

ВАНКОРИ
ТАРАКОРИ
ВАНКО КОГОЗ

БАТЬКОВІ ТАРАСОВІ —
БАТЬКО СОЮЗ

...Вкраїно!

Мій любий краю неповинний!

За що тебе Господь кара,

Карає тяжко? За Богдана,

Та за скаженого Петра?...

Т. Шевченко: „Осії. Глава XIV”

TO OUR PATRON —
UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION

SVOBODA
UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION
Jersey City — New York

ВАНКОРИ
ТАРАКОРИ

ВАНКО
КОГОЗ

diasporiana.org.ua

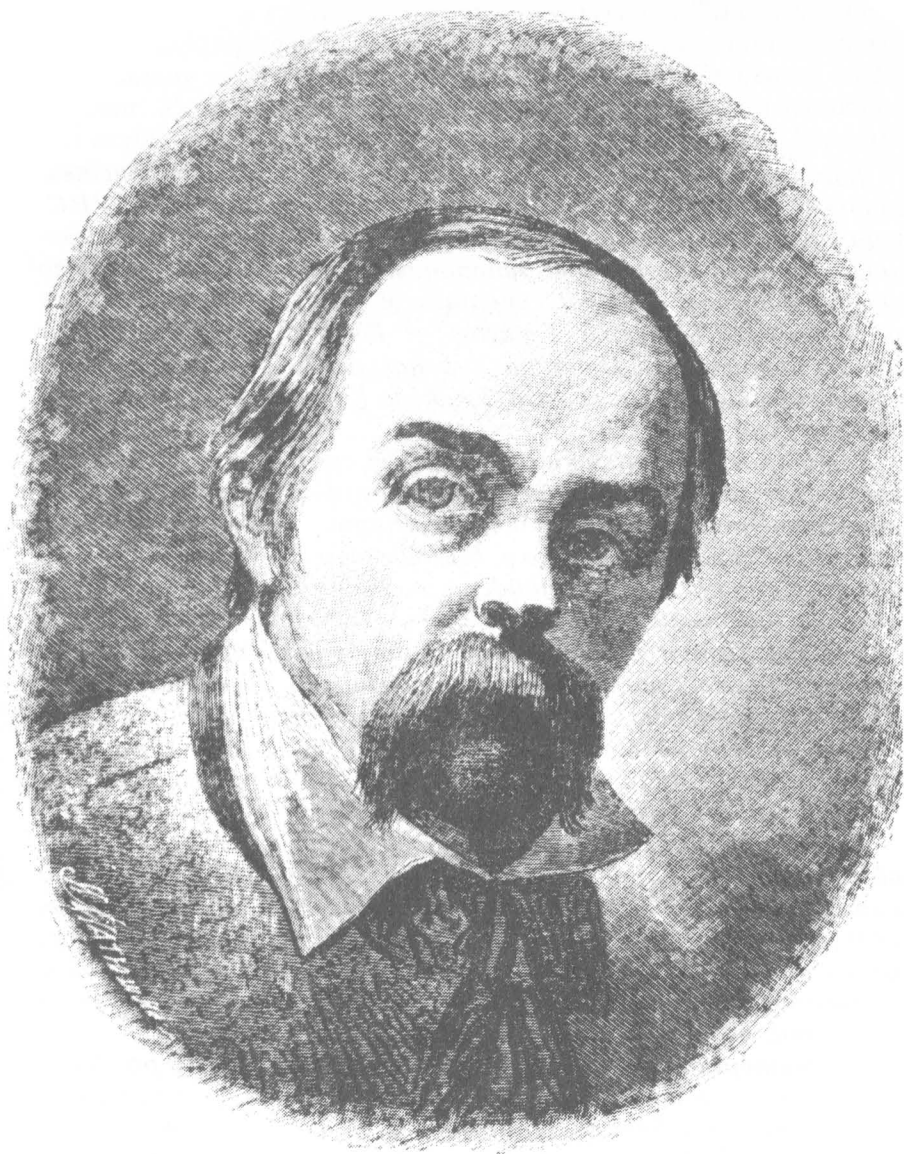

Редактор: ЗЕНОН СНИЛИК
Мовна редакція: ЛЮДМИЛА ВОЛЯНСЬКА
Оформлення обкладинки: БОГДАН ТИТЛА

Printed in U.S.A.

"Svoboda" — 30 Montgomery Street, Jersey City, N.J. 07302

м. Шевченко

Тарас Шевченко. Копія з Автопортрета (1859) у виконанні гравера І. Матюшина.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Виконуючи обіцянку, дану нашому союзовому членству, читачам „Свободи” і відборцям „Календаря-Альманаху” УНС півроку тому, про випуск окремого книжкового видання, присвяченого Тарасові Шевченкові, патронові Українського Народного Союзу й Батькові модерної української нації, даємо Вам до рук оцю книжку, „Батькові Тарасові — Батько Союз”, в 175-ту річницю народження Пророка України, що її урочисто святкують всі українці, згідно з волею Великого Кобзаря — в Україні й не в Україні суцї.

Ілюстрована книжка містить в собі цікавий і цінний матеріал, розділений на чотири окремі розділи: Шевченко — його велич і значення для України й світу; Життя і творчість поета; Ті, що йшли Тарасовим шляхом; Ми з Шевченком у Вашингтоні. Ці розділи Збірника очолює відносно маловідома читачам поема Шевченка (бо писана російською мовою) „Безталанний” („Тризна”), наскрізь автобіографічний твір Шевченка, у конгеніальному перекладі одного з найбільших шанувальників і знавців Шевченка, Олекси Стафановича (1900-1970). Читаючи цей твір уважно і медитуючи над ним, можна краще пізнати особу Шевченка, багатство його душі, щедро обдарованої найкращими рисами людини, яка, хоч дуже страждала, але ніколи не заломилася.

Шевченко ніс тяжкі хрести все його життя може й для того, щоб він, а не хто інший в світі, здійснив унікальну місію і щоб про нього сказав Вадим Скуратовський у цьому збірнику справедливі слова: „Але в літературі останніх століть (не України, а світу) ніхто з такою силою і рішучістю не перетворив кожний атом своєї біографії на художній досвід, на світоглядне підґрунтя своєї творчости, як Шевченко”.

Всі матеріали в першому, другому й третьому розділах дають доказ і підтвердження цьому висновкові, розгортаючи перед читачами багаті сторінки Шевченкового життя й творчости, цим докладаючи й свою цеглинку в коштовну й пишну будівлю, що їй на ім'я — шевченкознавство.

Замикається Збірник двома художніми нарисами й статтею — поклоном Шевченкові у Вашингтоні, тепер уже у 25-річчя поставлення Пам'ятника, повторюючи Шевченкові ж слова:

*„Будеш, Батьку, панувати, Поки живуть люди, Поки сонце з неба
сяє — Тебе не забудем”. Не забудуть і американці, що в своєму
конгресовому законі написали 25 років тому так: „У Східній
Європі минулого і цього століття ім'я і твори Тараса Шевченка
блискучо віддзеркалюють стремління людини на особисту волю й
національну незалежність і тому, що Тарас Шевченко, поет-
лауреат України, був виразно надхненний нашою американсь-
кою великою традицією боротися проти імперіялізму і колоні-
альної окупації свого рідного краю”.*

Тарас ШЕВЧЕНКО

З А П О В І Т

*Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро і кручі
Були видно, — було чути,
Як реве ревучий!*

*Як понесе з України
У синє море
Кров ворожу, отоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молитися... А до того —
Я не знаю Бога!*

*Поховайте та вставайте
Кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом!*

25 грудня 1845 в Переяславі.

Погруддя Шевченка, роботи скульптора Олександра Архипенка, стоїть як пам'ятник на Союзівці, вакаційній оселі УНСоюзу.

Тарас ШЕВЧЕНКО

„БЕЗТАЛАННИЙ”

(ТРИЗНА)

Поема

На пам'ять 9 листопада 1843 року княжні Варварі Миколаївні Репніній.

ПРИСВЯТА

Душі, з небес благословенній,
Дано любити, терпіть, страждать.
І дар приречений, надхнення,
Дано сльозами поливать.
5 Ви розумієте це слово!..
Для вас я радо відложив
Життя буденного окови,
Священодіяв я ізнову
І сльози в звуки перелив.
10 Ваш добрий ангел надлетів,
Обвіяв крилами і снами,
І тихограйними речами
Про рай той мрії розбудив.

Яготин, 11 листопада 1843 р.

Души ваши очистившіє въ послушаніи истинны духомъ, въ братолюбіи нелицемѣрно, отъ чиста сердца другъ друга любите прилежно: порождени не отъ сѣмени истлѣнна, но не истлѣнна, словомъ живаго Бога, пребывающаго во вѣки. Зане всяка плоть, яко трава, и всяка слава человѣча, яко цвѣтъ травный: изсше трава, і цвѣтъ ся одпаде, глаголь же Господень пребываетъ во вѣки. Се же есть глаголь благовѣствованный въ васъ.

(Перше соборне посланіє св. апостола Петра, I. 22-25)

- Застелено стіл на дванадцять гостей,
15 Дванадцять п'ялів на ньому стоїть,
Та час утікає,
Нікого немає, —
Невже товариство
Забуло зійтись?
- 20 О, ні, не забуло, — всіх друзів зібрало
Те слово обітне, що дали колись, —
І „Вічну пам'ять" вони проспівали,
І справили тризну — і всі розійшлись.
Дванадцять було їх; і вроду і силу
- 25 Горнула їм юність. Вони уторік
Найкращого друга віднесли в могилу
І поминки другу в той день заложили,
Аж поки не зійдуться з любим навік.
О, скарбе любови! Пани-побратими,
30 Храніть його свято на рідній землі:
Приходьте щороку, як нині прийшли,
Зіходьтеся довго й піснями новими
Прославте свободу на рабській землі!
- Благословен твій трудний шлях,
35 Пришельцю вбогий, невідомий!
Ти, самим Господом ведомий,
Огонь любови по серцях
Розносив щедро без втоми.
Благословен! Ти Божу волю
- 40 Коротким віком освятив.
В юдолі рабства радість волі
Ти без промов оголосив.
Коли братів — у братній крові,
З'єднав любов'ю ти чужих;
- 45 Свободу людям в братстві їх
Ти показав; великим словом
Ти світу мир благовістив;
І в смертний час благословив
Свободи благо — дух любови!
- 50 Душе-вибраннице, чому
Ти на землі не забарилась?
У цій тюрмі ти птахом билась,
Але терпіла цю тюрму.
З докором скорбними очима
- 55 Ти поглядала на братів,
Та бракувало Серафима

У вічного царя царів, —
 І біля трону Його в славі
 Стоїш у сонні ти ясній,
 60 І світ наш темний і лукавий
 Обводиш поглядом сумним.
 Я перед святістю твояю
 З безмовним трепетом хилюсь;
 Молюся скорбною душею,
 65 Як перед ангелом, молюсь!
 Зійди, зішли святу годину!
 На бідну голову навій
 Хоч трохи світлих дум і мрій,
 Хоча на мить одну-сдину
 70 Засяй у темряві душі
 І хмари мислей супротивних
 І розжені і утиши.
 Правдиво тихими речами
 Мені повідай про своє
 75 Земне благо-житіє
 І дай орудувать серцями
 Людей бундючних і своїм,
 Уже отрусним і злим...
 Розкрий науку потаємну —
 80 Будити совість у катів!
 І словом кротким і смиренным
 Добро лиш сіяти в житті.
 Да провіщаю гимн пророчий
 І долю правду низведу
 85 І напівзгашенії очі
 Зведу без страху в висоту.
 І в цю годину, повну муки,
 Пошли найближчих із людей
 Зложити вихолоді руки
 90 І безкористія слей
 Пролити щиро із очей.
 Благословлю земну дорóгу,
 Зустріну усмішкою смерть
 І з упованієм на Бога
 95 Ввійду, як ти, у Божу твердь.
 Благословен твій трудний шлях
 І твій спочин у Божім домі!
 В сім'ї убогій, невідомій
 Він ріс і долю сіромах
 100 Зазнав без рідних ще ізмалку,

Ба і докори він зустрів
 Із-за насущного кавалка...
 Дитячий сон од хмурих днів
 Майнув, як голуб той од крука;
 105 І туга, чорная гадюка,
 Круг серця нишком обвилась,
 Жалобм пожадливо вп'ялась
 І кров'ю юною впивалась...
 Душа ридала, розривалась,
 110 Жадала волі... дух палав,

 Гординя кровію скипалась...
 Він трепетав... він завмирав...
 Рука обурено стискалась...
 О, як би міг я у цю мить
 115 Та кулю зёмную схопить
 Зо всім гаддям її двоногим,
 Схопить і в безвісті жбурнуть...
 Пекельно б реготала лють,
 Шалено, демонська, раділа б!..
 120 І чорна мить спалахкотіла
 Вогненним світові судом.
 З ридань упав він в оніміння,
 Душа каралась чорним сном,
 Душа мертвіла, а кругом
 125 Земля, Господнє сотворіння,
 В зелених шатах і квітках,
 Весну стрічаючи, раділа —
 Душа яснішала, тепліла
 І пробудилась... У сльозах,
 130 Мов матір, землю він милує,
 Цілує, тулиться грудьми...
 Він знову ангелом, що всує
 Злетів побути між людьми.
 „Туди на небо! Як там ясно,
 135 Як же просторо і прекрасно!
 Як вільно буде там мені!" —
 І від небес він у півсні
 Очей не може відірвати,
 І любо так у глибині
 140 Йому душею потопати.
 У висоті одна-єдина,
 Неначе білая хустина,
 Прозора хмаронька пливе.
 „Скажи, хто, хмаронько, тебе

- 145 *Несе так високо, невпинно?
І хто ти, що ти? І чому
Так любо, мило ти прибралась?
Чия ти вістка і кому?" —
І ясна хмаронька розтала*
- 150 *У сяйві сонця; виростає
Перед очима темний гай
„А де край світа, неба край,
Кінець землі?.. „— І він, скорботний,
Зітхнув, як, може, не зітхав,*
- 155 *Мов у душі своїй самотній
Навік надію поховав.
Надійся, вір — це серця цвіт!
Надія — Бог, а віра — світ.
„Не погасай, моя ти зоре!*
- 160 *Похмурі хмари розганяй.
Зміцняй в біді мене і горі
І шлях тернистий, шлях суворий
Небесним променем осяй.
Пошли душі твоєю святиню,*
- 165 *Святим наїтієм напій,
Да провіщаю благостиню,
Закон виконуючи твій!..”
Надії він не поховав;
Піднявся дух, як голуб гірний,*
- 170 *І хмари чорнії юдольні
Небесним світлом осіяв.
Пішов шукать він щастя-долі,
Уже минув і гай і поле,
Уже ховалося село...*
- 175 *І раптом жаль чогось так стало,
Сльозами очі щось наляло,
На серце каменем лягло.
Чогось нам жаль в минулім нашім,
І рідний край — нам дорогий...*
- 180 *Та, сіромаха, він не свій
Ні тут, ні там: планета наша,
Чудовий світ наш, рай земний,
У всіх краях йому чужий.
Упав на шлях він і, невбогий,*
- 185 *Мов матір, землю цілував,
Молитву Богу на дорогу,
Утерши сльози, прочитав...
І кроком вільним і твердим*

Пішов і слід пропав за ним.
 190 З порога рідної землі
 Пішов блукати сиротою.
 Які виплакував жалі!
 Якою платою страшною
 Знання для розуму придбав
 195 І чисте серце заховав!
 Пройти, не скаржучись на долю,
 Митарства трудної юдолі,
 Пронести пекло почуття,
 Збагнути в дійсності життя,
 200 Всі чорні списки прочитати,
 Всі беззаконні діла —
 І заховати лет орла
 І серце горлиці не втратить!
 Людина се. Без крова жить,
 205 Людей пізнати — і любить!
 Уболіваючи над ними,
 Над нерозумними дітьми,
 І не блюзнуючи у темі,
 Як цар той розуму. Убогим,
 210 Із-за насущного твердого,
 Чванькому дурневі годить —
 І чути, думати і жити!..
 Страшна драма і святая!..
 І він без слова і одчаю
 215 Її достойно відограв;
 Своїм життям він не повчав,
 Не хтів роман з нього творити —
 З пригод — історію цілу;
 І тьму привиджень розмаїтих
 200 І „байронічну імлу”
 Він не пускав; в братах не бачив
 „Юрби нікчемної”, рабів;
 Чинів і влади не ганьбив,
 Як Н, глашатай той обачний.
 225 І той, хто дума без кінця
 Про думи Канта, Галілея,
 Космополіта-мудреця,
 І сам без серця судісю
 Встас на людській серця —
 230 Той лжепророк! Такі пророки
 Лиш слововержуть і верзуть!..
 В життя вглядаючись глибоко,

- У сокровенну його суть,
Він часто вдумливес око
235 Сльозою зрощене, мабу́ть,
Здіймав на ліпоти́ природи:
„Яка тут ла́года!” — шептав
І рідну землю споминав;
У Бога правди він свободи
240 Для всього́ су́щого просив,
І тихо думкою слівив
Давномину́лес народів,
Минуле рідної землі,
І гірко плакав. „О, Святáя!
245 Святá батьківщино моя!
Як поможу́ тобі в одча́ї, —
І ти закована, і я...
Скажу́ ти́ра́нам Божу волю, —
Не зрозуміють, не прийму́ть!
- 250 І на твоїм широ́кім полі
Камінням вісника́ поб'ють!
Знесу́ть висо́кії могили
І понесу́ть їх сло́вом зла!
Тебе убили, розчавили
255 І возхваля́ть заборонили
Твої великі́ї діла́!
О, Боже си́льний і правдивий,
В Твоїй руці — життя і смерть, —
Вдягни у славу свою́ твердь
260 І сотвори́ святе́с диво —
Воскресну́ть ме́ртвам повелі́!
Благослови́ возста́ть собо́ром
На по́дви́г но́вий і суворий —
На чин іску́плення землі,
265 Землі, повіто́ї в несла́ву,
Стократ полито́ї криваво,
Колись пресла́вної землі!
Мов хмари думи прояснілись,
І сльози капали, мов дощ...
- 270 Блажен той на світі, щастя йому, доле,
Хто з братом голодним готов розділить
Останнюю кріхту і злобного волю
Законом Господнім спромігся смири́ть, —
Блажен і свободен!.. Того ж, хто не оком,
275 А серцем лиш бачить лукавства людей
І тільки ридас, зітхас глибо́ко, —

- Того, Справедливий, позбав Ти очей!
Твої гори, Твоє море,
Всі дива природи
- 280 Не іску́плять його горя,
Не дадуть свобóди.
І він, в нестáтках, у скорбóтах,
Все бачив, чув усе і жив,
Людей пізнавши полюбив,
- 285 І сумував над ними пóтай,
Вони такóж його любили,
Він їх братами називав;
Найшов і друзів, собі милих
Огнем душі причарував.
- 290 Часóм, за думами своїми,
Мовчав між друзями... часóм,
Надхнénним ставши віщунóм,
Речами мудрими, палкими
Раптово друзів дивував
- 295 І ўзи дружби межи ними,
Благословляючи, скріпляв,
Він говорив, що спільне блага
Дано любовію купить,
Що треба, спóвнившись одваги,
- 300 Стать за добро і зло убить.
Казав, що дар великий з неба,
Велике свято битія
Віддати бáтьківщині треба,
Понéсти в брáннії поля.
- 305 І про кохання мовив друзям,
Зо смутком тихо говорив —
І замовкáv... В нестерпній тузі
Вставав з-за столу і ходив
І гірко плакав. Суму свóго,
- 310 Невипадкóвого, важкóго,
Ні з ким, бездольний, не ділив.
Браті́ з душі його любили,
Мов кривний, був для них близькі́м,
Та зáвжди сум незрозумілий
- 315 Носів у серці побраті́м,
І в їх сім'ї вогнénним словом
Він вибухáv. Та на баля́х,
Коли при ті́сячних огнях
Мигтіли плечі мармурóві,

- 320   *За чімось тяжко він зідхав
І хмурним помислом витав
У ріднім краї, ріднім раї,
Там, де ніхто його не ждав,
Про нього й словом не згадав,*
- 325   *Про його долю не питає.
І думав він: „На що я тут? —
І що почну я межі ними?
Танкі, пісні вони ведуть,
Вони — свої межі своїми*
- 320   *І рівня — всі вони собі,
А я?..” І тихо він виходить,
Іде додому у журбі, —
Звідсіль і оком не проводять,
Там і душа не привіта.*
- 335   *Сумне, гірке — життя самотнє?..
І світло святне Великоднє
Стократним сумом огорта.
І в'яне він, як в полі билина,
Сумує-нудьгує, кленє чужину!..*
- 340   *Яка ж то це туга і звідки невпінна
Запала у серце в саму глибину?
„О, доле злощасна! На що занехав я
Невинне щастя і край свій і дім?
На що я тинявся, що в світі придбав я?*
- 345   *Утіху тих пізнань?.. Проклятіє їм!
Вони мені, черви, мій дух поточили,
З моїм тихим щастям мене розлучили!
Кому я свій сум і любов розкажучу?
Кому рани серця в сльозах покажучу?*
- 350   *Нема мені пари, я — злидень між ними,
Я — бідний поденник, простий робітник!
Що дав би я вірній казками своїми?
Любов... О, любови для неї на вік,
На вік, на три віки, на вічність би стало!*
- 355   *Я в серці своєму б її заховав.
О, як би я ніжно, як ніжно кохав!”...
І сльози краплісті, як іскри, низались,
Котились по лицях і їли, як їдь, —
І сохли, гарячі. „О, дайте спочить,*
- 360   *Розбийте цей череп, ці груди розкрийте:
Там чорні гадюки, — свободу їм дайте!
О, дайте навік мені очі закрить!”
На чужині у самоті*

365 *Карався бідний сиротою,
І ждав останнього спокою.
Юначі мрії золоті —
Служити батьківському краю —
Весняним цвітом одцвітають!
Був так порожньо в житті,
370 Що за могилу воно стало.
Приязні друзів було мало,
Вона лиш літепла була, —
Небесних світла і тепла
Душа окрілена жадала, —
375 Того кохання, що горить
В жіночій серці голубинім,
Де б міг він радісно спинить
Свій лет превіспренний, орліний,
І злити чистії вогні
380 В пожар любови двоєдиний;
Кого сховав би у ясній
Чуття і розуму світліці,
Як безборонну голубицю,
В добі хранив би напасній,
385 Кому упав би у жаданні
На юні перса дороги,
Щоб, завмираючи в риданні,
На лоні раю життєдайнім
Спочить хоч трохи від жаги,
390 В очах втопившись очима,
В них душу й розум утопить,
І серце в серці розтопить
І потонути у нестямі...
Та не було кого любить,
395 Та доля пари не судила!*

*А серце плакало і нило
І завмирало в самоті.
Тужливі мрії молоді
Щоб у майбутнім прозрівали,
400 І небеса у висоті
Ласкавим усміхом вітали.
Як чиста свічка воскова,
Він таяв тихо, мовчазливо,
І хмурі очі укривав
405 Йому туман. Сором'язливо,
На нього глянувши часом,*

Красуня по́тай хвилюва́лась
 І по́тай гарним юнако́м
 Ще довго по́тім любува́лась.
 410 І часто в'янули-тужі́ли
 За ним дівочи́ї серця́,
 Та та́йна воля, вища́ сила
 Крем'я́ний шлях йо́му суди́ла
 Про́йти само́тньо до кінця.
 415 Ослаб зовсі́м, згаса́ли очі,
 У гру́дях нило... За хрестом
 Чорні́в порі́г у ві́чний но́чі
 І п'́стка хму́рилась кругом.
 Лежи́ть і вста́ти вже не може,
 420 І бі́лий сві́т йо́му стемні́в.
 Пора́да жу́рная бра́тів
 Безси́лий ду́х його́ триво́жить.
 По че́рзі дру́зі ночували
 У сво́го дру́га і щодня
 425 У нього́ ввече́рі й збиралась
 Йо́го до́бірная рідня́.
 Ось поприхо́дили востанне́ —
 І всі́х досві́тняя пора́
 Застала́ їх бі́ля одра́.
 430 Вже сон по́змору́вав їх ра́нній,
 Сумні́ї го́лови хили́в,
 Та він їх ра́птом о́живів —
 Почав — і по́лум'ям бува́лим
 Слова́ рече́й його́ взяли́сь;
 435 І дру́зі дру́га поті́шали,
 Що вже за ти́ждень за якийсь
 Він заспі́ває, як ко́лись.
 „Вже спі́вом вам не заговóрю
 Про сла́ву рідно́ї землі.
 440 Скла́дiте ви псалом су́ворий
 Про лю́д озло́блений у злі́
 І сві́тлим гі́мном по́м'яні́те
 Предме́чу, дру́га сво́його.
 І за грі́хи... грі́хи його́
 445 Усердо́но Бо́гу помолі́тесь...
 І „Со святи́ми” по мені́
 Ви заспі́вайте при труні́!”-
 Бра́ти навколо́ поставáли,
 Як ді́ти, пла́кали-рида́ли...
 450 Він їх ли́шав... Ось напослі́д

*Зітхну́в — і ви́гасла люди́на.
Проро́ка втра́тив білий сві́т,
А сла́ва — ви́браного сина.*

*У сму́тку дру́зі понесли́
435 Труну́ дубо́вую до хра́му;
Землі́ з риданням одда́ли
Оста́нки дру́га, і сльоза́ми*

*Щирозе́лений, молоді́й
Вінок ла́вровий окропля́ли
450 І на моги́лу покла́дали,
І помолі́лися на ні́й,
І „Со святи́ми” заспівали.*

*В трапе́зі за кру́глим, за бра́тським столо́м
Увече́рі друзі сиді́ли круго́м,
465 У сму́тку і ти́ші дванадця́ть сиді́ло!
Їх се́рце одно́ю журбо́ю бо́ло.
Тужли́вая трі́зна, тужли́ві браті́!..
Ах, трі́зну тако́ю відпра́вив і ти.*

*Допо́ки жи́тимуть — покла́ли
470 Сві́й сті́л у де́нь той накрива́ть,
Щоб сво́го дру́га помина́ть
І пам'я́тати його́ ста́ло.*

*І кожний рік вони збира́лись
В той де́нь усі в один гурто́к.*

*475 Вже бракува́ло багатьох;
Місця́ щороку́ порожні́ли,
Браті́ все більше́ сироті́ли,
І ось оді́н вже кілька́ літ*

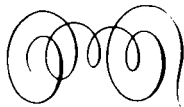
*В поро́жню хату́ на обі́д
480 Похму́рий ста́рець приї́жджає;
Журбу́ і ра́дість ю́них літ
Само́тньо, ско́рбно спомина́є.*

*Сиди́ть годі́нами без слі́в
І піджида́є — хоч одно́го б
485 Йому́ побачи́ти з браті́в! —
І, не ді́ждавши́ся ні́кого,
Відхо́дить мо́вчки... — Й цього́ дня,
Туди́, де сті́л стої́ть прибрани́й,
Тихе́нько д́вері відчини́я*

*490 І вхо́дить, схи́лений ро́ка́ми,
Забу́тий ними́... Су́мно він
Обво́дить сті́л пога́слим зо́ром
І з дру́жнім ки́дає доко́ром:*

- 495 „Отак, недви́ги, неживі,
Закон свій бра́тський поважають?
Ось і сьогодні не прийшли,
Мов десь водою запливли!” —
І слю́зи мо́вчки витирає,
Ховає бра́тськую любов...
500 „Хоча́ б один тобі прийшов!”—
Сидить старий і дожидає,
Уже пройшло годи́ни три,
Йому́ пора уже іти;
Старий встає. „Так, одцурались!
505 Візьми́ та випий це вино, —
Сказав слугі він,— все-одно,
Не можу я; пройшло, розпа́лось...
Та помина́й його́ за нас,
Мені верта́тися вже час!” —
510 І слю́зи знову показáлись...
Слуга́ вино́ ніяко випив.
„Дай капелю́х... Які ж мене́
Обсіли лінощі!” — і вийшов.
І рік минув, як все мине...—
515 Засте́лено сті́л на дванадцять госте́й,
Дванадцять пія́лів на ньому стоїть.
Та день утіка́є,
Ніко́го немає, —
Навіки, навіки забу́то за них!

Переклад
Олекси СТЕФАНОВИЧА

А онде, онде за Дніпром, На пригорі, ніби капличка, Козацька церква
невеличка Стоїть з похипеним хрестом.
... Може чаєш оновлення? Не жди тої слави! Твої люди окрадені, А панам
лукавим... Нащо здалась козацькая Великая слава?!...
Тарас Шевченко, „Сон” (Гори мої високії).

ШЕВЧЕНКО В КОНТЕКСТІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Європейське мистецтво Нового часу і за своєю соціологією і за тематикою зосереджувалося переважно біля самісіньких вершин клясового Олімпу: до Бернса західні літератури не знали жодного видатного письменника — селянина за походженням; до натуралізму ці літератури не знали жодної переконливої фабули з народного життя (різного роду фальсифікатів не беремо до уваги).

Це не значить, що воно не сходило звідти в соціальні низини. Від славнозвісних парламентських промов Байрона, підкріплених його віршами, починається відрахунок перших демократичних акцій європейської літератури — аж до Віктора Гюго, що створив хроніку європейської каторги. Байрона напевне вразили оповідання про тих робітників-луддитів, які вперше в житті вповні вгамували голод лише перед стратою, коли за старовинним звичаєм їм подали добру вечерю; ораторським і поетичним словом він захищав англійське робітництво. Щоправда, пролетарська „виправа” Байрона, хоча й ефектна, тривала недовго, а бездонне, споконвічне горе „тих, хто внизу”, залишалося все ще поза, здавалося б, надзірками об’єктивими й окулярами великої літератури. Так, грізно прошуміла на задвірках англійської літератури кількавікова трагедія англійського селянства, розіп’ятого й замученого на хресті первісного нагромадження, трагедія, помічена, по суті, лише „озерною школою”. Загинули десятки мільйонів людей, а в історико-літературній пам’яті залишилося кілька десятків віршів, створених під час моціону на мертвих вулицях „покинутих сіл”.

Деякі африканські лідери нині твердять, що Африка, потрапивши в орбіту європейсько-американської цивілізації, заплатила за цю честь двомастами мільйонами життів чорних людей. Деякі європейські рахівники з притаманною їм точністю скидають з цього дебету, що вже ніколи не оплатиться, кілька десятків мільйонів... Що ж залишилося від цього плавучого атлантичного концтабору? Новеля Проспера Меріме́, в якій невідпорний

галльський інтелект автора — „іроніка” переводить трагедію у фарсовий регістр („Таманго”).

В „Гофолії” Расіна Йодай говорить, що народ „приречений до сліз і праці” і що він, крім того, „воліє, щоб ним правили залізним скіпетром”. Ось, здається, і все народознавство великого драматурга...

Звичайно, зовсім не йдеться про те, щоб Жан Расін інсценізував картини з селянського побуту Луї Ленена, свого старшого сучасника... Йдеться про те, що велика література фатальним, хоч соціологічно зрозумілим чином розминалася з великими життєвими масивами, обходила їх. Народно-масове буття, демографічне, господарне і, зрештою, духовне підґрунтя буття загальнонаціонального не було представлене в знаках мистецтва, не „озвучувалося” художньо. Навіть його найтрагічніші і довготривалі зсуви і зміщення, які лихоманили весь суспільний організм, залишалися десь на околицях мистецької свідомості, в кращому випадку глухо відлунювалися в ній. Ю. М. Лотман доречно звернув увагу на те, що в „Гептамероні” Маргарити Наваррської загибель слуг не є подією, значимою ланкою сюжетного плетива¹. В цьому прохопилася вся недемократична етика недемократичного крила французького ренесансу.

А тим часом культура брала в народі — свідомо й несвідомо — і брала немало. Так, в усій літературі Нового часу відчутне карнавальне бродіння — вже невиразна пам'ять про народні свята з їх особливими діями і мовою, пам'ять, віднайдена і досліджена М.М. Бахтіним. А чим би був класицизм без багатовікового почуття вірності васалю своєму сюзеренові — етичної основи середньовіччя; просвітництво без здорового народного глузду — свого головного світоглядного тла; романтизм — без фолкльору, без народних повір'їв, що проростають у мітопоетичні безодні; а критичний реалізм — без одвічної народної опозиційності до несправедливої державності, до містифікованих і спотворених міжлюдських відносин?

*
* *

Що є мірою вселюдської величі Шевченка, в чому значення його творчості як однієї із найбільших величин світової літератури?

Часто ми визначаємо цю міру дещо механічно, ба навіть кількісно, віднаходячи її, скажімо, в „частотності” світового резонансу Шевченкової спадщини. Звичайно, історики літератури

---

1. Ю.М. Лотман. Структура художественного текста . Москва, „Искусство”, 1970, стор. 284.

мають „зафонографувати” кожне, хай навіть неголосне відлуння поетового голосу в будь-якій традиції (художній, публіцистичній і т.д.) будь-якої епохи. Для нас дороге кожне „незле тихе слово” про поета, навіть кинуте мимохіть — у листі, щоденниковому записі, в лекції, бесіді і т.ін. Але воно, зрозуміло, ще не може бути еталоном згаданої міри. Так само замало для розуміння поетового місця у світовій літературі байдужого компаративістського переліку алузій і ремінісценції з неї, помічених і ще не помічених у „Кобзарі”.

Скажімо, в „Сні” ледь помітно мерехтять кілька „позик” із „Санктпетербурзьких вечорів” Жозефа де Местра (1821), вкрай реакційного, але напрочуд обдарованого і спостережливого французького мислителя, що залишив виразний слід у філософській спадщині Чаадаєва, Хомякова, Тютчева та ін. (Ці ремінісценції в Шевченка, можливо, опосередковані „Мідним вершником” Пушкіна, що його певні ходи полемічно перетворені в „Сні”². Варто звернути увагу на добре чутний відгомін у „Сні” та в інших шевченківських творах книги іншого французького письменника — „Росія в 1839 році” Астольфа де Кюстіна, різкого памфлета проти миколаївської імперії, що її Кюстін назвав імперією „каталогів і фантомів” (пор. петербурзькі гротески „Сну”).

З другого боку, для нас очевидно, що, сказати б, „єгиптологія” Андрея Белого — нескінченні уподібнення Петербургу з його імперською склерозою давньому Єгиптові, що на них ледь не схибнувся вразливий письменник, — веде свій родовід від шевченківського —

*Кума моя і я
В Петрополіськім лябіринті
Блукали ми — і тьма, і тьма...
„Ходімо, куме, в піраміду
Засвітим світоч”. І зайшли,
Єлей і мирро принесли,
І чепуренький жрець Ізиди... і т.д.*

При бажанні такі й схожі алузії з „Кобзаря” можна знайти і в інших російських поетів тієї доби — від Федора Сологуба, який Шевченка перекладав і який, здається, дещо наслідуючи його, дбав

---

2. Про алузії із „Санктпетербурзьких вечорів” у „Мідному вершнику” див. у книжці: М.П. Алексеев. Пушкин. Сравнительно-исторические исследования. Ленинград, „Наука”, 1972, стор. 204-205. Не зайве також звернути увагу на те, що назва „Вечорів на хуторі біля Диканьки” Гоголя — це, можливо, різка географічно-ідеологічна травестія „Soirees de S-Petersbourg” Жозефа де Местра.

про міто-фолкльорне тло своєї поезії³, і Іннокентія Анненського, що вже під час свого перебування в Києві у 80-их роках у суперечці з викладачем Галаганівської колегії висунув своє, визивно не хуторянське прочитання „Кобзаря”, до пізнього О. Мандельштама з його гострим і приязним інтересом до Шевченка. Але все це — лише тінь поетової слави, по суті, другорядний історико-літературний додаток до неї. І алюзії в Шевченка і алюзії із Шевченка потрібні не для самоцінних і самодостатніх порівнянь, а для інших, вищих і важливіших цілей. Словом, для визначення згаданої міри треба вийти на соціокультурний простір, значно ширший від елементарних історико-літературних уподібнень, аналогій, відгуків і т.п.

Найвідважніші і найсовісніші з-поміж найбільших європейських мистців, як ми переконалися, іноді спускалися вниз по соціальній драбині, добираючись до її останніх щаблів, — хоч і ненадовго. На дозвіллі Віктор Гюго міг завітати в робітничі підвали Лілля і потому написати зворушливого вірша („Веселе життя”), але це була, по суті, традиційна французька „поезія на випадок”, наслідок випадкової і миттєвої зустрічі двох антисвітів — вишуканої культури, що так зручно влаштувалася в бельетажі суспільної будови, з підпіллям останньої — в цьому „випадку” з лільськими підвалами.

Така культура іноді й сходила в народ, як Віктор Гюго сходив у робітничі підвали, але так само, як і Гюго, невдовзі поверталася „нагору”, в затишні кабінети й вітальні, до гарних книг, картин і статуй, до красномовних співрозмовників і прекрасних співрозмовниць. Та й до цих сходжень вона повинна була пробиватися, допрацьовуватися віками, з величезними зусиллями видобуваючи елементарний демократичний досвід і потяг.

А що ж самі маси, саме пекло клясово-антагоністичного світу? Чи ж лунали звідти якісь охудожені крики-сигнали відчаю й болю? Чи якось прохопилося в літературі слово самих невольників і мучеників цього пекла? Можна говорити про пізньофолкльорне оформлення цього крику (від потрясаючої „Бондарівни”, що тільки „поміж возами” до „*de profundis*” негритянських „спірічуелс”, де згаданий крик уже перестає бути метафорою і в усій своїй психофізичній данності входить у музично-словесну структуру)⁴. Були, як зазначалося, і різного роду репортажі з пекла, що трансливалися спеціально для еліти (книга абата Рейналя „Історія обох Індій”, що

---

3. Про це див. у книзі: И.П. Смирнов. Художественный смысл и эволюция поэтических систем. Москва, „Наука”, 1972, стор. 44-45.

4. Очевидні типологічні паралелі поміж „спірічуелс” — сплав народної пісні з псалмом — і ветхозавітними парафразами Шевченка: „Псалми Давидові”, „Ісаія. Глава 35”, „Осії. Глава XIV”, „Подражанія Іезекіїлю. Глава XIX” і т.д.

живописала страхіття работоргівлі, розтопила навіть таку камінну душу, як Наполеон, а над „Записками із мертвого дому” нібито плакав сам Олександр II).

Проте фолкльор має зовсім іншу, ніж література, соціокультурну долю, обумовлену, зокрема, усним способом його існування, що й зумовило порівняну нечисленність тих „сигналів”, які усе ж таки дійшли до нас, подолавши свою „комунікативну” крихкість. А про двоїстість і навіть двозначність соціального буття й обличчя згаданих репортажів, їхньої соціальної адреси йшлося вище. (Так, Наполеон писав захоплені листи Рейналеві, дякуючи йому за негрофільську книгу, і через повтора десятка років поновив рабство на Гаїті), а Олександр II, відплакавшись над Достоевським, капітально збільшив число „мертвих домів” у своїй імперії). Отож вікове горе мас, по суті, не мало своїх літературних уст, не розверзалося ними, не прорізалось своїм художнім голосом, „озвучувалося” в кращому випадку фолкльорно. За свідченням мемуаристів, антільські раби, потрапивши в тамтешній етнічний котел з усіх кутків Африки, не могли одразу знайти спільної мови і тому, збираючись, не співали пісень, а просто вили (дивись чи вірніше слухай один з епізодів п’єси У. Дюбуа „Гаїті”). Це вичерпна метафора „мистецької ситуації” в найдалших колах соціального пекла, що про них, якщо пригадати один давньоруський апокриф, „уже забув сам бог” (пригадаємо Шевченкове про „простих сірих сіромах” — „вони і Господом забуті”).

Один із найбільших парадоксів в історії культури полягає в тому, що навіть у тих украй рідкісних випадках, коли після міріадів перешкод учорашній раб усе ж таки здобував право літературного голосу (завдяки своїй унікальній обдарованості, „щедротам” меценатів і т.д.), його голос був усього-на-всього слабким відлунням елітарної культури. Така Валаамова ослиця починала говорити не голосом Бога, а найвпливовішої на той час школи, течії, естетики тощо. Вуста, що запеклися кров’ю, промовляли словником і світоглядом панівної культури, з професіональним красномовством того літературного цеху, до якого доля записала благопридбаного автора.

Півтораєста років тому, в Бостоні доби „Ліберејтора”, газети В. Л. Гаррісона, що започаткувала аболіціоністську традицію, зібралось кільканадцять літераторів, учорашніх рабів. І все це закінчилось епігонством наявних літературних зразків, їх дилетантськими дублікатами, словом, безневинними літературними вправами, версифікаторською гімнастикою під проводом льояльних білих наставників. Винятки (памфлет „Заклик” негра Д. Вокера, спрямований проти рабства) лише підтверджували опортуністичне правило такої літератури. З нею слід порівняти селянсько-кріпаць-

кі за походженням і одверто наслідувальні за своєю художньою спрямованістю явища в російській літературі миколаївської епохи — типу Єгора Аліпанова або Федора Слепушкіна (і типу Кольцова, і Нікітіна, і Сурікова, — можна з успіхом додати. — Ред.). Їхні твори далеко не бездарні, подібно до версифікації їхніх американських братів „по музе, по судбам”, насичені такою патокою, від якої нудило навіть цілком льюальних рецензентів.

Інерція панівної культури, тягар її формальних „конвенцій” (від метрики до словника) гнули додолу плебейську „мислячу тростину”, одразу ж заглушали її і без того несміливе нарікання, робили з неї дудку для різних ідеологічних оркестр, що ними керували імперські та федеральні капельмайстри.

Така література була не просто панською іграшкою, тогочасним відповідником сучасного „примітивізму” з усіма властивими йому (досить-таки принизливими) суспільно-естетичними функціями. Вона була також підмінена німотою мас, німотою, що прикидалося голосом. Насправді ж ця німота закінчилася лише появою „Кобзаря” (йдеться не спеціально про його видання 1840 року, а про поетичну систему українського генія).

Саме Шевченко вперше в історії (і не літератури, а людства) порушив цю тисячолітню німоту; саме через нього вперше проходила словом, а не лише криком, сама зазвучала, як казали середньовічні теологи, „субстанція пекла”, його моторошна, наскрізь пропечена стражданням „речовина”. Тут не Орфей спустився в пекло — тут раптово заспівало, затужило в повний голос усе його каміння, усі його стіни й склепіння. Уявімо собі на хвилину, що соборний плач антільських невільників раптово повернувся в слово, віднайшов його, осів у ньому, не вративши про цьому жодної своєї сльози. Уявімо собі, що він із своєї до-знакової, необхідної неоформленості і стихійності перейшов у знаки з усіма їхніми прикметами, якостями, умовами, обов’язками — у знакову реальність мови, зберігаючи водночас свою стихійну, невідпорну силу, свою дорефлексивну, дораціональну міць. Із своєї безмірності він прийшов до міри, в гранично вивірений простір вірша, у пітагорейську періодичність метра й ритму, при цьому залишаючись по суті своїй безмірним, постійно перекриваючи усі ритуали розміру й рими.

Сума таких уявлень і наблизить нас почасти до розуміння всієї грандіозності й загадковості явища Шевченка, до його планетарного значення. Вперше його словом заговорили світі, які залишалися таємницею за сімома замками для елітарної культури, чи не для всіх її літературних експедицій, туди споряджених. Не знак наблизився до явища і покритт його, знак, замислений і опрацьований у найкращих інтелектуальних та естетичних лябораторіях:

саме явище, ні на крихту не змінюючи своєї сутності, не поступаючись своєю онтологічною природою, стало знаком, заговорило само про себе. Таке буває лише у великих космогонічних мітах, у грандіозних світоглядних першосистемах.

Цілком очевидні абсолютні переваги такого художнього „самоосмислення” світу над входженням у нього „збоку”, власне, із соціального „верху” з його нескінченими абераціями зору і розуму, з його неунікними містифікаціями.

Пригадаємо хоча б тяжкий шлях російської літератури — її столітнє просування до справжньої, „останньої” реальності, її найглибших і найтрагічніших шарів — від колись сенсаційного відкриття М.М. Карамзіна, що „и крестьянки любят уметь” („Бідна Ліза”) до „Воскресіння”, що нарешті прочитало карамзінську фавулу по реалістичному шифру. Пушкін, спускаючись у вогнедишний кратер революційно-селянського вулкану, їздив в Оренбурзьку губернію. В Оренбурзьку ж губернію імперія командирувала Достоевського для ґрунтовнішого знайомства із першоосновами народного життя, тоді як Шевченко потрапив туди вже з абсолютним знанням останнього. Він сам був цим життям, його найгустішим і найпереконливішим втіленням. Йому не треба було „збирати матеріял” до народної трагедії, щоб потім її художньо втілити („Історія Пуґачова” — „Капітанська дочка”) — він сам був найпатетичнішою та наймоторошнішою явою цієї трагедії.

В Шевченка, ніби перебиваючи одна одну, заговорили всі, доти безмовні складові народної стихії, національні (скажімо в „Гайдамаках”) і загальнолюдські („пізньопетербурзька” лірика), етнічно й історично виокремлені і рішуче універсальні. В „Кобзарі” поспішало „означуватися” те, що впродовж століть внаслідок зрозумілих соціальних причин при всій своїй патетичності не могло художньо та ідеологічно оформитися, віднайти свій світоглядний та естетичний реґістр. „Гнані і голодні” всіх країн, інтернаціонал знедолених і скривджених від рабів перших клясових формацій до рабів пізніших імперій і цивілізацій, тут уперше знайшли свого речника, свій громоносний орган, що за своєю силою, за своєю здатністю віддавати всю гаму людського болю — від найлютішого і найголоснішого, вперше звіданого під ветхозавітним небом, до стишеного європейською дисципліною, — і знаходити її загадково адекватний словесний вираз, що залишає далеко позаду інші відповідні спроби.

„Кобзар” знаменував радикальну демократизацію світової культури. Йдеться не про її необхідне омасовлення з усіма його світлотінями, не про перемену її соціальної адреси (донедавна індивідуально-елітарної, тепер націленої на великі колективи) —

йдеться про її нову якість, про перетворення всієї її суспільно-художньої фактури. В Шевченка вона набирає нових соціальних ознак, визріваючи та викристалізовуючись не на горішніх поверхах соціуму, а в його „лільських підвалах”, зміщується ближче до першореальності, подалі від умовностей, що ними обставлена і захищена культура тих поверхів.

1826 року Грибоедов з гіркотою говорив, що клясово-культурний розкол країни досяг такої гостроти й різкості, яка вже набирає ніби етнічного, расового характеру — дворяни й селяни, за його словами й спостереженнями, вже такі несхожі, що ніби належать до різних народів („Поїздка до Парголова”). Весь свій геній, усю свою енергію Лев Толстой витратив на подолання цієї прірви, на спробу „прорватися” в народ. Відомо, чого це йому коштувало і чим це закінчилося. Під кінець життя він, здається, зрозумів, що народові легше „прорватися” в культуру, а не навпаки... Не випадково він з таким гострим інтересом зустрів людину, яка здійснила цей „прорив”, — О.М. Горького, що його він вивчав просто-таки лабораторно, як загадкового „представника іншого соціального виду” (див. горьківські спогади про Толстого).

Проте ще раніше, за ще складніших билинно важких умов, такий подвиг здійснив Шевченко. Потім цей подвиг став майже обов’язковим — варто пригадати найгучніші письменницькі життєписи ХХ століття, весь їхній демократичний потенціал. Але в літературі останніх століть ніхто з такою силою і рішучістю не перетворив кожний атом своєї біографії на художній досвід, на світоглядне підґрунтя своєї творчості, як Шевченко.

*
* * *

Ми вже зафіксували кілька випадків дивовижної глухоти Європи до тих розпачливих криків, що долітали з її індустріяльних і колоніальних підземель. Дантові картини з Енгельсового „Становища робітничої кляси в Англії” тогочасна англійська література „репродукувала” блідо і невпевнено. Діккенсу „Холодного дому”, скажімо, виразно бракувало справжнього, не книжного знання цього становища, безпосереднього з ним знайомства, абсолютної автентичності — тобто, погляду на нього „зсередини”, з якогось там кола соціального пекла, а не з суспільного узвишшя. Шевченкова ж доля тільки те й робила, що обирала найзручніший спостережний пункт для різного роду суспільних узагальнень, який рішуче усував щонайманше художнє відхилення чи спотворення, — в самісінькому центрі згаданого пекла.

Шевченко тут не мав досвідченого гіда рангу Вергілія, та й потрапив сюди він не в ролі Данта. Проте, без упину суміщаючи в

саме явище, ні на крихту не змінюючи своєї сутності, не поступаючись своєю онтологічною природою, стало знаком, заговорило само про себе. Таке буває лише у великих космогонічних мітах, у грандіозних світоглядних першосистемах.

Цілком очевидні абсолютні переваги такого художнього „самоосмислення” світу над входженням у нього „збоку”, власне, із соціального „верху” з його нескінченими абераціями зору і розуму, з його неунікними містифікаціями.

Пригадаємо хоча б тяжкий шлях російської літератури — її столітнє просування до справжньої, „останньої” реальності, її найглибших і найтрагічніших шарів — від колись сенсаційного відкриття М.М. Карамзіна, що „и крестьянки любят уметь” („Бідна Ліза”) до „Воскресіння”, що нарешті прочитало карамзінську фавулу по реалістичному шифру. Пушкін, спускаючись у вогнедишний кратер революційно-селянського вулкану, їздив в Оренбурзьку губернію. В Оренбурзьку ж губернію імперія командувала Достоевського для ґрунтовнішого знайомства із першоосновами народного життя, тоді як Шевченко потрапив туди вже з абсолютним знанням останнього. Він сам був цим життям, його найгустішим і найпереконливішим втіленням. Йому не треба було „збирати матеріял” до народної трагедії, щоб потім її художньо втілити („Історія Пуґачова” — „Капітанська дочка”) — він сам був найпатетичнішою та наймоторошнішою явою цієї трагедії.

В Шевченка, ніби перебиваючи одна одну, заговорили всі, доти безмовні складові народної стихії, національні (скажімо в „Гайдамаках”) і загальнолюдські („пізньопетербурзька” лірика), етнічно й історично виокремлені і рішуче універсальні. В „Кобзарі” поспішало „означуватися” те, що впродовж століть внаслідок зрозумілих соціальних причин при всій своїй патетичності не могло художньо та ідеологічно оформитися, віднайти свій світоглядний та естетичний реґістр. „Гнані і голодні” всіх країн, інтернаціонал знедолених і скривджених від рабів перших клясових формацій до рабів пізніших імперій і цивілізацій, тут уперше знайшли свого речника, свій громоносний орган, що за своєю силою, за своєю здатністю віддавати всю гаму людського болю — від найлютішого і найголоснішого, вперше звіданого під ветхозавітним небом, до стишеного європейською дисципліною, — і знаходити її загадково адекватний словесний вираз, що залишає далеко позаду інші відповідні спроби.

„Кобзар” знаменував радикальну демократизацію світової культури. Йдеться не про її необхідне омасовлення з усіма його світлотінями, не про перемену її соціальної адреси (донедавна індивідуально-елітарної, тепер націленої на великі колективи) —

йдеться про її нову якість, про перетворення всієї її суспільно-художньої фактури. В Шевченка вона набирає нових соціальних ознак, визріваючи та викристалізовуючись не на горішніх поверхах соціуму, а в його „лільських підвалах”, зміщується ближче до першореальності, подалі від умовностей, що ними обставлена і захищена культура тих поверхів.

1826 року Грибоедов з гиркотою говорив, що клясово-культурний розкол країни досяг такої гостроти й різкості, яка вже набирає ніби етнічного, расового характеру — дворяни й селяни, за його словами й спостереженнями, вже такі несхожі, що ніби належать до різних народів („Поїздка до Парголова”). Весь свій геній, усю свою енергію Лев Толстой витратив на подолання цієї прірви, на спробу „прорватися” в народ. Відомо, чого це йому коштувало і чим це закінчилося. Під кінець життя він, здається, зрозумів, що народово легше „прорватися” в культуру, а не навпаки... Не випадково він з таким гострим інтересом зустрів людину, яка здійснила цей „прорив”, — О.М. Горького, що його він вивчав просто-таки лабораторно, як загадкового „представника іншого соціального виду” (див. горьківські спогади про Толстого).

Проте ще раніше, за ще складніших билинно важких умов, такий подвиг здійснив Шевченко. Потім цей подвиг став майже обов’язковим — варто пригадати найгучніші письменницькі життєписи ХХ століття, весь їхній демократичний потенціал. Але в літературі останніх століть ніхто з такою силою і рішучістю не перетворив кожний атом своєї біографії на художній досвід, на світоглядне підґрунтя своєї творчості, як Шевченко.

*
* * *

Ми вже зафіксували кілька випадків дивовижної глухоти Європи до тих розпачливих криків, що долітали з її індустріяльних і колоніяльних підземель. Дантові картини з Енгельсового „Становища робітничої кляси в Англії” тогочасна англійська література „репродукувала” блідо і невпевнено. Діккенсу „Холодного дому”, скажімо, виразно бракувало справжнього, не книжного знання цього становища, безпосереднього з ним знайомства, абсолютної автентичності — тобто, погляду на нього „зсередини”, з якогось там кола соціального пекла, а не з суспільного узвишшя. Шевченкова ж доля тільки те й робила, що обирала найзручніший спостережний пункт для різного роду суспільних узагальнень, який рішуче усував щонайманше художнє відхилення чи спотворення, — в самісінькому центрі згаданого пекла.

Шевченко тут не мав досвідченого гіда рангу Вергілія, та й потрапив сюди він не в ролі Данта. Проте, без упину суміщаючи в

собі свідка з мучеником, в один і той же час спостерігаючи — картаючи зло на всіх пекельних колах і кругах і безмірно й бездонно терплячи від нього, він ні на мить не припиняв художньо переповідати свій страхітливий досвід.

Ренесансне малярство десятки разів зображало мучеництво, святого Себастьяна — передусім, напевно, задля анатомічного ефекту. Пізніше новоевропейське мистецтво, сказати б, перетворило цю і подібні фабули на свій фак, зображаючи чуже страждання саме „на віддалі” (історичний, естетичний і т.ін.). Неможливо уявити собі „розповідь” святого Себастьяна про своє мучеництво, проте неважко зрозуміти, якою вона була б несхожою на оте його розмальоване і підфарбоване „життє”. Так от — очевидна дистанція поміж ними і може бути метафорою-мірою тієї космічної відстані, що пролягла між Шевченком і літературним загальом його часу, поміж двома протилежними способами оповіді про світ — тієї, що в ній букви, мов святе письмо в „Страшній помсті”, наливаються кров’ю, і тієї, в якій вони наливаються лише друкарською фарбою.

Шевченківський „болезапис”, абсолютна і трагічна „синхронізація” страждання і його художнього закріплення з необхідністю вели поета за ту рису, що на ній, острахнувшись, зупинилися, наприклад, навіть Гойя, або Лякльо, зупинилися перед тими найглибшими тайнами людського буття, що їх зважилися передати лише найсміливіші з письменників ХХ століття.

Справді, яка художня свідомість Шевченкової доби витримала б усю вагу того, про що йдеться в „Сові”, у „Відьмі” або „Варнаку”? Щось схоже постає лише століття потому, скажімо, у „Дитяті” Всеволода Іванова, виконаному, по суті, в межах того ж світогляду і, почасти, тієї ж географії, що й „Варнак”. „Відьма” ж віддає людське безумство — не умовне „декоративне” безумство Аріостового Орлянда, що його так полюблив романтизм, а справжнє безумство в усій його клінічній реальності, з усіма відповідними зсувами людської психіки. Цьому мистецтву красне письменство навчилося теж лише в ХХ столітті — десь із появою „Галасу і шалу” Фолкнера, — але здебільшого не з „книги життя”, а з підручників психіатрії.

Шевченко не випадково вдався до засобів, по суті, ще не освоєних літературою, яка тоді по-гамлетівськи імітувала безумство, по-справжньому не входячи в нього.

Саме так і „озвучувалося” пекло, прохоплювалася словом-стогоном його речовина. Саме так розпечений народний моноліт і заспівав, наче античний колос — Мемнон, порушивши своє пофолкльорне мовчання. І цей голос Орфея, який не зійшов у пекло, а в пеклі народився, абсолютний у своїй світоглядній і художній вивіреності, зрозуміло, на тисячі мегагерц сильніше тих, зрештою, і

нечисленних голосів, що їх подавала елітарна культура під час своїх короткочасних екскурсів до першого кола.

Розповідають, що равеннські жінки, зустрічаючи Данте, шептали, охоплені жахом, що він був „там”. Але ж він „звідти” повернувся до листування з государями й книжниками, до своїх трактатів, до Джемми Донаті, своєї „забутої тіні”... В грудні 1851 року після бонапартистського перевороту був ув'язнений у Венсенський замок граф Алексіс де Токвіль, історик і соціолог, один із найблискупіших умів ХІХ століття. Після і внаслідок ув'язнення він оголосив це століття і взагалі всю буржуазну епоху апокаліпсисом, представив його як низку нескінчених катастроф і т.п. Його ув'язнення тривало... один день. А якби йому три тисячі шістсот п'ятдесят днів солдатчини і заслання Шевченка?

Теодор Візенгрунд-Адорно, один із речників елітарної культури в її останній версії, оголосив, що „Після Освенциму не можна писати віршів”, і потім у відчаї закінчив апологією антикультури. Так елітарні нерви не витримали того „Оренбургу”, що в нього вперше потрапили „гравці в бісер” — тепер уже не в ролі цікавих туристів... Шевченкові ж вірші постали саме в найтемніших і найстрашніших закутках усесвітніх „ліллєських підвалів”. І завдяки цьому його слово не лише не тратило, а здобувало безприкладну художню міць, енергію, переконливість. Все це було зумовлено саме абсолютною близькістю поета до найболючіших точок тогочасного світу, поета, який зрештою, сам був такою больовою точкою, близькістю, що їй не могли заважати мури і підмурівки тогочасних мистецьких теплиць. „Абсолютне” людське страждання нічим і ніким не впокоєне, не „приспане” і не пом'якшене жодним соціальним чи естетичним обезболюванням, заговорило в ньому і через нього. Заговорило те, що мовчало століттями і навіть тисячоліттями, те, про що на різного роду мистецько-духовних олімпіадах лише невиразно здогадувалися...

З Шевченка заговорили цілі соціальні материки, ледь намічені на елітарних культурологічних картах, велетенські доти не знані масиви людського горя, вперше залунав на повну силу той трагічний супровід світової історії, що його так довго не чула, чи не хотіла чути, культура, усамітнена на своїх „чарівних горах”. По суті, саме з Шевченка (зрозуміло, у світоглядному, а не вузько історико-генетичному пляні) розпочинається довгий і драматичний процес планетарної демократизації світової літератури, повсюдне оновлення її етосу, її героїчні намагання щонайбільш переконливо розповісти про всі „мертві доми”, всі гекатомби нової і новітньої історії, про весь її трагічний „балаєс”. Очевидне її бажання віддати весь неосяжний діапазон людського болю, віднайти абсолютну

солідарність з упослідженою і покривдженою людиною світу, пошматованого антагоністичними класово-еґоїстичними пристрастями. „Кобзар” — один із перших вірців такого по-справжньому олюдненого мистецтва.

Журнал „Всесвіт” (Київ), ч. 3, березень 1978.

Тарас Шевченко

МУЗА

(уривок)

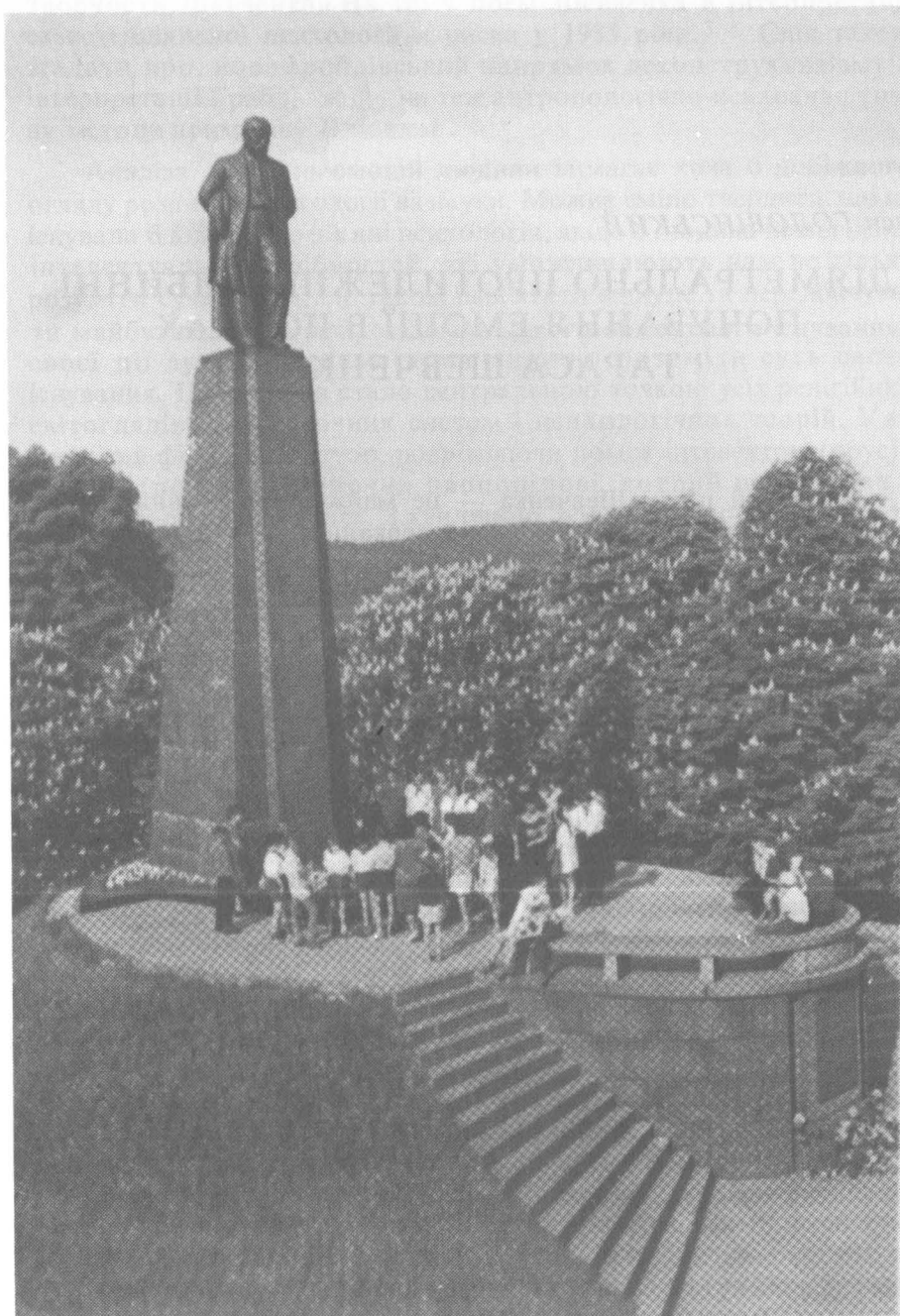
*А ти, пречистая, святая,
Ти, сестро Феба молодая!
Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла.
І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздоллі,
Туманом сівим сповила.
І колихала, і співала,
І чари діяла... І я...
О чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала ...*

*І я живу, і надо мною
З своєю Божою красою
Гориш ти, збренько моя.
Моя порадонько святая!
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене. Вночі
І вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною і учи,*

*Учи неложними устами
Сказати правду. Поможі
Молитву діяти до краю.
А як умру, моя святая!
Моя ти мамо! — положи
Свого ти сина в домовину
І хоть єдиную сльозину
В очах безмертних покажі.*

(1858. 9 лютого.
Нижній Новгород)

Пам'ятник Шевченкові у Каневі, Україна, на Горі Чернечій (тепер — Гора Тарасова). Скульптор Матвій Манізер. Сучасний вигляд.

Іван ГОЛОВІНСЬКИЙ

ДІАМЕТРАЛЬНО ПРОТИЛЕЖНІ ГЛИБИННІ ПОЧУВАННЯ-ЕМОЦІЇ В ПОЕМАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Життєвий шлях Шевченка — це майже безперервний потік терпінь і змагань. Він міг краще віддзеркалювати глибокі людські почування, ніж інші поети і письменники того часу. Шевченко не тільки писав про любов і ненависть, розпач і радість, пімсту і прощення та душевну боротьбу — він пізнав і пережив їх в екзистенціальному онтологічному розумінні і вони формували його особовість. У своїй геніяльній поетичній інтуїції Шевченко, немов старозавітний пророк, був надзвичайно чутливим до зла, до ворожнечі і до дволичности людей у питаннях добра і зла.

Незаперечна геніяльність Шевченка та багатство психологічного матеріалу в його поемах було причиною, що численні автори-дослідники його творчості по різному її інтерпретували. Інтерпретації Шевченкової творчості були і є такі чисельні, що навіть вичислення прізвищ авторів у алфавітному порядку звучало б як своєрідне “Who is Who in America”.¹ Не будучи літературознавцем, не буду у цьому нарисі інтерпретувати Шевченкових поем зі становища семантики чи семіотики, але постараюся розглянути діаметрально протилежні почування-емоції з точки погляду сучасної психології. Як тло до цієї інтерпретації буде доцільно згадати про кількох авторів, котрі раніше уживали психологічного підходу до аналізу поем Шевченка.

Правдоподібно, першою працею такого роду була монографія Стефана Балея² під заголовком: „3 психології творчості Шевченка”, котра появилася у Львові в 1916 році. У згаданій праці цей українських психолог аналізував творчість Шевченка під кутом психоаналізи Фрейда. У 1920-их роках подібну аналізу перевели Гаєвський і Мойфат. Після Другої світової війни на Україні була появилася праця Костюка про психологічні мотиви

творчости Шевченка. На тему поем Шевченка в інтерпретації екзистенційної психології я писав у 1985 році.³ Слід також згадати про новофрейдівський напрямок деконструктивізму в інтерпретації Грабовича⁴ як теж антропологічно-психоаналітичну методу, примінену Плющем.

Аналіза почувань-емоцій людини вимагає хоча б побіжного огляду розвитку психології як науки. Можна сміло твердити, що не існувала б ані філософія ані психологія, якщо б людина не посідала інтелектуальних здібностей, які уможливляють нам не тільки розуміти сучасність, але також пам'ятати минуле та передбачувати майбутність. До речі, свідомість свого обмеженого існування і своєї дії зумовила намагання людини розуміти суть свого існування. Це питання стало центральною точкою усіх релігійних світоглядів, філософічних систем і психологічних теорій. Уже грецький філософ Платон, розрізняючи поміж інтелектом (ноус) і душею (психе), дав почин двоподілові, котрий проіснував у філософії до нашого часу. З хвилиною, коли психологія постала як окрема емпірична наука при кінці XIX століття (Вундт, 1875; Бехтєрев, 1879, і так звана Вірцбурзька школа), згаданий двоподіл виринув під новою назвою, наприклад: „розум — серце”, „інтелект — емоції”. Проблема двоподілу довела, на думку Виготського⁵, до кризи психології при кінці XIX і на початку XX століття. Згадана криза виявила себе у діаметрально протилежній інтерпретації „людини”. З однієї сторони постала рефлексологія Сеченова і Бехтєрева, наука умовних відрухів Павлова та бігевіоризм Ватсона і Скіннера. На протилежному полюсі розвинулася психологія Фрейда, глибинна психологія Юнга та гуманістична психологія Роджерса. Намагання розв'язати згаданий двоподіл у психології існує до сьогодні.

В 1980-их роках в протигагу бігевіоризмові і психоаналізі повстав так званий когнітивний, або раціональний напрямок. Коріння цього напрямку сягає до філософії Арістотеля, Св. Томи Аквінського і Канта. Основні заложення когнітивного напрямку можна сформуувати у трьох точках: 1. людина — це в першу чергу раціональне ество, 2. раціональність в основному є позитивною прикметою, емоційність — негативною, 3. розум — раціональність повинні сповняти домінуючу ролю над емоціями-почуваннями.

З точки погляду когнітивної теорії, діаметрально протилежними емоціями-почуваннями є шал і прощення. Шал, або неконтрольований вибух люті, у своїй неврологічній основі є примітивною емоцією організму. До речі, шал проявляється навіть при відсутності мозкової кори. З біологічної перспективи еволюції

почувань шал сповняв функцію збереження організму, бо в стані шалу відсутній страх, а це давало організмові можливість боротися на життя і смерть. Шал, як примітивна емоція, є наявним у кожному організмі, який має центральну нервову систему. У людини можна завважити наявність шалу в межових ситуаціях боротьби на життя і смерть, або в патологічному стані психози, коли людина підсвідомо відчуває розпад особовості, розклад свого трансцендентального „Я”. Шал може також проявлятися при поважних ушкодженнях передніх частин мозкової кори.

Діаметрально протилежним до шалу є почуття прощення. Прощення є виключно людським почуттям, на яке не спроможна жодна інша істота. Тут слід звернути увагу, що часом у тієї самої людини на протязі життя можна зауважити наявність у різний час двох протилежних почувань. У таких випадках ґрунтовна зміна психіки є звичайно пов'язана із потрясаючими подіями. Християнська філософія пояснює ґрунтовні психічні переміни як явища, що проявляються під впливом прощення. Пригадаймо собі тільки життя Савла-Павла, Св. Августина та інших. Чесноту — почуття прощення відобразив Шевченко в контексті християнського світогляду, і тому не дивно, що численні шевченкознавці, як наприклад, Єфремов, Сверстюк і Барка, уважали його „співцем християнського всепрощення”.

У цьому нарисі розгляну відображення протилежних почувань у поемах Тараса Шевченка. ⁶ Безперечно, що Шевченко для нас є в першу чергу національним генієм, який у своїх поемах представив у всій широчині і глибині групові почуття на тлі національного поневолення. Однак як геній, що був спроможний відчувати усі нюанси людської психіки, він у багатьох поемах описав індивідуальні психічні переживання. У контексті цього нарису цікаво звернути увагу на факт, що Шевченко у своїх поемах, писаних у половині ХІХ століття, уживав образів-символів, які пізніше, з початком ХХ століття, знаходимо в працях Фрейда і Юнга. Не знаю, чи Фрейд і Юнг будь-коли читали Шевченкового „Кобзаря”. Є більш правдоподібно, що Шевченко, як і творці психоаналізу, інтуїтивно відчували архетипи-символи, збережені тисячоліттями у збірній підсвідомості людства. Таким універсальним символом зла, що його часто знаходимо в поемах Шевченка, є „змій”, „гадюка”, „гадина”.

В першу чергу розгляньмо коротко кілька поем („Титарівна”, „Марина”, „Причина”, „Утоплена”), де виразно змальований психічний конфлікт, який доводить до розпуки, божевілля й самогубства. Тло конфлікту і емоцій, пов'язаних із ним, дещо відмінні у кожній із тих поем. В загальному, однак, у них основною

динамічною емоцією – почуванням є шал.

Титарівна приводить на світ нешлюбну дитину, батько якої є „байстрюк” Микита. В розпущі Титарівна рішає втопити дигину:

*...Іде боса титарівна
І несе дитину.
То підійде до криниці,
То знов одступає,
А з калини, мов гадина,
Байстрюк виглядає!*

У тих кількох рядках яскраво представлений душевний конфлікт нещасної матері на майже біблійному тлі, де з калини (символ дівочої любови) виглядає гадина (уосіблення зла), що намовляє до злочину. Вагаючись, титарівна не топить дитини, а лешає при криниці й утікає. Микита виходить з-поза куща калини, вкидає дитину до криниці, а відтак говорить громаді, що то титарівна втопила свою дитину. За цей страшний злочин покарав Господь Микиту тим, що він буде вічно жити як „сатана-чоловік”.

Марина — це новоодружена селянська дівчина, молодого чоловіка якої пан, „лях ледачий”, віддає до війська, а Марину бере до себе за покоївку. Він намагається звести її: „дивися, огиром яким сам пан круг тебе походить”, але це йому не вдається, бо Марина відкидає його залицяння. Вона попадає в глибоку депресію, що згодом перемінюється в шизофренію:

*А Марина в'яне, сохне
У білих палатах.
Уже й літо минулося,
Зима вже надворі,
А Марина сидить собі
Уже й не говорить,
І не плаче...*

Згодом вона у приступі шалу вбиває ножем пана і підпалює палати:

*Марина гола наголо́
Перед будинком танцювала
У парі з матір'ю!... і — страх —
З ножем окровленим в руках ...*

У цій поемі бачимо виразну психоаналітичну символіку:

*Дивися: чорная змія
По снігу лізе...*

Тут чорная змія (уосіблення зла) на тлі білого снігу (символ невинності) створює образ насильства зла над добром.

У баладі „Причинна” розпука і самогубство козака представлені на тлі безмежної взаємної любови із дівчиною, що її залоскотали русалки. На думку Білецького ⁷, ця трагічно-романтична поема є однією з найкращих балад світової літератури. Шевченко зображує аж до самозаперечення шалену любов такими словами:

*Живого б любила, другу б задушила,
А до неживого у яму б лягла...*

Туга козака представлена символічно, як „гадина, що коло серця козацького в'ється”. Побачивши мертвою свою кохану, козак у розпачі шалу: „Зареготавсь, розігнався, та в дуб головою!” Цей сміх у трагічному моменті, або „диявольський” сміх, є виразно патологічною емоцією, відомою як невластиве почуття.

Одним із найбільш скомплікованих сюжетів із глибокою психологічною тематикою є поема „Утоплена”.

Розпусна мати, що „з жонатими, з парубками пила та гуляла”, а дитину віддала на виховання іншим людям, зауважує, що сама старіється і стає менш привабливою, тоді коли... „Лихо, лихо! Мати в'яне — дочка червоніє”... Конфлікт поміж матір'ю, як уосібленням зла, — що є виїмком у творчості Шевченка, — а дочкою, як символом молодости-невинності, поет вкладає в рамки ідилічного образу над берегом озера:

*...Ганна роздяглася,
Роздягалася, рокинулась
На білій сорочці...*

Цей образ невинної краси доводить заздрісну матір до шалубожевілля:

*Мати дивиться на неї,
Од злости німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхрістана, боса,
З роту піна: мов скажена,
Рве на собі коси...*

У приступі божевілля мати топить дочку і сама гине з нею.

У вірші „Варнак” на тлі розпуки, доведеної до шалу, представлена позитивна роля емоційного розладування. Це те, що в психоаналізі називається катарзіс. Вже на початку вірша Шевченко підкреслює згадану тематику словами:

*І умитеє сльозами
Серце одпочине...*

Варнак попадає в розпуку, бо його наречену, з котрою він мав намір одружитися, „панич пустив покриткою”. Разом із групою товаришів-розбійників він починає мститися за заподіяну йому і їм кривду, але врешті-решт попадає в депресію і рішає поповнити самогубство:

*Одурів я, тяжко стало
У вертепах жити.
Думав сам себе зарізати,
Щоб не нудить світом.
Вийшов я з ножем в халяві
З Броварського лісу,
Щоб зарізатись...*

Однаке вид Києва святого з „Храми Божими, що ніби з самим Богом розмовляють”, викликав у ньому душевну перемену і привернув психічну рівновагу: „Тихо задзвонили у Києві, мов на небі”...

*...Я плакав,
До полудня плакав,
Та так мені любо стало:
І малого знаку
Нудьги тії не осталося,
Мов переродився...*

Подивився кругом себе „І, перехрестившись, пішов собі тихо в Київ... судя, судя люськóго у людей просити”.

У двох поемах „Княжна” і „Осика” („Відьма”) Шевченко заторкнув сенситивну тему насильства батька нас своєю власною дочкою: в обидвох випадках звироднілі типи-злочинці представлені як польські пани-магнати. Для наświetлення контрасту поміж українським селом і польським чужинцем-зайдою Шевченко починає поему „Княжна” словами: „Село! і серце одпочине... Село! село! веселі хати! веселі здалека палати”. Однаке до тих самих палат *зблизька* відносяться слова: „Бодай ви терном поросли, щоб люди й сліду не найшли...”

У тих палатах „гуляє князь, гуляють гості” тоді,коли на селі „голод стогне”. В час одної із таких забав, коли гості вже були п’яні, пан допускається злочину гвалтування над своєю дочкою-сиротою:

*Іде в покої... Скверний гаде!
Куди ти лізеш? Схаменись!
Не схаменувся. Ключ виймає,
Прийшов і двері одмикає,
І лізе до дочки. Прокиньсь!
Прокинься, чистая! Схопись,
Убий гадюку — покусась!
Убий і Бог не покарає!*

У цій поемі поняття „скверний гад” і „гадюка” ужиті як символ згвалтування.

Подібну тематику, але дещо більш скомпліковану, знаходимо в поемі „Осика” („Відьма”), де в додатку до негативних емоцій насильства є також описаний душевний спокій, досягнений через чесноту прощення. На цьому місці слід також згадати, що є два варіанти цієї самої поеми: „Осика” написана в 1847 році, і „Відьма”, що її Шевченко написав у 1858 році. Тематика є та сама із деякими малими змінами в тексті. Молода дівчина привела на світ двох нешлюбних дітей від пана, поміщика того села. Вона не лишає пана, а далі живе з ним:

*А я утішаюсь,
Із лutoю гадиною
Я знову кохаюсь.*

Мати божеволіє, коли пан продає сина в лякеї і гвалтує їхню доньку. „Відьма” мандрує з циганами і присягає помститися над паном. За свої злочини пан не може спокійно умерти:

*Уже його
й сакраментували.
Клали долі на соломі
І стелю знімали.
Не вмирає, — і лікарі
Нічого не вдіють...*

Покликали „відьму” до пана і вона йому прощає на смертній постелі, подібно як Неронові християни-мученики в „Неофітах”. Християнське прощення помагає панові спокійно умерти, а „відьмі” привертає душевний спокій:

*Всіх простила, всіх любила,
І мов над землею*

*Святим ангелом витала:
Так їй легко стало...*

Тематика прощення згадана Шевченком і в інших поемах, як наприклад, у вірші „Не спалося, — а ніч, як море” і в „Неофітах”. У вірші „Не спалося, — а ніч, як море” Шевченко та тлі розмови двох вартових, українця і москаля, наголошує контраст поміж милосердною вдачею українця і мстливою вдачею москаля. Українець розповідає москалеві, що у війську в їхній частині з’явився панич, котрий давніше збезчестив дівчину цього українця вартового. На це москаль без вагання каже:

*— Так что же?
Ну, вотъ теперь і пріколі!*

Але у відповідь почув лагідні слова українця:

*Нехай собі! А Бог поможе,
І так забудеться колись.*

Психологічна сила прощення як нового християнського світогляду у протизагу поганській духовості особливо яскраво відображена Шевченком у „Неофітах”. У поемі навітлена ідейна сила християнства у боротьбі Правди з насильством. Пеленський⁸ у своїй інтерпретації „Неофітів” бачив аналогію між Римом цезарів і царською Росією. „Неофітів” починає Шевченко роздумуванням про символіку Хреста:

*Сижу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрми.*

Хрест пригадує йому, що над Вифлеємом:

*...Правди слово,
Святої Правди і любови,
Зоря всесвітня зійшла!*

Цієї нової Христової заповіді любови не прийняли фарисеї, котрі завурушилися, заревли, неначе гадина в болоті. (Гадина на цьому місці виступає як символ зла і контраст до нової Правди і любови).

В „Неофітах” Шевченко висловлює віру в Ідею, в перемогу Правди над неправдою, Добра над злом, і вірить у „святої Правди голос новий”. У тому контексті „Правдою” є всеобіймаючий спосіб

співжиття людей, побудований на засадах християнського світогляду. Для досягнення цього ідеального стану миру і любові потрібно іншого способу боротьби, потрібно „стратегів Божих”. Шевченко вірить, що „стратегі Божі” прийдуть „і без огня і без ножа”, а їх зброєю буде „святої Правди голос новий”.

Цими новими воїнами є християнські мученики — „діти святої волі”. Для підкреслення центральної теми християнського світогляду, прощення, Шевченко ставить нам перед очі образ, коли Неронові на його смертній постелі прощають мученики, бо вони „брати і християни”, а він „собака, людодід, деспот скажений”.

Скарбницею психологічного матеріалу із особливим наголосом на діаметрально протилежні почування-емоції є найбільша Шевченкова поема „Гайдамаки”. Ця поема була видрукована в 1841 році, кілька років після звільнення Шевченка з кріпацтва. В згаданій поемі на тлі жорстокого поневолення і знущань польських окупантів та їх прихвостнів, інших зайдів, створені постаті месників за „Божі і людські права”. В час коли польські конфедерати:

*Руйнували, мордували,
Церквами топили,
А тим часом гайдамаки
Ножі освятили.*

Немов би щоб наголосити надзвичайно скомпліковану тематику поеми, Шевченко починає її філософічним роздумуванням, дуже подібним до Гераклітового „панта рей” (все пливе):

*Все йде, все минає і краю немає...
Куди ж воно ділось? Відкіля взялось?
І дурень і мудрий нічого не знає.*

У цьому нарисі обмежуся до короткого опису двох центральних постатей поеми — Яреми і Гонти.

Ярема, кріпак сирота, що зазнав знущань від орендаря-чужинця у своєму житті, закохався в Оксану, дочку титаря із Вільшани. Під час одного із наїздів польські конфедерати вбили батька Оксани, а її забрали зі собою. Це доводить Ярему до розпуки:

*— Оксано, Оксано! —
Ледве вимовив Ярема
Та й упав додолу...*

Психічний удар перемінюється в шал і жадобу помсти:

*Муки ляхам, муки!
Муки страшної, щоб пекло
Тряслося та мліло...*

Шевченко, порівнюючи пімсту до пекла (уосіблення жорстокости і зла), намагається створити тло „поза межами болю”:

*Кругом пекло. Гайдамаки
По пеклу гуляють.*

Ця „пекельна розпука” Яреми представлена символічно як „люта змія”:

*Змія люта,
Жадна випиває
Його сльози, давить душу,
Серце роздирає.*

Дальшу характеристику Яреми в стані ірраціональної дії знаходимо у слідуючих словах поеми:

*Мов скажений,
Мертвих ріже.*

Не є важливим тут, чи повища сцена є історично правдивою. Суттєвим є, що Шевченко представив психологічно правильний образ крайнього шалу.

Надзвичайно психологічно скомплікований образ змальовує поет в особі Гонти, одного із провідників повстання, на тлі руйнування Умані. Особливо потрясаючою є сцена, де Гонта вбиває своїх синів. Є більш ніж правдоподібним, що ця сцена не є історично правдивою. Гонта не мав двох синів. Він мав чотири дочки і одного сина. Так подав Мірчук ⁹ та інші мемуаристи на підставі записаних зізнань у тому часі Вероніки Кребс ¹⁰, дочки польського губернатора Умані Младановича. Власне її життя і життя її матері спас Гонта. Можна думати, що Шевченко як поет створив згадану сцену, щоб у контексті найбільш скрайнього психічного конфлікту викликати у читача бажаний ефект. Він можливо хотів підкреслити ірраціональність і крайню жорстокість „релігійної” війни. Гонта, провідник повстанців коліїв, котрі ненавиділи до безтями конфедератів, орендарів і польських ксьондзів-єзуїтів, став перед проблемою крайнього конфлікту. Він міг відпустити своїх синів і стати в очах повстанців зрадником повстання. В Гонти у тому моменті повстає раціоналізація думання: „не я вас вбиваю, а присяга”, — переконує він себе. Це, однак, не звільняє його від душевного болю. Його біль є більший від фізичної смерті. Цю сцену, подібну до біблійної історії Авраама і Ісаака, змальовує Шевченко надзвичайно ефективно:

(Гонта) ... Тяжко-важко плаче:

*— Сини мої, сини мої,
На ту Україну
Дивітеся! Ви за неї —
Й я за неї гину.*

Поховавши синів потайки і накривши їх козацькою китайкою,

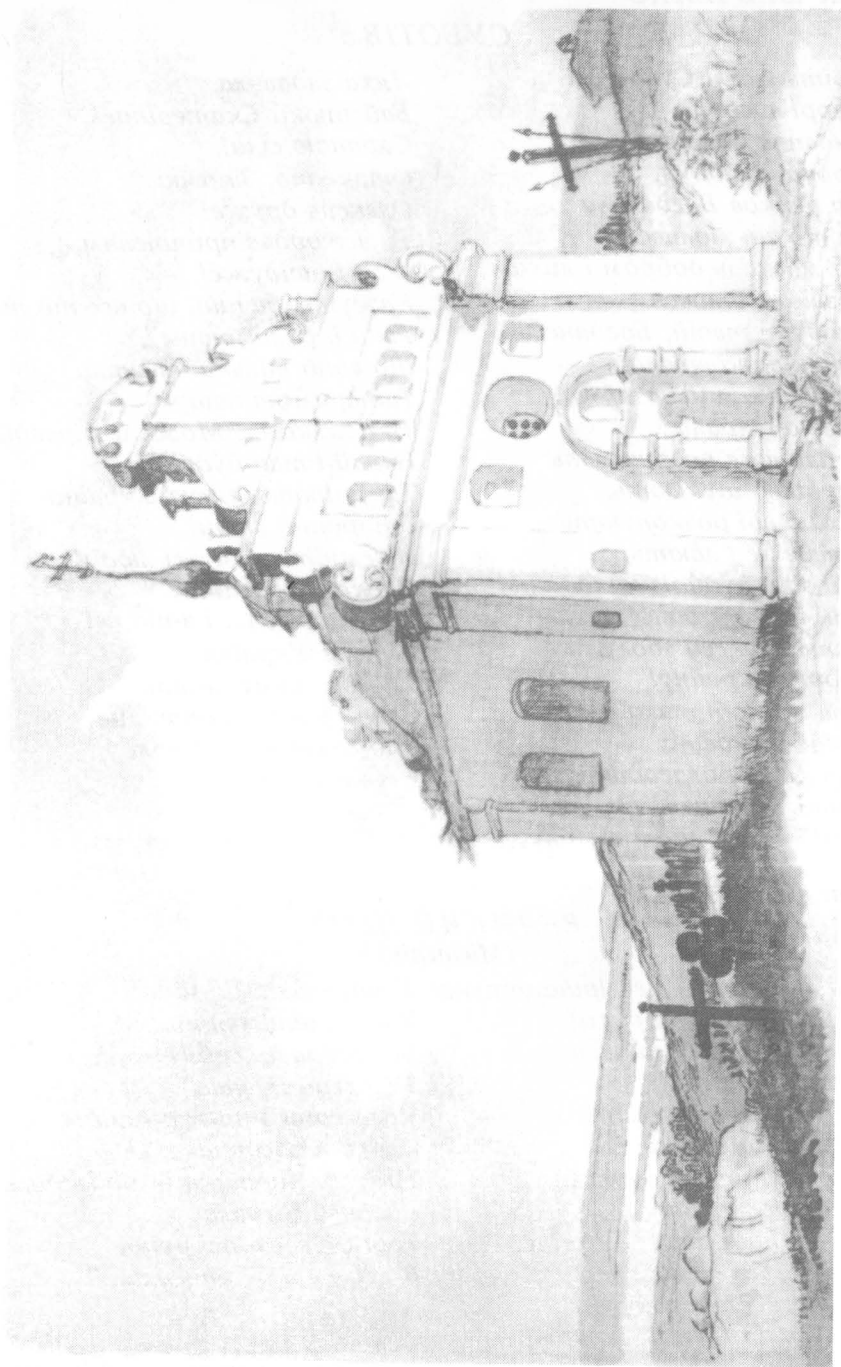
*Гонта гляне,
Гляне усміхнеться, —
Страшно, страшно усміхнеться...*

Кілька років після появи „Гайдамаків”, у 1845 році, Шевченко пише вірш „Холодний Яр”. У цьому вірші він не залишає найменшого сумніву, що гайдамаччина була в першу чергу національним повстанням:

*За святую правду-волю
Розбійник не стане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний...*

Сьогодні, 175 років від дня його народження, Шевченко більше актуальний, ніж будь-коли. Його геніяльність, творчість та глибина його ідей дають нам багато матеріалу до роздумування.

-
1. “Who is Who in America”. Marquis Who is Who, Inc. Chicago.
  2. С. Бaley, „З психології творчості Шевченка”. Львів, 1916.
  3. І. Головінський, „Поеми Шевченка в інтерпретації екзистенціальної психології”. Свобода, ч. 58, 59, 60, 1985.
  4. G. Grabovich, Poet as Mythmaker. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1982.
  5. Л.С. Выготский, Собранные Сочинения, Т. 1. Москва, 1982.
  6. Т.Г. Шевченко. Повне видання творів, видавництво Миколи Денисюка. Чікаго, 1959.
  7. Л. Білецький, „Баяди Шевченка” ст. 331-339. Том 1, Повне видання творів Тараса Шевченка, видавництво Миколи Денисюка, Чікаго, 1959.
  8. Е.Ю. Пеленський, „Шевченкові „Неофіти” ст. 327-348. Том 4, Повне видання творів Тараса Шевченка, видавництво Миколи Денисюка, Чікаго, 1962.
  9. П. Мірчук, „Коліїщина”. Наукове Товариство ім. Шевченка, Нью Йорк, 1973.
  10. W. Krebs, “Opis autentyczny rzezi humańskiej”. Poznań, 1840.
-

Тарас Шевченко. Богданова церква в Суботіві. Акварелі. (ІУ — X 1845).

СУБОТІВ

Стоїть в селі Суботові
 На горі високій
 Домовина України —
 Широка, глибока.
 Ото церков Богданова.
 Там то він молився,
 Щоб москаль добром і лихом
 З козаком ділився.
 Мир душі твоєї, Богдане!
 Не так воно стало:
 Москалики, що заздріли,
 То все очухрали...
 Могили вже розривають
 Та грóшей шукають;
 Льохі твої розкопують
 Та тебе ж і лають,
 Що й за труді не находять!
 Отак то, Богдане!
 Занапастив єси вбогу
 Сироту Україну!
 За те ж тобі така й дяка...
 Церков-домовину
 Нема кому полагодить!
 На тій Україні,
 На тій самій, що з тобою

Ляха задавила,
 Байстрюкі Єкатерины
 Сараною сілі!
 Отаке то, Зіновію,
 Олексіїв друже!
 Ти все оддав пріятелям,
 А їм і байдуже!
 Кажуть, бачиш, що все то те
 Таки й було „наше”,
 Що вони тільки наймали
 Татарам на пашу
 Та полякам... Може й справді!
 Нехай і так буде!
 Так сміються ж з України
 Стороннії люди!
 Не смійтеся, чужі люди!
 Церква-домовина
 Розвалиться... і з-під неї
 Встане Україна
 І розвіє тьму неволі,
 Світ правди засвітить,
 І помоляться на волі
 Невольничі діти!

1845. 21. Х. Маріїнське.

Тарас ШЕВЧЕНКО

ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ
 (Містерія)

Та й москаль — незгірша штука:
 Добре вміє гріти руки!
 І я люта, а все таки
 Того не зумію,
 Що москалі в Україні
 З козаками діють!
 Ото указ надруковують:
 „По милості Божій
 І ви — Наші, і все — Наше,
 І гоже й не гоже!”
 Тепер уже заходились
 „Д р е в н о с т и” шукати

У могилах... бо нічого
 Уже в хаті взяти, —
 Все забрали любісінько!
 Та лихий їх знає,
 Чого вони з тим поганим
 Льохом поспішають!
 Трошки, трошки б підождали,
 І церква б упала...
 Тоді б разом дві руїни
 В „П ч е л ь” описали...”

(Уривок з тиради Першої Ворони).

Тарас Шевченко. Богданові руїни в Суботіві. Аквареля. (ІУ — X 1845). Це про ці руїни пише поет у містерії „Великий Лях”, в поемі „Розрита Могила”, у „Сні” та в інших.

Михайло КУЧЕР

НЕСАМОВИТІ ПЕРЕКЛАДИ ШЕВЧЕНКА НА РОСІЙСЬКУ МОВУ

Більш століття Шевченка перекладають на російську мову. Кожне покоління дає перекладам свій смак і розуміння або й нерозуміння тексту, та виявляє нові вимоги щодо стилю. Тут буде мова про спотворення змісту поезій Шевченка.

Насамперед для прикладу візьмемо „Сон”. Про солдатів Шевченко пише так:

*Нагодовані, обуті
І кайданами окуті.*

В перекладі Сологуба, слабенького російського поета, читаємо таке:

*Все накормлены, обуты,
Платья узки, словно путы.*

У Шевченка нема згадки про одяг, фактично про уніформу, мундир, а про пута.

І далі

*Бо немає
Господа на небі*

В перекладі маємо щось інше:

*Потому что
Бог нам не ограда.*

У Шевченка Бога нема на небі, а в перекладі Бог — не охорона проти нещастя. — Це вже советське видання (Т. Г. Шевченко. „Кобзарь” в перекладі Ф. Сологуба, Ленінград, 1935).

*А ви в ярмі падаєте,
Та якогось раю*

*На тім світі благаєте?
Немає! Немає!*

У перекладі інакше:

*Так на том свете
Рая, что ли, вы хотите?
Нету рая, нету!*

(Сологуб, стор. 168)

Далі йде переклад Івана Белоусова того ж тексту.

*Сами вы в ярмо идете,
На земле здесь.*

У Шевченка люди в ярмо добровільно не йшли...

У „Сні” Шевченко очевидно говорить про царя, а каторжники добувають золото у Сибіру.

Щоб пельку залити неситому...

У Белоусова гостре обвинувачення Шевченка обернулось у безособовість

*Щоб заткнуть чем было глотку
У насытых и злых.*

(„Запретный Кобзарь”)

У перекладі цар Микола взагалі зник.

Або:

*Той неситим оком —
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать...*

У перекладі Белоусова:

*А кто жадным оком
Все увидит, все усмотрит,
Заберет с собою.*

(„Запретный Кобзарь”)

Шевченко під „краєм світа” розумів Кавказ і його завоювання (покорение, по-московському), яке оспівав Пушкін: „Смирись, Кавказ”. В перекладі Кавказ обернувся у „все”, а „загарбати” перетворилось в забирати.... Такі погані переклади появлялись вже і після 1917 року.

У Шевченка:

*Ой, вигострю товариша,
Засуну в халяву,
Та й піду шукати правди
І тієї слави...*

Перекладач Соболев не зрозумів, що це таке у Шевченка „товариш”, себто ніж, і переклав:

*Я отправлюсь с верным другом
В путь не для забавы...*

Виходить, що „друга” — товариша — людину можна засунути ... в халяву... („Кобзарь”, изд. 4 под редакцией Н.В.Гербеля, М. 1905). Перекладач, у Шевченків насичений гнівом і сарказмом текст, вніс єлейність.

Прекрасне Шевченкове

*За солнцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає,
І сонце спатоньки зове...*

у перекладі обернулось у карикатуру:

*О, если б среди той природы
Пожить мне на свете немного,
Душа моя б отдохнула
Я крепче веровал бы в Бога.*

Вірш, написаний на засланні у пустелі, осоружній поетові, а перекладач переконує, що власне там Шевченко хотів би ще пожити і відпочити. А це ніщо інше, як знущання.

Візьмімо вірш Шевченка

*Ой, крикнули сірі гуси
В яру на ставу,
Стала на все село слава
Про тую вдову.*

У вірші вдова породила нешлюбного сина від запорожця і, як виріс син, послала його, щоб спокутував гріх матері, на Запоріжжя, а перекладач, не моргнувши оком, міняє Запоріжжя на службу в царській армії:

*И к царю на службу сына
Отдала вдовица.*

При чому російське „вдовица” має специфічний лубочний присмак („Кобзарь” под редакцией Н. Гербея). Що це? Свідома зневага чи повне нерозуміння українського тексту Шевченка? І це вже стало неславною традицією для перекладачів.

Коли Шевченко повернувся з заслання, його почали перекладати близькі поглядами люди, як Михайлов, Курочнин, Плещеев, — всі вони революційно настроєні. Після заслання Шевченка зустріли оваціями, йому влаштовувано такі прийняття, що він від емоцій був близький зомлінню.

Згодом, після атентату на царя Олександра, почався терор і діяльність Муравйова-вішателя. Тоді, власне, замовкли всі однодумці Шевченка, а за переклади взялися чужі поглядам поета люди. Хоч і не завжди, бо бували несамовиті переклади Шевченка на російську мову, зроблені таки українцями.

Навіть перекладачеві Чмиреву не дозволено перекласти те місце в „Кобзарі”, де Шевченко написав, що смерть не оминає царів. („Кобзарь” в переводе Н. Д. Чмырева, Москва, 1874). Перекладачі й цензура так викривали зміст „Кобзаря”, що книга, як вияв великого гніву, перетворилася у сентиментальні ідилічні вірші про вишневі садки й чорнобрових дівчат, що тільки співають. Цензура не дозволила перекласти „Неофітів”, „Варнака”, „Мені однаково”, „У Бога за дверима лежала сокира”, вже не кажучи про Шевченкові політичні поеми.

Але і дозволені до перекладу тексти не викликають до себе довір'я. Так, українець М. А. Славинський бореться із Шевченком у своїх перекладах.

У Шевченка

*Маю серце широкее, —
Ні з ким поділити.*

У перекладі Славинського є таке:

*Грусть мне сердце гложет,
Широко открыл я сердце
Для людей и света,*

*Но хиреют и тускнеют,
Вянут без ответа
Сердца яркие желанья
И мечты в неволе...*

У перекладі маємо сім рядків, а з того п'ять рядків — це творчість самого перекладача. У Шевченка того немає.

Властивістю стилю Шевченка є такі часто-густо зумисно гострі народні вислови: „а поки те та се, та оне”, „скачи, враже, як пан каже, на те він багатий”, „облизався неборака”, „аж загуло”, „пропало, як на собаці”. Такі вирази були ненависні російським перекладачам, але й українець М. Славинський не перекладав такі вирази, як „пороссяча кров”, „всі полягли, мов поросята”, начебто для того, щоб „більш поетично” виходили вірші.

Або візьмим такий промовистий вираз Шевченка:

*А я глянув, подивився —
Та аж похилився.*

М. Славинський перекладає так:

*Я взглянул, и горький ужас
Овладел душою:
Что тебе, красотке юной,
Суждено судьбою?*

У перекладі ніщо інше, як дешевенький міщанський романс для провінційних „барышень” — панночок.

Шевченко пише:

*То так утну,
Що аж заплачу.*

У перекладі маємо: И песней загорелась грудь.

У Шевченка „плач”, а в перекладі — пісенна пожежа, у Шевченка:

*Чорніші чорної землі
Блукають люди.*

У М. Славинського:

*И страшен был в лучах заката
Землистый цвет её лица.*

Шевченкові люди. — кріпаки — чорніші чорної землі, обернулись у Славинського у якийсь насміх: „еє“, себто „її“, жінку.

У Шевченка:

*Отаке то! Що хочете,
То те і робіть.*

У Славинського багатослівне і незрозуміле зовсім

*Равнодушен стал я к жизни,
К жизненной отраде,
Равнодушно внемлю людям,
Их хуле и славе.*

Шевченкове: „І заспіває, як уміє“

У Славинського

*И снова песен бьёт родник,
И вновь его мечта святая
Горит сияньем молодым.*

У Шевченка народна пісня:

*Ой, маю, маю я оченята —
Нікого, матінко, та оглядати,
Нікого, серденько, та оглядати!*

У Славинського:

*Оченьки мои
Негою горят,
Но кого огнём
Обожжет мой взгляд?*

У перекладі знищено всю народно-пісенну дикцію і стиль.

У Шевченка:

*Ой маю, маю і ноженята —
Та ні з ким, матінко, потанцювати,
| Та ні з ким, серденько, потанцювати!*

У Славинського:

*Ноженьки мои
Пляшут подо мной,*

*С кем же я, с кем умчусь
В пляске огневой?*

Отже Славинський перекладає стилем тодішніх циганських романсів: огневая пляска, ожигающий взгляд, очи — горящие негой і т.д. Гарна народна мова Шевченкова була чужа перекладачеві Славинському і він „причепури́в” „Кобзаря” виразами циганщини. Таке невіглаське відношення перекладачів до стилю Шевченка я вважаю патологією. У Шевченка одно слово, а у Славинського п'ять-шість. У Шевченка декабрист — цар волі, у Славинського:

*царь мечты и доли:
Царь поэзии великой
Провозвестник воли.*

Шевченко чесно і стримано пише: Не хочу я жити красою. Славинський дивовижно перекладає, з повною дозою дешевої еротики:

*Не хочу я жить красою,
Жажду испытать я
Ласку нежную и сладость
Жаркого объятья.*

Також визначається нерозумінням стилю і змісту поезій Шевченка перекладач і поет Лев Мей. У Шевченка — земля; у Мея — „мать — сыра земля”; у Шевченка — горе; у Мея — „тоска-злодейка”. Хоч сам писав непогані вірші. Дещо з Мея переклав по-українському Павло Грабовський.

Олексій Плещеев також невідповідно перекладав твори Шевченка, наслідуючи популярного свого часу російського „мужицького” поета Кольцова, який помер з голоду:

*Полюбила я
Не печаль свою,
Сиротинушку
Безталанную.*

І хоч Плещеев, відомий петрашевець, дуже захоплювався Шевченком, все таки поезій Тараса він не збагнув до тієї міри, що його переклади є просто дурні. Ось приклад з „Гамалії”:

*Слышат соколята
Гамалея-хвата:*

*Вольные пташки из тюрьмы
Вылетаем мы.*

В деяких місцевостях України „хват”—це вид риби...

СЛОВАРНІ ЛЯПСУСИ

Трудно собі уявити людину, яка не знає мови, будь-якої мови, у даному випадку української, і береться перекладати. Поета мав би перекладати поет. Зрештою, Сологуб, поет, читає у Шевченка:

*Цур тобі, мерзенний
Каламарю...*

І Сологуб подумав, що люди так лаються, і в перекладі маємо:

*Чур тебя, противный
Проходимец.*

У росіян „хват” — це людина — зух, а російське „проходимец” означає пройдисвіт, пройдоха, бурлака. В українській мові — „каламар”, у російській „чернильница”. Сологубові також було невідоме українське слово „пугач”, і він переклав українського птаха (також сича) як відомого російського бунтаря-повстанця Пугачова, що його покарала Катерина II смертю.

Шевченко пише: „Пішла луна гаєм”. Луна — по-російському — „эхо”, а в перекладі перекладач зробив з луни — небесне світило, тобто місяць. „Пошла луна лесом”. Український вислів — дитину привести, знайшлася дитина, це значить — народилася. У російському перекладі „привела дитину”— отак взяла за ручку чи що? У Шевченка — закоханий ходить годину-другу. У перекладі Соболева щось несамолюбиве: „Ходит месяц, ходит год он”. Перекладач сплутав українське слово година (60 хвилин) із російським год, що значить рік, 12 місяців.

У Белоусівському Кобзарі, що вийшов у видавництві „Знание”, вози з ножами (гайдамацька „залізна тараня”) магічним способом обернулися в „запасы пушечных снарядов”, якщо це знову перекласти на українську мову то матимемо гарматні набойі. Ще й до того Шевченкова „залізна тараня” перекладена у „тарани”, середньовічні машини, що вживались при облозі фортець для розбивання стін-мурів.

ЗНИЩЕННЯ МЕЛОДІЇ У ШЕВЧЕНКА

У Шевченка маємо:

*У неділеньку та ранесенько,
Ще сонечко не зіходило,
А я, молоденька,
На шлях, на дорогу
Невеселая виходила.*

Це геніяльна у своїй ритмиці народна пісня; це людина, зранена смертельною тугою; це сльози, самий біль. А в перекладі Білоусова (90-ті роки) вийшло щось, де зовсім зникла елегійність думи і маємо російську частушку:

*В воскресенє раненько,
Только зорька занялась,
Я, младѣшенька-младенька,
В путь-дорогу собралась.*

Перекладач із скорбного вірша зробив танцювальний. Виявився глухим до людського горя і розумом і серцем.

У Шевченка:

*Я виходила за гай на долину,
Щоб не бачила мати,
Мого молодого
Чумака з дорogi
Зустрічати...*

В перекладі все знівечено:

*Перелеском я бежала,
Укрываясь от людей,
Сердце робкое дрожало
В груди девичьей моей.*

(Переклад Соболева)

У поемі „Сліпий” є дума про запорожців, які гинуть у неволі:

*Ой, Спасе наш чудотворний,
Межигірський Спасе!
І лютому ворогові
Не допусти́ впасти*

*В турецькую землю, в тяжкую неволю!
Там кайдани по три пуда,
Отаманам по чотири,
І світла Божого не бачать, не знають,
Під землею камінь ламають,
Без сповіді святої умирають,
Пропадають.*

Перекладач Чмырев з думи зробив куплети:

*Поёт песню, как в неволе
С турками он бился,
Как за это его били,
Как очей лишился,
Как в оковах его турки
Мучили, томили,
Как бежал он и казаки
Его проводили.*

Переклади Шевченка, крім вже згаданих, мають ще інші великі хиби. Перекладачі погодилися з тим, що перекладати Шевченка трудніше як, наприклад, Овідія . І що точніше передати кожне слово оригіналу, то далше буде справжній зміст. Для прикладу візьмім українське слово сірома, деякі перекладачі утотожнюють його із поняттям сирота. Ледве чи так. Більш уважні перекладачі перекладають це як російське горемыка.

У Шевченка:

*Випроводжала сестра свого брата,
А сірома — сиротину*

У перекладі: випроводжує „сиротку сиротина“, а це вже повний абсурд. Не легко перекласти Шевченкове:

*Як у Дніпра веселочка
Воду позичас*

По-російському „радуга“ не відповідає українському „веселочка“, чого не можна перекласти словами: радужка, радужечка.

У Шевченка:

*Ні, не дави туманочку,
Єсть у мене, туманочку,
Туманочку, брате!*

На російську мову це ледве чи можна перекласти. Одна перекладачка заризикувала: туманушка, але це не Шевченкове... У Шевченка приклад великої віршової культури:

*Мов за подушне, обступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий!
Де ж заховатися мені?..
...щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу...*

А перекладач Колтоновський:

*Чтобы яд
Тоски осенней, как солдат,
Не лез в святыню одинокой
Моей души.*

(„Т. Г. Шевченко, Избранные стихи”, Ленінград, 1938)

Тут сплутано „солдата” з печаллю.

У Шевченка: Жеруть і тлять старого дуба; а Сологуб перекладає: „И жадно жрут и точат деда”. Що дуб, що дід — для перекладача все одно. „Безверхий козак” перетворився у „безкровного”.

У Шевченка наймичка розмовляє з туманом; у перекладі — з „курганом-могилою”. А заклик Залізняка: „Гуляй, сину! Нуте діти”... в перекладі маємо вульгарне:

*Ребята, гуляй,
Не стесняйся и жарь!*

Не будемо тут розглядати мистецтва перекладу. Одначе варто зазначити дещо, пов’язане з працею перекладача: порушення структури оригіналу, незнання мови оригіналу, недотримання стилю, неповага до тексту і підпорядкування перекладу моді в літературі або й політичній лінії, на жаль, не чужі цим горе-перекладам.

Пам'ятник Шевченкові в Києві, Україна. Скульптор М. Г. Манізер.

НЕОФІТИ

поема

Сія глаголетъ Господь: сохрани́те судъ
й сотвори́те правду, приближи́бося спасе́ніє
моє при́йти, і милос́ть моя відкри́ється.

Ісаія, гл. 56, ст. 1.

*М.С. Щепкіну на пам'ять 24 Декабря 1857
(уривок)*

*Благословѣнная в женѣх,
Святая, праведная Мати
Святого Сина на землі!*

*Не дай в неволі пропадати,
Летучі літа марне тратить.
Скорблящих радосте! Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи і просвіти!
І розкажү я лю́дям горе,
Як тая мати ріки, море
Сльози кривавої ли́ла
Так, як і Ти. І прийняла́
В живу́ю ду́шу сві́т незримий
Тво́його ро́зн'ятого Сина!...
Ти — Матер Бо́га на землі! —
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила! Ридаю,
Молю́, ридаючи, пошли,
Подай ду́ші убо́гій силу,
Щоб о́гненно заговори́ла,
Щоб сло́во пла́менем взя́лось,
Щоб лю́дям се́рце розтопи́ло,
І на Укра́їні понесло́сь,
І на Укра́їні святи́лось
Те сло́во — Бо́жеє кади́ло,
Кади́ло істи́ни. Амінь.*

1857. 8 грудня, Нижній Новгород.

Микола РУДЕНКО

БОЖЕСТВЕННИЙ ПОДВИГ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(Доповідь з нагоди відкриття пам'ятника Т.Г. Шевченка в м. Трой)

Мені випала висока честь взяти участь у відкритті пам'ятника нашому славному Кобзареві, що здобув права громадянства іще в одному американському місті — на цей раз у місті Трой. То є відлите в бронзу Слово, що в образі геніяльного сина українського народу крокує по планеті — слово гніву народного й болю, слово любови до тієї багатостраждальної землі, яка й досі стогне в кайданах деспотії.

Довго, дуже довго наш народ був нацією дядьків. Новітні дослідження археологів дозволяють простежити історію наших предків аж до тих часів, коли будувався атенський Акрополь, формувалася безсмертна філософія Сократа і Платона. Ми маємо право пишатися тим, що скарби античної культури створювались не без нашої участі. Але то була участь лише трудовими мозолями — антична культура виростала на сколотському хлібі, отже на хлібі нашому. Інші народи зацвітали яскравими духовними квітами, а нам судилося годувати чужинців. І це протягом довгих тисячоліть. Наша духовна сила знаходила для себе вихід лише в народних піснях та розлогіх, мов українські степи, думках кобзарів. То є наші безіменні Гомери. Але вони були сліпі не лише фізично — письмо в нашому народі з'явилося надто пізно.

На жаль, навіть оте запізне письмо було чужим — тодішні правлячі кола дбали про те, щоб народ не розумів їхньої мови. Я згадав про цю обставину лише тому, що найвидатніший літературний пам'ятник середніх віків "Слово о полку Ігоревім" написаний тією мовою, якою ніхто не розмовляв. І це в той час, коли українська народна мова була майже такою самою, як і сьогодні. Серед північних сусідів нашої Батьківщини є багато бажаючих заперечити цей очевидний факт. Причина вельми проста: їм не подобається власна історія, бо її фактично немає. І через те вони вирішили привласнити нашу історію — натягнути її на себе, як

натагується одяг з чужого плеча. Та ми легко спіймаємо злодія, якщо звернемо увагу ось на який факт: Закарпаття було відрізане від України 800 років, але ж українську мову зберегло до наших днів. Звідки ж вона там взялася, якщо за твердженням московських шовіністів у часи Київської Русі її взагалі не існувало? Мовляв, існувала якась невідома прмова, з якої походить також мова російська. Але ж доказів існування такої прмови немає жодних. Зате докази існування української мови, що була народною мовою Київської Русі, навіть перелічити важко...

Я нагадую про це для того, щоб легше було осмислити справді-таки божественний подвиг Тараса Шевченка. Божественний тому, що Слово — то є Бог. І той, хто став живими вустами цілого народу, його голосом і душею, підіймається так близько до Бога, як ніхто інший.

Може саме тому Шевченко не схиляв голови навіть перед Богом, коли йшлося про волю й незалежність України. Лише тоді, коли на землі українській запанує справедливість, коли Україна здобуде жадану волю, Тарас готовий схилити коліна перед Господом:

*Все покину і долину
До самого Бога
Молитися. А до того —
Я не знаю Бога!*

Грізно, нещадно звучать ці слова. Мабуть, ніхто на землі не мав права вимовити їх, окрім Тараса, — він дістав це право із такої несамовитої любови до Вкраїни, що вона, ця Любов, сама стає Богом.

Дух Шевченків знав, що саме йому належало звершити. Не випадково молодий Тарас розпочинає творити свій „Кобзар” словами подяки Котляревському — саме він уперше в історії літератури впускає на сторінки своїх творів ту мову, якою розмовляв український народ. Але ж речником українського народу перед цілим людством стане Тарас, — Котляревський був його предтечею.

З’ява Тараса Шевченка була й лишилася незбагненною: як міг молодий кріпак, що ніде не вчився грамоти, окрім сільського дячка, відразу ж після викупу заговорити такою могутньою мовою? Коли ми думаємо про Пушкіна або Лермонтова, їхню ранню літературну зрілість пояснюємо високою культурою середовища в їхньому дитинстві та ґрунтовною освітою. Але ж у Тараса нічого цього не було! Як же він спромігся одним помахом юнацького крила злетіти на вершину світової культури? Мабуть, це від старих часів лишилися на Вкраїні традиції церковно-приходського навчання, котре могло позмагатися з навчанням царсько-ліцейським. Не

можна інакше пояснити й появи Г... хіба ніжинської гімназії досить, щоб стати тим, ким... я людства?...

У Шевченка не було періоду літературного учнівства — він виступив зрілим поетом з першого твору. В цьому легко переконатись, прочитавши „Причинну”. Отак відкинув кріпацькі пута — сільський парубок, у якого ледве пробився перший вус! — і одразу ж заговорив:

*Рече тс стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива...*

І то вже промовляла не окрема людина — промовляв цілий народ. Він і досі промовляє цими могутніми словами — такими могутніми, як і сам Дніпро.

Не помітно в Шевченка й соціально-світоглядних шукань: йому все було дано ще відтоді, як він босими ногами міряв Україну, Литву й Росію, коли його гнали в далекий Петербург. Уже тоді він знав, чому народився кріпаком і чому український народ стогне в неволі:

*Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з нами.*

Це рядки із „Катерини”. То був початок його голосу. Тоді Тарасові було всього лишень 24 роки — рівно половина його короткого життя. Але вдумайтеся в цю геніальну поему, на якій ось уже майже півтора століття українські дівчата, витираючи сльози, навчаються грамоти. Грамоти книжкової, життєвої й національної, бо в поемі розкрита доля не лише сільської дівчини — то доля самої України, яка довірилась москалеві, а він її так жорстоко скривдив.

Уже в перших поезіях Шевченка ми споглядаємо Україну в такому багатстві барв, що, навіть ніколи не бачивши цю землю, можна відчутти її казкову красу й багатство:

*По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу...*

Або:

*Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставками
Верби зеленіють;
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторіжжа,
Розмовляють в полі.*

Тут навіть вітер стає видимим а тиша озвучена занебесними мелодіями. І хоч слово не є фарба, здатність малювати словом доведена до віртуозності.

Є поети — майстри пейзажу. Ми їх любимо й шануємо, хоч вони нічого більше не вміють. Шевченко вміє все. Перед нами встає народне життя у всіх його реаліях. Для нього, наприклад, чотирьох рядків досить, щоб зобразити непростий характер кобзаря і його бідацьке життя:

*Перебендя старий, сліпий, —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.*

І ми вже чуємо рокотання кобзи, бачимо висушене степовими вітрами, продублене сонцем і дощами обличчя старого.

Довкола збираються селяни, щоб послухати думу (слово ж яке!) про ті часи, коли запорожці вміли панувати.

А як тонко й глибоко поет передає свій власний настрій — хоч, правду кажучи, у нього нічого власного не лишається, все чисто негайно перетворюється на загальнонародне. Так це буває в кожного справжнього поета: висловлюючи себе самого, своє найглибше, найпотаємніше, він тим самим висловлює сокровенні помисли людства. Особливо це стосується генія. Ось, так, скажімо:

*Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?*

Тяжкі поетові думи про Україну, що „обідрана, сиротою понад Дніпром плаче”, — то й справді є діти великого народного лиха. Гнітючі думи отим лихом породжені, тому вони зовсім не такі, щоб лихо могло їх приспати. Ці думи випалять серце, збудять не одну душу, котра закацюбла в дрімоті. І зрештою збудять цілу націю.

До чого збудять, як збудять, куди поведуть?...

Сьогодні кожен український політв'язень, ніби молитву, повторює оці шевченківські рядки:

*Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,*

*Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені!...
...Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені!*

Яке гірке пророцтво! І яке правдиве. Це вже з нами траплялося у 1918 і в 1941 роках — Україну довго присипляли Москва й Варшава, а в огні її окраденую нагло будив Берлін. Вона спросоння протирає очі і, ще навіть не зміркувавши, що їй належить робити, самозречено кидалася в згубне полум'я. І все завершувалося так, як і мало завершитись, коли сплячого будять у підпаленій хаті. Звідси висновок: не даймо втретє приспати себе! Бо пожежа близько, дуже близько...

Геніяльність Шевченка виростає із великих народних страждань, у яких розчинилася душа поета, зрослася з ними, як зростається планктон з океаном. Відомо: саме він, оцей планктон, і став першоджерелом усього живого в безмежних земних морях. Духовним планктоном для Шевченка є велика, глибоко скривджена й тому така болюча любов до поневоленого українського народу. Її, тільки її можна назвати субстанцією Шевченкової поезії. Це має бути зрозуміло: сам із себе природний талант розвинутих не може, — геній народжується тоді, коли природні здібності людини знаходять для себе відповідний ґрунт. Ніколи цей ґрунт не буває ніжним та м'якеньким — він обов'язково має бути твердим, неподатливим. Інакше талант виродиться. Нехай тут буде дозволено мені прочитати з цього приводу власні рядки:

*Гукає челядь, до комфорту ласа:
— Нам треба нині голосу Тараса.
Талантів досить.
Пробуймо, ану ж!...
Та й бух лобами в ноги до чинущ.*

*Затямте, хлопці: у земній юдолі
Життя не видасть гóлосу без долі.
Але скажіть: хто вже готовий з вас
Прийняти долю, кóтру мав Тарас?...*

Ці рядки були написані тоді, коли ми ще нічого не знали про Василя Стуса. Його життя, його поезія, його смерть переконують нас: скорботна Тарасова муза сьогодні має надійних спадкоємців.

Неминуче виникає питання: чому ж вона скорботна в Тараса?
Чому скорботна в Стуса?

І тут ми бачимо, як історія зникає свої залізні обійми, урівнюючи поетів двох віддалених епох у їхньому праві йти поруч. Бо й епохи віддалені лише календарно, але ж не якісно. І на тому ж самому духовному плантоні виростали їхні природні обдарування: на болючій, несамовитій лювові до свого обкраденого, уярмленого народу. І ті ж самі руки виготовили новітнє ярмо — іще важче, іще страшніше, бо воно сьогодні відлите із чавуну і сталі. Якби ці рядки не написав Шевченко, їх сьогодні міг би написати Стус:

*Отам-то милостиві ми
Ненагодовану і голу
Застукали сердешну волю
Та й цькуємо...
Лягло кістьми
Людей муштрованих чимало.
А сліз? а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало...*

Це про Кавказ чи про Афганістан? Та коли з Афганістану Москва відкликає бойові гелікоптери, щоб вони стали „першими ластівками перестройки” над залитим сльозами Єреваном, — як розібратися, коли і про який край це написано? Геній творить на століття.

Або оці рядки:

*У нас же світа!... Як на те —
Одна Сибір неісходіма!
А тюрм? А люду? Що й лічить!
Од Молдаванини до Фіна —
На всіх языках все мовчить...
Бо благоденствує...*

Сьогодні советські прокурори повчають: у нас за переконання не судять — у нас судять за дії... Діями ж вони називають елементарне висловлення переконань. Отже нормальним станом у советському суспільстві закон (!) вважає лише такий стан, коли „на всіх языках все мовчить”. Як тільки перестає мовчати, — то вже порушення закону, і тоді за тобою плаче „Сибір неісходима”. Що ж змінилося за півтора століття? Чинівницькі мундири та зброя. А проте й мундири не змінилися: парадний однострій чекістів виглядає майже так само, як обмундирування царських жандар-

мів. Отже змінилися тільки назви. І не на краще, бо коли цар є цар, а імперія є імперія, — тут хоч ніхто не принижує себе брехнею.

Нелегка доля випала писакам цієї перелицьованої імперії: вони будь-якою ціною мають довести, що сучасна Україна, чії міста всуціль заселені великоросійським міщанством, — та Україна, де русифікатори типу Шебрицького вже навіть сільські українські школи намагаються перетворити на російські, — саме ця духовно сплюндрована Україна і є цілковитим і повним звершенням Шевченкового „Заповіту”. Московські шовіністи і новітні яничари користаються тим, що світові покищо можна брехати (ще є на Заході люди, які вірять цим нахабним брехням), а власний народ вони навчилися в батечка Сталіна переконувати кам'яним кулаком. Та надходить час, коли сталінський кулак із гранітного перетворюється на глиняний. Цей час надходить не сам собою — його наближають безстрашні спадкоємці Тараса, що не шкодують свого життя так само, як його не шкодував Тарас. Я не буду перелічувати їхні імена — ви їх добре знаєте. Тут важливо побачити, як заломлюється хвиля часу, видаючи на береги історії нові, незнайомі можливості: гігантська наддержава, яка не впалала від наймодернішої зброї, близька до того, коли її зруйнує правдиве й безстрашне слово.

Як і чому виникли ці майже неймовірні можливості? Відповідь дуже проста: вони створилися тому, що ця імперія від самого початку ґрунтувалася на брехливій підміні гасел, а гасла не можна зруйнувати зброєю — вони руйнуються лише словом. Слово ж у всі часи було знаряддям талановитих, відважних одинаків. Тих одинаків, які за правдиве слово готові йти на хрест. Дозвольте ще раз процитувати власні рядки, послані із концрабору синові:

*Нехай тобі не кулет наснитися,
А торжество духовних перемог.
Ти одиниця, тільки одиниця,
Та Одиниця на хресті — це Бог.*

Люди, які сьогодні гадають, що Україну визволить із московського рабства модерна зброя, глибоко помиляються: сьогодні її здатна визволити тільки та сила, яка для прислужників темряви страшніша від будь-якої зброї, — сила правдивого, безстрашного слова. Цим я не хочу кинути тінь на героїв визвольної боротьби, котрим доводилося брати в руки зброю і помирати в нерівних боях. Просто я хочу сказати: часи інші!

Але прошу зрозуміти мене правильно: якщо голос відважних одинаків не почув народ, справу можна вважати програною. Ось чому сьогодні підпільні засоби боротьби не годяться, — треба

виходити на велику арену, щоб увесь народ нас бачив і чув. Лише в цьому разі можна бути певним, що народ за нами піде.

Нація дядьків-хліборобів нині народжує у своїх глибинах справжніх велетнів духу. Це також нове явище: прихід мужньої, шевченківського гарту української інтелігенції. Круто заломлена висока хвиля новітніх часів виводить її на берег історії не одиницями, як було колись, — а сотнями й тисячами. Дозволяє себе зрусіфікувати (точніше — імперіялізувати) лише духовно нице, чуже українському народові, а все чесне й правдиве лишається з народом. І це не лише українці. Ми зробимо велику помилку, якщо замуруємося, не впускаючи в наші лави представників інших національностей, для яких Україна стала батьківщиною...

Нашим ворогом є лише той, хто не хоче самостійної України, чиею мрією і метою була й лишається „единая неделимая”. Отож поруч з національними гаслами (саме поруч, а не позаду!) мають вийти гасла загальнодемократичні. Не мову, а спосіб думання слід брати до уваги. Чи маємо ми право забувати, що Шевченко шанував російську мову, добре її знав і нерідко послуговувався нею? Якщо зібрати все, що він написав російською мовою, то в один том не вбереш.

На завершення мені б хотілося розказати ось про що. Не лише я, а всі українські політв'язні переживають дивне оновлення відносин з Шевченком, як тільки потрапляють до в'язниці. Ніби ти в цей час дозріваєш до того, щоб обійнятися з ним по-братньому — як рівний з рівним. Раніше в тебе такого права не було, а тепер ти відчуваєш, що воно з'явилося. Може тому, що Шевченко також був політв'язнем. А політв'язні — завжди брати́, якщо навіть їх розмежовують цілі століття.

В донецькій в'язниці я відобразив це почуття такими рядками:

*Сідай, Тарасе. В нас єдина мати —
Земля побойщ, гроз та лихоліть.
Зустрілись ми у темнім казематі,
Де часу досить, щоб погомоніть.*

*Мов Отченаш, повторюю для себе
Твої рядки, що вийшли із-за ґрат.
Раніше ти до мене сходив з неба,
А нині завітав, неначе брат.*

*Тюрма зненацька ніби заніміла
І зупинилась часу течія.
Усе в тобі до болю зрозуміле,
Бо ти — не тільки ти, а також я.*

*Лиха́ нам доля випала, Тарасе:
За слово — тіло вмурувати в мур.
Тож хай слова живуть не для окраси —
Нехай живуть, мов колос після бур.*

*Він падає на землю, щоб зростати, —
Бо тільки після смерти ожива.
Чи знає той, хто кидає за ґрати:
Солома — тіло, а зерно — слова?...*

*Допоможи не шкодувати плоті —
І надихай, і стиха розважай.
Можливо, хтось у цьому обмолоті
Прибережé для Неньки урожай.*

*Прибереже — то вже й не марні болі
Та марення про волю в напівсні.
А поза цим ні радості, ні волі.
І де вмирать — однаково мені.*

„Попри природу і історію України духовим хлібом Шевченка, можна сказати, змалку і до останку, стає Біблія і переважно з неї — Псалтир. Останній він трохи чи не з першого і до останнього слова вивчив ще змалку і читав його з пам'яті. Біблію читав він і потім за порадою Брюлова. Читав її, сидючи потім у тюрмі, і в казематі, і в казармі; тут читав він її по-волі і по-неволі, бо більше жодної книжки не давано йому читати. Вплив Біблії яскраво і виразно відбивається скрізь, і в поезіях Шевченка, і в прозі, писаній мовою російською, і в „Записках” (Щоденнику) його і навіть в листах до приятелів і до знайомих. Вплив Біблії не манше впливу народної пісні на творах Шевченка лежить червоною ниткою”.

Ол. Кониський: Т. Шевченко Грушівський. Хроніка його життя. В „Збірнику філологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка”, т. I, стор. 37. (Взято зі статті Василя Щурата „Святе Письмо у Шевченковій поезії”, в Повному виданні Творів Тараса Шевченка, т. XIII, В-во Миколи Денисюка, Чикаго 1963.

Пам'ятник Шевченкові в Харкові, Україна. Скульптор М. Г. Манізер.

Анна ВЛАСЕНКО-БОЙЦУН

ОБРАЗ МАТЕРІ В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У своїй творчості Тарас Шевченко приділив багато уваги українській жінці, особливо нещасній долі дівчини-матері, іноді з тією самою фабулою, як наприклад, в поемі і повісті „Наймичка”. Образ матері є однією з головних тематичних ліній його творчості. В поезії знаходимо одинадцять портретів матерів: щасливі матері, що їх поет бачив у своїх ранніх діточих літах; ідеальні матері, та один портрет злочинної матері в баладі „Утоплена” і нещасні матері-покритки, змальовані в ранніх поезіях. У пізнішій творчості поет накреслює інші силуетки матерів: розумна матір у поезії „Ой, крикнули сірі гуси” і трагічно-героїчні матері в поемі-епосі „Неофіти” та „Марії”.

Перший образ щасливої матері змалював молодий Шевченко в поемі „Сова”, написаній у 1844 році після повороту з України:

*Ой, сину, мій сину,
Моя ти дитино!
Чи є кращий на всім світі,
На всій Україні!
Нема кращого й не буде, —
Дивуйтеся, люди!
Нема кращого!.. А долю...
Долю роздобуде!..”*

.....

*Кохалася мати сином,
Як квіткою в гаї,
Кохалася... А тимчасом
Батько умирає!
Осталася удовою,
Хоч і молодою,
І не одна... Та все ж тяжко...*

.....

*І день і ніч працювала,
Подушине платила...*

*І синові за три копн
Жупанок купила,
Щоб і воно, удовине,
До школи ходило.*

.....

„Сова” — одинока щаслива матір, яку в молодості змалював Шевченко, однак, її щастя кінчається трагічно: сина беруть до війська, а мати до пізньої старости дожидає сина:

*По копійці заробляла,
Копу назбирала,
Та до сина лист писала,
У військо послала.
Полегшало. Минає рік,
І другий минає,
І четвертий, і десятий,
А чутки немає.
Нема чутки. Що тут робить?
Треба торбу брати
Та йти... їти собак дразнить
Од хати до хати.
Взяла торбу, пішла селом.
На вигоні сіла,
І в село вже не верталась —
День і ніч сиділа...*

.....

Під час важкої десятилітньої неволі поетові часто ввижалися щасливі матері, рідна мати чи матері — сусідки, і він змальовував їхні знайомі силуети на тлі українського сільського пейзажу: „Садок вишневий коло хати”, „І досі сниться” та й „На панщині пшеницю жала”.

Перший пейзаж змалював Шевченко під час слідства у справі Кирило-Методіївського Братства, очікуючи рішення і засуду в Петербурзі, в 1847 році.

*..Сім'я вечерея коло хати,
Вечірня зіронька встає...
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає:
Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.*

Постать щасливої та веселої матері ввижається поетові в 1850 році в Оренбурзі на третьому році заслання:

*...І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе; а дід сидить
І усміхається, ...*

І ще раз у 1858 році, знову ж у Петербурзі, коли то почалися заходи про знесення кріпацтва, Шевченко змальовує надію матерів на краще вільне життя їхніх синів:

- 10   *І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий —
На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;*
- 15   *І на своїм веселім полі
Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть.
Та й усміхнулася небога.
Прокинулась — нема нічого.*
- 20   *На Йвася глянула, взяла
Його тихенько сповила...*

Ідеальну, але нещасливу матір, повну посвяти і любови, звеличив Шевченко в поезії і прозі „Наймичка”. Вона все своє життя віддала своєму синові, підкинувши його заможній бездітній родині і забезпечивши його легальне існування, стала наймичкою у цих же старих на все своє життя. Вона вірно і терпеливо служить людям, що прийняли її сина. Вона відмовляється чести бути матір'ю на весіллі сина:

*Ні, Марку! ніяково
Мені матір'ю сидіти:
То багаті люди,
А я наймичка... Ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!..*

*Піду помолюся
Усім святим у Кисві,
Та й знову вернуся...*

Свою тайну береже вона аж до самої смерти і просить у сина прощення:

*Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я — твоя матір!*

До ідеальних матерів, жінок, що з покорою і терпеливістю сприймають усі нещастя, можна зачислити також героїню поеми „Осика”, варіянту „Відьми”. Дівчина зведена паном-москалем і залишена далеко від рідної землі в Бендерах, повертається з циганами і близнятами до рідної хати, де застає вмираючого батька, який прощає їй провину. Вона старанно виховує своїх діточок, а коли вони підросли, цей самий пан дочку за хорта проміняв, а сина в карти програв. Мати, однак, прощає панові всі його важкі переступи і молиться за нього.

„Осика” замітна тим, що в ній Шевченко вперше порушує тему кривди і прощення ворогам і грішникам:

*.....Прости мене! прости мене! —
І сльози блиснули
вперше зроду. — Я прощаю...
Я давно простила...*

Найбільше уваги присвятив молодий Шевченко долі сільських дівчат, які часто ставали жертвами солдатів, особливо в районах, де перебували московські окупаційні полки. Деякі наші критики називали Шевченка „покровителем покриток”, але це насправді була соціальна боротьба за долю покривджених жінок-дівчат і матерів-вдів. З одного боку поет старався остерегти жінок перед насильницькою поведінкою окупантів, а з другого — хотів показати російським патріотам, як вони руйнують українську родину. Саме тому Шевченко присвятив поему „Катерина” своєму другові В. А. Жуковському, російському поетові і патріотові, приватному учителеві царських дітей, впливовій людині, за якого портрет куплено йому волю 22-го квітня 1838 року. Шевченко не лише хотів віддячитися Жуковському, але також запрошував свого добродія допомогти припинити насильства над безправними кріпаками його власним словом, бо Жуковський був славним і популярним поетом.

В „Катерині” показав поет постать української дівчини-красуні, що полюбила москаля, зворушливу картину її страждань і смерті та безсердечність того москаля, що її і свого сина залишив на поталу і загибель.

Катерина платить за свою помилку життям:

*...Боже ти мій!.. Лихо моє!..
Де мені сховатись?*

*Заховаюсь, дитя моє,
Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуєш
В людях сиротою,
Безбатченком...*

Тому Шевченко, остерігаючи дівчат, наказує їм:

*Кохайтесь, чорноброві,
Та не з москалями,
Бо москалі — чужі люди,
Роблять лихо з вами.*

З тією самою метою написав Шевченко віршовану повість „Слепая”, якою дебютував у російській мові в Петербурзі 1842 року; в ній змалював нещасну долю матері і дочки. Цитати подаю в перекладі Богдана Кравцева з 1960 року.

...Під ворітьми

*Сидить сама сліпа нещасна,
Виспівує сумну молитву,
Співає-тужить... і прекрасна
Жебрачки доня, юний цвіт,
45   Смуглявим личком пригорнулась
До лона матернього, спить;
Сном непорочности заснула,
Журби не знавши. Чарівна
50   В злиденнім одягу вона.
Ласкавий південь України
З тепла-любови до дитини
Промінням, сонця течією
Озолотив вродливу стать.
Вона — краса, при ній каліка...
Хто ж провід дасть, опіку їй?
60   Настане час кохання, мрій —
Недобре серце чоловіка
Не пощадить її надій.*

.....

П'ятнадцять років тинялася сліпа від села до села зі своєю дитиною-поводаркою, а коли дочка підросла, мати вирішила, що треба повернутися до рідного села, хоч і дуже боялася людей, але надіялася, що батько-пан допоможе дочці:

660   *Прийшла весна, і запустілий
Двір оживився, все кипить
Життям веселим, як колись.
Приїхав дідич на дозвілля.*

665   *Обох їх страдниць розлучили:
Оксану в розкошах світлиць
Замкнули, а сліпу звеліли,
Приодягнувши, геть прогнати
З наказом гострим: не тинятись
Навколо панського двора.*

Сліпа раділа, що

*тепер Оксаночка моя
Знайшла вже захист від негоди...*

Але

680   *Сумна посеред краси
Сидить Оксана у світлиці...*

Вкінці п'яний нелюд-пан, забувши, що він батько, dokonує насильство, а дочка підпалює дім та й сама кидається у вогонь.

*

* *

У ранніх поемах Шевченка виступає подібна концепція матері та дитини, тому і структура тих поем: „Катерина”, „Наймичка”, „Сліпа”, майже однакова. Кожна мати здобувається на безмежну любов і посвяту для своєї дитини.

Окремо зовсім стоїть образ злочинної матері, змальований у ранній баладі „Утоплена”, що побудована за всіма правилами романтичного стилю, але й відображує психологічні заламання старшої жінки, що тратить свою незвичайну красу та заздрить усім молодим жінкам, включно з рідною дочкою:

*Тяжко плакала Ганнуса
І не знала, за що.
За що мати знущується,
Лас, проkliнає...*

Взаємини між матір'ю і дочкою стали нестерпні, коли кучерявий рибалка став залицятися до Ганнусі. Вкінці вдова задумала позбутися своєї суперниці — дочки.

*Клене мати
Той час і годину,
Коли на світ породила
Нелюбу дитину...*

Злочинній і самолюбній матері-вдові, на щастя, виняткові серед матерів, — протиставить Шевченко пізніше розумну і сильну вдову в поезії „Ой, крикнули сірі гуси”, що зуміла протиставитись opinii середовища, сірим гусям, і виховати свого єдиного сина для

батьківщини. Цю вдумливу поезію „міцної душі” написав Шевченко у Кос Аралі в 1850-их роках:

*Ой, крикнули сірі гуси
В яру на ставу;
Стала слава на все село
Про тую вдову
Не так слава, не так слава,
Як той поговір.
Що заїздив козак з Січі
До вдови на двір...
Не минула слава тая,
Не марне пішла;
Удовиця у м'ясниці
Сина привелла.
Вигодувала малого.
До школи далла.
А із школи його взявши,
Коня купила;
А коня йому купивши,
Сідельце сама
Самим шовком вишивала,
Златом окула;
Одягла його в червоний,
В жупан дорогий,
Посадила на коника;
„Гляньте, вороги!
Подивітесь! — Та й повела
Коня вздовж села,
Та й привела до обозу,
В військо оддала.
А сама на прощу в Київ —
В черниці пішла.*

Поет не подає ближче інформацій про козака, можливо, що він був побратимом поляглого в бою чоловіка вдови, чи знайомим з молодих літ, або прийшов з допомогою вдові, але це й неважливе. Важливе тут виховання сина, якого матір послала в школу і підготувала до життєвої боротьби. Послала його на Січ. Подарувала цінного громадянина своїй батьківщині. Виконала обов'язок, не заламавшись. А сповнивши своє материнське призначення, пішла в черниці, щоб відпокутувати та виблагати добру долю для сина-безбатченка.

Ця поезія є неначе зворотною точкою у зображуванні матерів-героїнь, яких змалював поет у „Неофітах” і „Марії”. Обидві постаті

— Алкідова матір і Марія — це українські матері-страдниці, які супроводять своїх синів на їх Хресній дорозі. Це матері героїв нашої землі. Алкідова матір змальована зовсім інакше як сліжки жіночі постаті ранньої поезії, що ставали жертвами поміщиків чи москалів, які залишали їх напризволяще. Алкідова матір — і сильна і праведна жінка. Вона старанно виховує свого сина, молиться своїм пенатам, приносить жертви:

*Щоб первенця її вітали
Святії ідоли. Горить
І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати
В Алкіда син її росте...*

Композиція поеми дволінійна: поет паралельно розгортає дві теми: перша — це життя патрициїв — веселе, розкішне, гріхове, а друга — життя Алкідової матері та її сина-одинака Алкіда. Вона — грекиня, одружена з римлянином, якого поет не показав, але вона йде молитись до Атен і виховує свого сина як грека, даючи йому ім'я Алкіда. Юнак бере участь у оргії у святому гаю, що місцем, описом і назвами подібна зовсім до грецьких, а не римських оргій. (Тут поет натякає на мішані подружжя українок з росіянами і навпаки, що за Шевченкових часів були вже частим явищем; діти їх, звичайно, виховувались на росіян).

Святий апостол Петро, йдучи до Риму, зайшов у гай і зустрів групу молодих людей:

*...Благо вам! —
Сказав апостол утомлений
І оргію благословив.
І тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове:
Любов і правду, і добро,
Добро найкращеє на світі —
то братолюбіє...*

Юному Алкідові припали до серця слова апостола Петра і він вирішив іти за Петром і служити Христові новому правдивому Богові братолюбія. Після мученицької смерті св. Петра починаються переслідування християн-неофітів і трагедія Алкіда та його матері:

*...І син
Алکید, твоя дитина,
Єдина твоя родина,
Любов єдина твоя
Гниє в неволі у кайданах.*

*А ти, прескорбная, не знаєш,
де він конає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сибір,
Чи тес ... в Скитію...*

Матір Алкіда бачить сина ще два рази:

*...На галері
Везуть твого сина
З неофітами в кайданах.
А твоя дитина
Ще й до щогли прикована —
Не неофіт новий,
А апостол великого
Христового слова...*

І вдруге бачить сина на арені:

*...А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив.
І п'яний кесар, мов скажений,
Зареготавсь. І леопард
Із льоху вискочив на сцену
Ступив: зирнув... І полилась
Святая кров...*

Уночі мати Алкіда дожидає під брамою Колізею , щоб провести тіло сина над Тібр, куди невірники скидали трупи мучеників:

*Дивилась, поки не осталося
Живого сліду на воді.
І усміхнулася тоді,
І тяжко, страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас Розп'ятому. І спас
Тебе розп'ятий Син Марії.
І ти слова Його живії
В живу душу прийняла.
І на торжیща і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла.*

Алکید і Алкідова мати стали носіями Христової правди та рівночасно Шевченкової правди тим більше, що серед живих людей, своїх приятелів, знайшов поет її втілення в матері Миколи Костомарова — Тетяні Петрівні, яку Шевченко називає „найшасли-

вішою і найблагороднішою матір'ю найпрекраснішого сина" в „Журналі”, а її горе після арештовання Кирило-методіївців змалював у поезії „М. Костомарову”, написаній під час слідства 19-го березня 1847 року:

*Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
Чорніша чорної землі
Іде, з хреста неначе знята...
Молюся, Господи, молюсь!
Хвалить Тебе не перестану,
Що я ні з ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани!*

Шевченко йде ще далі: він малює матір, українських матерів, яким немає числа, що в довгій неволі України оплакували долю своїх синів-героїв і синів-мучеників, і передавали їхню легенду новим майбутнім поколінням.

„Марія” Матір — це і українська матір, яка після смерти сина стає носієм ідеї любови і братолюбія, і тому ідея правди не гине разом з героєм, а живе й оживає в кожному поколінні, вирощувана матерями кожного покоління і особливо матерями синів-героїв.

- 725   *Брати його ученики,
Нетвёрдії, душеубогі,
Катам на муку не дались, —
Сховались, потім розійшлись.
І Ти їх мусіла збирати...*
- 730   *Отож вони якось зійшлись
Вночі круг Тебе сумувати.
І Ти, великая в женах!
І їх униніє і страх
Розвіяла, мов ту поліву,*
- 735   *Своїм святим огнєним словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії! Хвала!
І похвала Тобі, Маріє!
Мужі воспрянули, святії*
- 740   *По всьому світі розійшлись.
І іменем Твогого Сина,
Твої скрбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світі.*

Марія, пройшовши Голготу, вірить у воскресення Ісуса, вірить у воскресення Його правди, любови і братолюбія; Вона Благословенна в женах, ще сильніша від матері Алкіда. Вона йде до апостолів, учнів Її Сина, і взиває їх продовжувати ідеї Розп'ятого, бо Вона вірить свято у перемогу правди і любови.

Марія умирає забута (подібно) так же, як умирають матері українських героїв, борців за волю і правду. Тому Шевченко поставив Її на найвищому п'єдесталі усіх зображених ним матерів.

Тарас Шевченко

МАРІЯ (уривок)

Радуйся, Ты бо обновили еси
зачатыя студно.
Акаф. П. Б., Ікос 10.

*Все упованіє моє
На Тебе, мій пресвітлий раю,
На милосердіє Твоє
Все упованіє моє
На Тебе, Мати, возлагаю.
Святая сило всіх святих!
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридая:
Воззри, Пречистая, на їх,
Отих окрадених, сліпих
Невольників. Подай їм силу
Твого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю.
Достойно Пітая! благаю!
Царице неба і землі!
Воньми їх стону і пошли
Благий кінець, о Всеблагая!
А я, незлѣбний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим і веселим
Святою доленьку Твою.
А нині плач і скорбь, і сльози
Душі убогої — убогій
Остатню лепту подаю.*

Львів ще не дочекався дозволу в себе поставити пам'ятник Тарасові Шевченкові, але містечко Давидів під Львовом вже має оцей гарний і цікавий пам'ятник Великому Кобзареві, здвигнений цього (1989) року.

Ілля ГОМОНКО

ТАРАС ШЕВЧЕНКО — ТВОРЕЦЬ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(175 років з дня народження)

Тарас Шевченко народився в селі Моринцях на Звенигородщині, 9-го березня 1814 року. Батько Григорій Грушівський-Шевченко і мати Катерина, дівоче прізвище Бойко, були кріпаками землевласника Василя Енгельгардта, зрусіфікованого німця, емеритованого генерала і сенатора, який помер у 1828 році. Його син Павло дістав у спадку 160.000 десятин землі і 50,000 кріпаків. Ця прекрасна земля перейшла з наказу цариці Катерини у 1793 році у руки дворян. Праця на пана було 4 або 6 днів у тиждень працювати, — хоч окремий маніфест царя з року 1819-го казав лиш про 3 дні панщини, — а вразі непослуху чекала кріпака тяжка кара. Одначе кріпак мав право мати хату з городом, до семи штук рогатого скота, безрог та домашню птицю.

Тяжка праця, злидні кріпацького життя ще молодою — на 32-му році життя, положили матір Тараса у могилу. Батько працював на землі і чумакував, не мав тому змоги дати собі ради з дітьми, а було їх шестеро: Микита, Катерина, Тарас, Ярина, Йосип, Марія. Григорій Шевченко був змушений одружитися вдруге. Одружився він з удовою. Прийшло до хати додаткове лихо — мачуха зі своїми дітьми. Настала тяжка година для Тараса. На 12-му році життя Тараса вмирає його батько, перед смертю повідаючи такі пророчі слова: „Синові Тарасові спадщини ніякої не оставляю, бо він буде не абиякою людиною”.

Перше, що подумав Тарас у таких обставинах, це була школа і наука. Він сам із своєї власної волі йде у школу дяка Богорського, який учив читати Псалтир і Часослов старослов'янською мовою. Цей учитель був самоуком, п'яницею і людиною з невисокими моральними засадами. Він тримав Тараса як наймита, але малий сирота мусів терпіти, бо всією своєю істотою тягнувся до світла знання.

Тарас вже з молодих літ мав чудовий голос, гарно співав і гарно голосно читав псалми і молитви над покійними, і цей Божий дар

піддержував у нього віру у себе і надію на краще. Коли треба було у когось читати над померлим, родина кликала не дяка, а Тараса, хоч дяк Богорський забирав увесь заробіток, даючи тільки малу грошину Тарасові. Тарас за ті гроші купував папір, робив книжечку і вписував у неї пісні-вірші свої і Григорія Сковороди. „Та сам собі у бур'яні, — щоб не почув хто, не побачив, виспівую, та плачу”, — писав він згодом. Це був другий дар Божий багатій душі малого Тарасика. Тоді прокинувся у Тараса третій Божий дар. Так хотіла Доля, щоб Тарас змалку зайнявся малярством. Усім своїм єством шукав він нагоди, щоб узятися за малярську науку.

Тарас покидає дяка Богорського і шукає правдивого учителя, щоб добру навчив: він іде до села Лисянки побачити світ **широкий**. Тут слід звернути увагу: дитина шукає учителів, щоб навчили його, що це є добро, правда. Що це є справжня наука, мистецтво? Серед темної ночі, серед неволі і начебто безнадії дитина тягнеться до світла, до Бога, до правди і добра на землі.

Не досягнувши своєї мети у Лисянці, те саме у Тарасівці, повернувся Тарас у село Кирилівку, чи Керелівку, і найнявся за громадського пастуха. Все те, за що Тарас брався для прожитку, — його не цікавило. Один гін до мистецтва не давав йому спокою. Покинув тому службу у Кирилівці в отця Кошиці і пішов у Хлипнівку, бо там були малярі. Справді один з них визнав у Шевченка хист до малярства, але вимагав від Тараса посвідки, що його пан Енгельгардт дозволить Тарасові учитися. Панський управитель, замість дати посвідку, наказав узяти Тараса до кухні на працю, а відтак на льокая, т.зв. „козачка”, до покоїв пана. Молодий пан, офіцер гвардії, перебував у Вільні і забрав Тараса зі собою. Вільно, що було колись білорусько-литовським містом, в час приїзду Тараса було переважно польським. Кругом все було польське, і молодий Енгельгардт тримався польських звичаїв. Вся обслуга в домі пана і в маєтку була польською. Безнастанні переїзди Енгельгардта з одного міста до другого — до Києва, до Вільна, Петербургу і Варшави, і Тарасова участь у тих переїздах збагачували знання Тараса, давали можливість порівнювати життя в Україні з життям на Литві, у Польщі та в Московщині, і зміцнювали любов до мальовничої культурної України і посилювали тугу за рідним краєм.

Однієї ночі Тарас, засвітивши свічку, почав малювати козака Платова, аж тут нагло з'явився пан Енгельгардт в лихому настрої після програ в карти і почав бити Тараса за те, що він, мовляв, міг „спалити дім”. Вранці наказав пан службі вибити Тараса різками. Рівночасно, проте, Енгельгардт переконався, що з Тараса льокая не буде і передав його до маляра. За півроку цей маляр порадив власникові Шевченка передати Тараса до справжнього артиста —

маляра Рустема у Вільні, а коли Енгельгардт переїхав до Варшави, то передав Тараса мистцеві — маляреві Лямпі.

Енгельгардт давав Тараса до різних малярів не зі сантименту до талановитого підлітка, але щоб мати серед челяді більш вартісного кріпака, для своєї вигоди власного маляра. З половини 1830 року Тарас міняє систему свого життя. Краще одягнений, ходить до студії справжнього артиста - маляра, студіює мистецтво і учитьсЯ малювати картини і портрети. Тарас усвідомлює собі, що він вже не козачок-льокай, а людина, і він виконує відповідальну роботу.

Крім мистецької праці Тарас почав вивчати польську мову, щоб краще розуміти дівчину польської національності Дуню Гусіковську, якою Тарас дуже захопився і з нею заприятелював. Тоді власне, 29-го листопада 1830 року, почалася польська революція проти Москви. Ця міжнаціональна російсько-польська боротьба заставила Тараса вдуматися у сенс цього повстання і беззастережно стати по боці покривджених поляків. Він не вагався, по чийм боці стати? Поляки чи москалі? А чий це край, де він родився і виріс? Якщо б Тарас був поляком, то говорив би по-польськи, а коли б говорив по-російськи, то був би москаль. Отже Тарас — українець, бо не говорить ні по-польськи ні по-російськи, а співає по-українськи і його край Україна.

Енгельгардт, переляканий розрухами у Варшаві, виїхав до Петербургу із усією челяддю. У Петербурзі Тарас перейшов до маляра Ширяєва на чотири роки працювати. Коли архітект Кавас переробляв Александрійський театр, майстер стінного розпису маляр Ширяєв виконував відповідальні малярські роботи; під час тих робіт молодий Тарас виконував роботу рисівника і робив свої рисунки знаменито, так що Тарас виконував всі рисунки орнаментів театру і горорізьбу, що мали оздоблювати стелю в театрі; і тут великий талант Шевченка заблис мистецькою красою. Тепер Тарас піднісся на перше місце у школі Ширяєва. Вкоротці Тарас пізнав свого земляка Івана Сошенка, студента Академії Мистецтв, а цей запізнав Тараса із поетом і байкарем Євгеном Гребінкою та з цілим рядом визначних осіб петербурзького мистецького і літературного світу: з малярем Брюловим, із Венеціановим, із секретарем мистецької академії Григоровичем, поетом Жуковським, графом Вієльгорським, віртуозом-віольончелістом, та іншими. Всі ці діячі культури вирішили за всяку ціну викупити Тараса на волю. Пан Енгельгардт жадав за викуп 2,500 рублів золотом, але ніхто такої суми не мав. Тоді ухвалили, що Карл Брюлов намалює портрет поета Жуковського, домашнього вчителя церевича, і образ розіграють в лотерії за таку суму, якої жадає власник Шевченка. Лотерія була розіграна серед членів царської родини і портрет

виграла цариця Олександра Федоровна. Гроші передано Енгельгардтові, а він видав Шевченкові посвідку т.зв. „Відпускную”, на якій як свідки підписались: граф М. Віельгорський, який перевів льотерію, В. Жуковський і К. Брюлов. Цей історичний День у житті Тараса Шевченка був 22-го квітня 1838 року.

Тяжко описати радість у душі Тараса, коли він з „відпускною” у руках опинився на волі. Нема над ним його пана і крутої вдачі майстер Ширяєв не буде більше ним поневіряти, а залишились тільки його друзі і покровителі: Жуковський, Венеціанов, Брюлов, Григорович, Гребінка і Сошенко.

Тепер Тарас юнак 24-ох років, чи він готовий щось починати? Правда, його визволителі з кріпацтва мали на увазі його величезний талант до образотворчого мистецтва і вони визначили йому майбутній шлях — науку в Мистецькій Академії у Петербурзі. Одначе треба було перебороти ряд вимог, щоб стати студентом Мистецької Академії. Вік Тараса був відповідний, бо це була вища школа, своєрідний університет. Кріпацький стан був уже поза ним; лиш великою перешкодою був брак систематичної середньо-шкільної освіти та іспити з мистецької науки. Ці останні щоправда подолав Шевченко вже тим, що Сошенко за той час, поки тяглася справа Тарасового звільнення з кріпацтва, підучив його з програми, що вимагалася для вступу до Академії. Таким чином залишилася тільки одна перешкода — шкільна освіта. Цьому зарадили так, що Тараса в науку до себе взяв Карл Брюлов як вільного студента, а не як дійсного, а пізніше його переведуть у дійсні студенти, коли його праця і його наука виявляться задовільними. З цим і на таких умовах Шевченко вступив до Академії Мистецтв на кошт благодійного Товариства Заохочення Художників і розпочав уже вільну систематичну науку у найвидатнішого на цей час артиста-малювача Карла Брюлова, який зайнявся Шевченком щиро, прийняв його і за свого учня і друга.

„Яка переміна в мене і вірити не хочеться, а це правда, що я з горища грубого мужика малювача попав у розкішну майстерню найбільшого малювача нашої доби,” — писав Тарас. Він так захопився працею у майстерні, що майже не виходив з неї, а Брюлов полюбив свого нового учня, як свого сина чи молодшого брата.

У перший рік перебування Шевченка в Академії Мистецтв стає він великим українським патріотом. Польське повстання на весь ріст поставило українське питання перед Шевченком. Перебуваючи в кріпацькій неволі, Тарас на собі пізнав, що це є неволя людини; від своєї особи він перейшов до становища селянської верстви, а потім до неволі нації.

Ці вільнолюбні і національні думки Шевченка скріплювали закордонні революційні рухи, які розвивалися з метою повалити

деспотію і автократичну владу. Вже після першого року в Академії Шевченко дістає срібну медалью за свої твори і стає одним з найвидатніших студентів Академії. В сутінку вишуканої і розкішної майстерні Карла Брюлова перед Тарасом миготіли замучені тіла українських гетьманів, перед ним стелився степ, покритий могилами борців-героїв за волю України, перед ним вимальовувалася його прекрасна Україна у всій непорочній красі своїй, але закована й ув'язнена. Серед таких глибоких переживань Тарас кидав пензель і брався за перо, шукав відповіді на глибокі запити душі і їх знаходив у поетичному віршуванні. Пішов тоді тією дорогою, яку собі вибрав, і сам не знав, звідки бралися ті слова, думки, пісні, яких до цього часу ніхто ще не складав. Пливли вони стихійно, як вода; спадали ясно, як дощ.

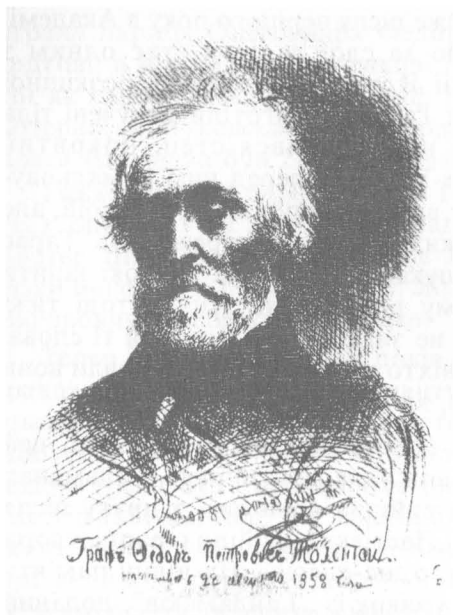
Прочитав свої вірші Тарас поетові-землякові Гребінці, цей захопився ними. Вони вдвох почали укладати збірку — альманах „Ластівку” вже в 1839 році, хоч вийшла вона вже з друку після „Кобзаря” в році 1841-му. До „Ластівки” увійшли ранні твори Шевченка: „Причинна”, баллада; одна-елегія „На вічну пам'ять Котляревському”, дві „Думки” і уривок із „Гайдамаків”, доданий до альманаху пізніше безпосередньо перед виходом його в світ. Ці твори відкривають справжнього творця, оригінального, нового, що в море світової поезії вливає нову свою власну струю.

Заки друкувалися перші твори у альманахові „Ластівка”, вийшла-появилася перша збірка Шевченка під назвою „Кобзар”; видана на кошт хуторянина Петра Мартоса, вона містила вісім творів Шевченка.

Ні одна либонь книжка у світовій літературі не мала такого значення для своєї країни, як „Кобзар” для України. Наче сонце, освітила вона рідну землю, ogrіла теплом рідного слова, обійняла любов'ю, омочила Україну сльозами огорнула покривджену, знівечену душу ласкою, відкрила народові його минуле в таких картинах, які не забуваються ніколи, показала співця-кобзаря як провідника народу, як його вчителя.

Наш славний письменник Квітка-Основ'яненко, як прочитав „Кобзаря”, написав Шевченкові „Я його притулив до серця, бо дуже шаную вас і ваші думки кріпко лягають на душу”. Ось як заговорив колишній кріпак пана Енгельгардта, але внук гайдамаки. Він виявив таку силу своєї творчості, що вся провідна українська інтелігенція визнала Шевченка за свого найбільшого поета, від якого можна розпочинати свій власний розвиток поезії не за чужими зразками, а зі свого власного джерела, побіч усіх найбільших літератур світу.

Коли Шевченко так щиро виступав зі своїми творами, видатніші українські діячі не могли ним нахвалитися. Кожний бажав пізнати особисто Шевченка і мати його твори. Шевченко

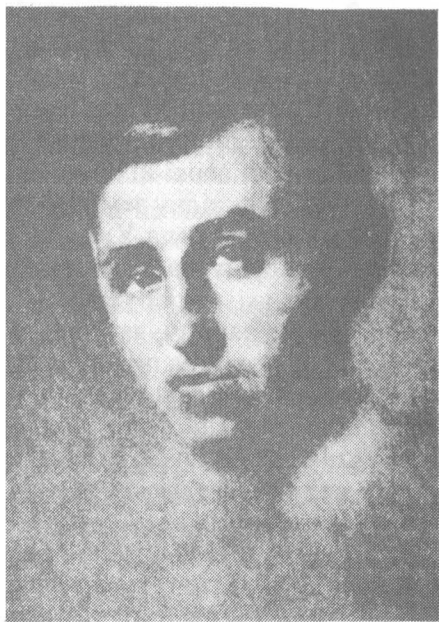
**Портрет графа Федора Толстого
работи Т. Шевченка. 1859.**

**Тарас Шевченко. Портрет Євгена
Гребінки. Аквареля. 1837.**

**Тарас Шевченко. Портрет Карла
Брюлова. Олія. 1838.**

**Тарас Шевченко. Портрет Панька
Куліша. Олія. 1843-1847.**

пізнав цілий гурт людей, прихильників його таланту, що хотіли бути з ним у близьких взаєминах. І Шевченко пізнав багато нових видатних українців, як поета й історика України Миколу Маркевича, славного актора Михайла Щепкіна, отамана чорноморських військ Якова Кухаренка, багатого мецената і дідича Г. Тарновського, князя Репніна, братів Закревських, Капніста, родину Лазаревських і багатьох-багатьох інших.

Перебуваючи у Петербурзі, Шевченко тужив за Україною, бажав побачити своїх братів, сестер, своїх знайомих і приятелів. Туга побачити Рідний край збільшувалася, як ширилися твори Шевченка по українській землі, як росла слава Тараса. Така поїздка до Рідного краю була найбільшою мрією Тараса, бо „Московщина — кругом чужі люди”...

На весні 1843 року приїхав Шевченко в Україну великим чоловіком, вільним, у авреолі великої слави, осяяний думкою пізнати Україну дійсну, таку, якою вона тепер є, з її народом, дідичами-панами, з владою, яка на ній панує.

І справді, скрізь він побував — і на Чернігівщині, на Полтавщині і на Київщині. Відвідав він і найбільших українських магнатів, а вони приймали Шевченка як найдорожчого і бажаного гостя бенкетами, різкішними обідами, імпрезами. Не забув відвідати допитливий Шевченко і українську тодішню інтелігенцію — священичі родини, купецькі, козацькі; дуже радо спiniaвся і в селянських хатах, навідуючись і до панських кріпаків. Скрізь радо Тараса вітали, а гарні українки деклямували напам'ять вірші і поеми українського барда. Але не радісно було йому бачити закріпачений люд: „Скрізь був і скрізь плакав; сплюндрували нашу Україну кляті москалі”... Шевченко уявляв собі її такої цвітучою, такою прегарною, якою злелівав її у своєму серці від дитячих літ. „Нічого кращого немає, як Дніпро та наша славна Україна! А вдійсності — „повсихали сади зелені, погнили, біленькі хати повалились, село неначе погоріло, неначе люди подуріли, німі на панщину ідуть і діточок своїх ведуть” .... „Людей у ярми запрягли пани лукаві”. Провідна верства українців про Україну не дбає, а помагає „москалеві господарювати та з матері полатану сорочку знімати”.

І Шевченко у гніві підносить перед нацією такі підставові питання: „За що боролися ми з ляхами? За що ми різались з ордами? За що скородили списами московські ребра?” — У відповідь чуємо погрозливі слова: зі слова свого він викує до старого плуга новий леміш і чересло, „зорю переліг той, а на перелозі я посію мої сльози... і зійдуть, і виростуть ножі обоюдні, розпанахають погане гниле серце трудне, вицідять сукровату (кров) і налюють живої, козацької тої крові чистої-святої”. Тарас розпочав колосальне діло, діло, яке під силу тільки генієві, діло

цілковитого перетворення українського народу, переродження в кремезну, монолітну націю, свідому свого завдання, мети і обов'язку.

Найвідчутнішим ударом по ворогові була поема „Сон”, скерована у саме серце московської влади, проти найбільших катів України — російського царя Петра Першого і цариці Катерини Другої. Вдарив він Миколу Першого. Це була сліпуча блискавка і грім серед найтемнішої ночі.

Коли молодий поет наочно побачив, що Україна гине, що треба рідний край рятувати, тоді він не думав про себе або про якісь сумні наслідки для нього самого, а діяв, голосив правду, як стій відчувачи, що до цього обов'язку його покликала мати-Україна, покликала козацтво із розритих могил. Чигирин — столиця України Богдана Хмельницького, повита жидовою, і Тараса кликав голос Гонти, Залізняка, замучених гетьманів, кликав голос Долі, голос самого Бога. До часу Шевченка ще ніхто так відважно не писав. Неповторною, на мою думку, ця поема лишилась у цілій українській літературі аж по нинішній день.

Як тільки Шевченко закінчив Академію Мистецтв у Петербурзі 22-го березня 1845 і одержав диплом вільного художника-маляра, виїхав він в Україну. В Києві пізнав Шевченко гурт патріотичної і освіченої молоді, як Костомаров і Білозерський, і багато інших ентузіастів, що були перейняті ідеалами визвольної боротьби проти панщини та національного гніту.

Шевченко стає ідеологом цього гуртка. Шевченко, як член Археографічної Комісії, їздить по цілій Україні і зарисовує пам'ятники старовини, стає лектором Київського університету на малярському відділі. На Шевченка тоді дивились в Україні як на Світильник Небесний. Тарас своїм словом картав тих українців, які зі селянами-кріпаками поводитися не як із людьми, і називав їх гострими словами на зразок „грязі Москви” і „варшавського сміття”. Вийшов Тарас один на боротьбу проти тих льокаїв „отечества чужого” у поемі „Кавказ”, в якій взиває всіх чесних земляків до боротьби „Борітеся — **поборете**, — вам Бог помагає; за вас правда, за вас сила і воля свята!”

Шевченко громить московського окупанта його України, під яким „від молдавана до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує”. Він викриває всі царські провини і ставить царя перед суд Божий, оскаржує його за кражу, війну, за кров невинно пролиту поневолених народів Кавказу, які героїчно ставили чоло російському імперіалізові.

Відмінним твором і теж своєрідним в українському письменстві є поема „І Мертвим, і Живим, і Ненародженим Землякам моїм, в Україні і не в Україні, моє дружнєє посланіє”.

Коли поеми, про які згадувано вище, були звернені проти окупанта, московського загарбника, то цей твір є заадресований до земляків Кобзаря, до української інтелігенції, до всіх українців сучасних, майбутніх і минулих віків, в Україні і не в Україні, скрізь по цілому світі суцільних. Це твір на всі віки, бо Україна і її наріде єдині для Шевченка: „Нема на світі України, немає другого Дніпра”. Кличе він: пізнайте славу дідів своїх і сором батьків лукавих. Одинока надія на визволення тільки в національній боротьбі, яка визволить Україну. Шевченко, відвідавши цілу Україну, побачив її в дійсності і від тих прикрих вражень захворів.

Закінчуючи рік свого перебування в Україні, написав проречистий вірш „Заповіт”, що став першим, хоч і неофіційним національним гимном українського народу. „Заповіт” глибший, ніж гімн справжній („Ще не вмерла Україна”, муз. М. Вербицького, рік 1863-й). У „Заповіті” поет просить, як умре, щоб поховали його в Україні, серед степу широкого, над Дніпром, щоб було видно цілу Україну й було чути, як реве Ревучий Славута. Тільки тоді поет полине до Бога і буде молитись, коли Дніпро понесе у Чорне море кров ворожу...

І ледве встигли ці думки генія виллятися на папір, як враз уже в численних списках-рукописах розійшлися вони по руках його шанувальників, еліти української, знайомих, приятелів, тодішньої національної молоді. Як блискавка осяяла мозок читачів і запалила нові думки, зродила бажання до праці на добро України, піднесла дух до боротьби за волю. Творилася Молода Україна, що йшла разом з сучасним революційним духом Європи і виллялася у Кирило-Методіївське Братство, що мало вкрити мережею своїх відділів-філій усю Україну.

Це політичне християнське товариство в першу чергу було національне, в другу — культурне, і в третю — соціальне. Членами його були професори університету в Києві, учителі гімназій, військових кадетських корпусів і студенти університетів. Ідеологічно це Братство очолював Шевченко, хоч до нього „офіційно” начебто не належав, як це він і інші підсудні згодом твердили в арешті. Але там Тарас був його душею, серцем, твердою незламною волею. Натомість мозком Братства, що так скажу, тим, хто розробляв ідеї Шевченка, укладав у плян, у статут, надавав їм конкретного змісту, був історик, письменник і публіцист Микола Костомарів. Допомогали йому Микола Гулак і Пантелеймон Куліш. Решта, як Опанас Маркович, Василь Білозерський, Юрій Андрузький та інші переводили організаційну працю на місцях, в Полтаві і Чернігові тощо, а десятки студентів мали допомагати.

Кирило-методіївські братчики проводили ідею повної самостійності України в конфедерації всіх слов'ян із додатком, що

Україна мала у цій слов'янській федерації відіграти найголовнішу роль як нація, що у всій своїй історії була найсправедливішою по своїй духовій організації та певній сталій і незмінній вірі в Бога і Його Сина як єдиного Царя неба і землі. Україна на протязі всієї своєї історії не гнобила нікого. Навпаки, тільки оборонялась від постійних зазіхань своїх ненажерливих сусідів. Боронила свої рідні оселі, свої звичаї, родину і віру, організовану братствами в єдину національну Церкву, і свою освіту і культуру.

Ці прикмети підносили українську націю на найвищий щабель чистого духового життя на сході Європи, давали їй всі підстави бути у проводі усіх слов'янських народів, бо тільки Україна заслуговує перед Богом, щоб цю високу місію перевести в життя. Цей твір, створений на підставі ідей Т. Шевченка Миколою Костомаровим, називають братчики Біблією Українського Народу, Деклярацією прав України.

Про працю Братства над визволенням українського народу від московської неволі та деспотії зробив донос якийсь Петров, росіянин, і передав керівникові київської шкільної округи, а цей — шефові жандармерії у Петербурзі графу Орлову.

В тому часі, коли царська поліція арештувала Миколу Костомарова, Шевченко був на весіллі в Пантелеймона Куліша, який одружився зі сестрою Василя Білозерського Олександром (пізнішою письменницею Ганною Барвінок).

„Багато було тоді гостей, — згадує П. Куліш, — у тому поважному домі. Гули вони по всіх кутках, як джмелі. Як почули ж Шевченків спів, ушухли всі так, неначе остався він один під вечірнім небом, викликаючи дівчиноньку свою вірную: ‘Ой, зійди, зійди, ти зіронько та вечірняя, ой, вийди, вийди, дівчинонько моя вірна’. — Такого співу чи рівного йому не чув я, — писав Куліш, — ні в Україні, ні по столицях. Посходились зі всіх світлиць гості до залі, мов до церкви, і як тільки вмовкав, зараз його благали ще заспівати, а він співав і співав людям на втіху, а собі самому і на більшу”.

Шевченко спішив до Києва, бо мав бути старшим боярином на весіллі ще й Миколи Костомарова. Над Дніпром перед Києвом арештувала Шевченка царська поліція, і 5-го квітня 1847 року, на другий день, відправили його до Петербургу. Тим арештом закінчився період життя і творчости Шевченка в Україні.

Через 12 днів, 17-го квітня, Шевченка взяли на перший допит. На допиті Шевченко признався, що всі твори, забрані в нього при арешті, були його; він теж згоджувався, що всі твори були протизаконні, лише відкинув закид, що він був головою Братства, алі слідчі на повірили в це, а вірили членові Братства, 19-річному Юрієві Андрузькому, що Шевченко був головою радикального крила Кирило-Методіївського Братства, української наскрізь

протидержавної партії, що її в офіційних судових справах називано „Україно-Слов'янським Братством”.

Коли Шевченко приїжджав до Києва, у Братстві все оживало, відроджувалась і кипіла діяльність. Шевченкова слава як поета, на підставі зізнань Андрузького, по всій Україні стояла вище від російського поета Василя Жуковського. Він сам, — зізнавав Андрузький, — плакав, слухаючи і читаючи Шевченкові думи і поеми. Зі всіх зізнань членів Кирило-Методівського Братства особливо цікавою є докладна і добре уложена відповідь Василя Білозерського, який показав у гідний спосіб багато нового про захоплення слов'янською ідеєю, про любов до свого рідного і про заснування і діяльність Братства. На підставі цих свідчень, у яких заперечувалась приналежність Шевченка до Братства, Петербурзький суд вилучив поета із членів Братства, і його судили тільки за протизаконні „возмутительніе” думки у його творах. Щоб остаточно перевірити, чи був Т. Шевченко братчиком чи ні, відбулася 15-го травня конфронтація Шевченка з Андрузьким, бо тільки цей один зізнав, що Шевченко належав і був навіть провідником найрадикальнішого крила Братства. І на цій „очній ставці” недосвідчений, нервово заломаний Андрузький доводив, що Шевченко був представником крайньої української групи у Братстві, яка мала на меті відродити Гетьманщину як окрему демократичну державу на зразок Північної Америки або у слов'янській федерації; що всіх монархістів Шевченко називав „падлюками”, спонукував до більшої праці-діяльності Братства, настоював видавати журнал слов'янськими мовами або принаймні мовами українською і російською; із усіх українських гетьманів найвище підносив гетьмана Івана Мазепу; на зборах у Костомарова читав свої „пасквільні” вірші, скеровані проти царя. Шевченко гідно боронив себе, довівши, що він, хоч і був знайомий зо всіма „слов'яністами”, але членом Братства не був, хоч визнавав авторство своїх творів; на цьому слідство Шевченка закінчено. Граф Орлов у своєму докладі цареві Миколі Першому про вину Шевченка висловився так: Шевченко, замість того, щоб вічно виявляти побожні почуття вдячності до осіб царської родини, що удостоїли його викупу із кріпацького стану, писав вірші по-українськи найобурливішого змісту. В них виявляв плач про вигадане поневолення і бідування України та голосив славу Гетьманщині й минулій волі козацькій, із неймовірним нахабством виливав неправдиві наклепи і жовч на осіб царського дому, забуваючи, що вони були його особистими доброчинцями.

Отже граф Орлов визнав Шевченка найбільш винуватим з усіх підсудних. „Шевченко придбав між своїми друзями славу знаменитого українського письменника, а тому його вірші підвійно

шкідливі і небезпечні. З улюбленими віршами в Малоросії могли засіяти і потім укорінитися думки про неймовірне щастя за Гетьманщини, про щастя повернути ті часи і про можливість Україні існувати окремою державою". І далі продовжував Орлов, що Шевченко до Україно-Слов'янського Братства не належав, але діяв окремо, „захоплюючись своєю власною зіпсутістю”.

Засуджено Шевченка простим солдатом, майже в'язнем, у Орську кріпость; всі твори сконфісковано і заборонено їх друкувати; цар Микола власноручно дописав кару — заборонити малювати і писати. Так 30-го травня 1847 року Шевченко став солдатом, рядовим 5-го лінійного полку в Оренбурзі.

У казематі, у слідстві тримався Шевченко спокійно і своїх товаришів по долі заохочував і присвяту-вірш дописав „Згадайте, братія моя, як ви гарнесьенько і я із-за решоток визирали”. Серед віршів, написаних у в'язниці, стоїть вірш „Мені однаково”. Це могутній і потужний вислів особистої тривоги поета за долю України. Шевченкові байдуже, що станеться з ним, чи буде він ще жити в Україні, чи загине в Сибірі в тюрмі, в снігах на чужині. Про його особисту долю йому однаково, але не однаково поетові, коли „Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окраденую, збудять!...”

На сьому добу приставили Шевченка в Оренбург. Від Петербургу до Оренбургу є 2110 кілометрів або 1500 миль. Тільки хвороблива фантазія держиморд могла запланувати, щоб кіньми за сім діб можна було проїхати такий великий простір. Сумної слави III Відділ, тодішнє КГБ, 30-го травня 1847 року передав Шевченка до військового Міністерства, а воно 2-го червня посадило арештанта Шевченка на віз, у якому Шевченко цілий час сидів, їв, пив і спав, а коні без перерви летіли із швидкістю 300 миль на добу від одної поштової станиці до другої, де встигали змінити коні і без зупинки їхали далі; 9-го червня о 11-й годині перед полуднем Шевченко вже був в Оренбурзі, де його зарахували до 5-го лінійного батальйону під найсуворіший нагляд. Тут поета стрінули земляки Федір Лазаревський, С. Левицький та інші, серед них багато поляків, політичних засланих, що були тут на службі і знали Шевченка з його творів і з розповідей про нього. Згодом побратався він з іншими Лазаревськими — Михайлом, Василем і Олександром.

Щирі земляки робили все можливе, щоб полегшити долю славного засланих. Цей 5-ий батальйон мав головну команду в Орській кріпості і, під тиском суворих наказів із Петербургу, перенесено Шевченка до Орська на дуже тяжку муштру 23-го червня 1847 року. Ця фортеця була обведена високим валом і глибоким ровом з трьох боків, з четвертого боку — рікою Уралом. Всередині був великий майдан, на якому відбувалося все життя фортеці.

Тарас Шевченко: Портрет братів Федора і Михайла Лазаревських. Сепія.
11. XII. 1849. (Шестеро братів Лазаревських було в колі приятелів
Шевченкових: Василь, Іван, Михайло, Олександр, Федір і Яків; ба, навіть їх
нащадки).

Військова муштра ніяк не підходила Шевченкові: Не збагнути мені цієї премудрости, — говорить поет, а після оголошення присуду сказав собі, що салдати з нього не зроблять. І не зробили. Тепер почалося не життя, а мука Шевченка у фортеці.

О 5-ій годині ранобудить барабан казарму солдатів на муштру. Після кількох годин безперервних військових тяжких вправ, ніби обід — з якоїсь мізерної страви, а потім знову „наука” і вечеря. О 9-ій годині вечером солдати перетомлені лежать на своїх ліжках, напівпритомні від смердючого диму від дешевого тютюну, що затуманює голову поетові. В казармі гамір, лайка, сморід, а ще й докучали поетові фізичні болі: біль голови, очей і зубів (брак свіжої страви, вітамінів), що не знав, куди дітись.

Полегша його стану наступила тоді, коли друзі в Оренбурзі вистаралися дозвіл Шевченкові їхати в експедицію змальовувати береги Аральського моря. Цю військово-наукову експедицію очолював капітан-лейтенант О. І. Бутаков, офіцер Чорноморської флотії, сам з України, з Миколаєва, учений географ-гідролог, культурна й гуманна людина, що став дуже швидко приятелем Шевченка. У експедиції Шевченко зарисовував береги Аральського моря до того часу ніколи не досліджуваного, і зробив тут сотні прегарних мистецьких акварель. Коли Шевченко вернувся до Оренбургу після закінчення понадрічної експедиції, ходив уже в цивільному вбранні, не ходив на військову муштру, писав і малював і жив на приватному мешканні. Один офіцер за це все зробив данос на Шевченка, і це перешкодило генералові Обручову, найвищому начальникові Шевченка, який до Шевченка добре ставився, далі поблажливо трактувати нашого поета, а натомість довелося Обручову Шевченка повторно арештувати, щоб задоволити розізленого царя аж у Петербурзі. Тараса відіслали в Орську кріпость — у Новопетровське укріплення — під найпильніший нагляд. Крім Шевченка потерпіли і його приятелі і в Оренбурзі і вдома. Наприклад, надійний математик, магістер харківського університету М. Головка, наложив на себе руку в момент, коли входили до його кімнати два жандарми, щоб перевести ревізію і його заарештувати. Головка мав у себе заборонені твори Шевченка і, щогірше, в листах Головка до Шевченка натякалося на „тисячі — таких Шевченків”, що готові йти слідом за Кобзарем, бо поділяють усі думки найпотаємніші поета. Цього було досить, щоб Орлов і Дубельт шукали тут підпільної організації.

Передумуючи причини своєї кари, Тарас прийшов до висновку, що письменник у Росії є найбільший і найнепоправніший „грішник”, бо, не зважаючи на сувору заборону писати, він все таки нишком писав вірші, бо віршування було його іокликанням. Ніякі

заборони не спинили його поетичної творчості, хоч і сповільнили її на кілька років під час заслання.

Мистецький і національний патріотизм, тобто безмежна любов до України, перемогли всі супротивні сили і сплели поетові з Божої ласки коштовний вінок боротьби за правду і повну свободу свого українського народу. Поет був переконаний, що служба своєму народові — це служба Богові. З цієї ідеї і крилатий вислів поета — караюсь, мучусь, але не каюсь.

Був ще один талант у Шевченка — сценічний.

Коли Шевченко повернувся з експедицією Бутакова до Оренбургу, звернувся він до команданта Маєвського і попросив коменданта про дозвіл організувати драматичний гурток. Комендант дав згоду. Потрібна була п'еса. Вибрано комедію драматурга Островського „Свої люди сочтьомся”. Головним декоратором і режисером п'єси, а також виконавцем ролі Расположенського був Тарас Шевченко.

Прем'єра відбулася 26-го грудня 1852 року. Виймкове враження справив Шевченко на всіх глядачів. Учасник тієї вистави багато літ згодом згадує: „Він появився на сцені захарактеризований та як почав уже грати, то не лише публіка, але навіть ми, актори, були здивовані та захоплені. Він наче перевтілювався. Ну просто таки в ньому не осталося нічого Тарасівського... Ярига, чиста ярига (крутій) того часу — і виглядом, і голосом, і в руках — цілою поставою”.

Після спектакля комендант Маєвський улаштував у себе вечерю, на якій виступив із промовою — поздоровленням: „Щедро Тебе, Тарасе Григоровичу, наділив Бог: і поет Ти, і живописець, і скульптор, та ще, як виявляється, і актор”. Почин Шевченка мав великий успіх, що вкоротці виник і другий, тим разом солдатський драматичний гурток. Керував ним також Тарас Шевченко. У 1857 році Шевченко був звільнений з неволі і, їдучи до Петербургу, задержався тимчасово у Нижньому Новгороді, заки жандармерія дасть дозвіл поетові на постійне перебування в Петербурзі. Тут якраз відкрився театральний сезон і Шевченко близько зацікавився цим театром. Театр приготував тоді п'єсу Котляревського „Москаль-Чарівник”. Артистка К. Піунова грала роль Тетяни під керівництвом Шевченка і, за словами самого поета і театрального критика, „глядачі ревіли від захоплення”.

Шевченко, перебуваючи у Нижньому Новгороді, написав поему „Юродивий”. У цій поемі Шевченко з'ясував плятформу, якою має бути майбутня українська держава зі системою подібною до конституційної Америки, З'єднаних Штатів Америки, що їх першим президентом був Джордж Вашингтон. Поет питає себе:

„Коли, коли ми діждемося Вашінгтона з новим і праведним законом? — і сам собі відповідає, — а діждемось таки колись!”

Цар Олександр II звільнив Шевченка з неволі 10-го лютого 1858 року, але все ж таки Шевченка тримали під суворим поліційним наглядом. Щоб оминути поліційний нагляд над собою, Шевченко перейшов жити до будинку Академії Мистецтв, де ректором був граф Федір Толстой, добродій Шевченка, який начебто і мав нагляд над Шевченком. Тут Шевченко дістав дві кімнати, одну для життя, а другу для праці, майстерню.

Коли Шевченко зник до місця праці і всіх інших обставин, коли відновив усі численні знайомства і придбав собі нові, почав він працювати над новим родом мистецтва — гравюрою, запланувавши це ще в засланні. У листі до графа Толстого пише Шевченко, що він по приїзді до Академії Мистецтв з Божою ласкою і допомогою добрих і освічених людей буде гравером. Шевченко працював у двох робітнях як гравер — у робітні Ермітажу і як маляр у Академії Мистецтв. У квітні 1859 року Шевченкові Рада Академії Мистецтв видала диплом академіка-гравера; отже Тарас Шевченко дістав титул академіка.

У 1860 році Шевченко почав занепадати на здоров'ї, але про його поганий стан здоров'я мало хто знав і він про це не розповідав. Лікар Барі перестерігав поета вважати на себе, бо, мабуть, з'являється хвороба водянка: вода заходить до легенів, а в той час медична штука ще на мала способу стягати води з легенів. Шевченко мало дбав про себе, чавпаки — здоров'ям любив нехтувати, а воно було в нього вже знищене усіма поневіряннями довгих років тяжкого підневільного життя (він знав побої) і найгірше — заслання. Хворий пішов колядувати на Різдво на вітрі з відкритою головою, втягнув забагато морозного повітря і так спричинив наплив води в легні.

Два місяці пізніше, коло 5-ої години ранку, випив він шклянку чаю з молоком, встав і йшов сходами у майстерню, по дорозі упав на сходах і о годині 5:30, 10-го березня 1861 року, Тарас помер, проживши всього 47 років.

Першу вістку про смерть поета подав Михайлові Лазаревському слуга Лазаревського, який провів останню ніч біля постелі тяжко хворого Шевченка. Під вечір того ж дня відправлено панахиду по Спочилому і друзі віднесли прах Тараса Шевченка до церкви Академії Мистецтв. Помешкання Покійного було замкнене і запечатане.

Після того українці, які переносили труну поетову, зібралися у Михайла Лазаревського, найбільш близького приятеля і довіреного поета, на нараду, як увіковічити пам'ять Шевченкову, і ухвалили: 1. перевезти тіло Шевченка, відповідно до Кобзаревго

Заповіту „Як умру, то поховайте мене на Україні”,... 2. поставити йому на могилі пам’ятник, 3. заснувати в його імені народну школу, 4. утримувати одного або кількох стипендіятів в університетах: Київському, Харківському, Одеському та в Академії Мистецтв, 5. видати в найкращий спосіб його твори, 6. визначити нагороду за найліпший життєпис поета українською мовою і за найліпшу критичну працю-розгляд його творчості, 7. помагати його рідним, все ще в кріпацькій неволі, 8. відвідувати щорічно кому-небудь із найближчих Покійного його могилу.

Але це була зима, тож перший похорон поета відбувся два дні після його смерті в самому Петербурзі. Академічна церква і коридори були виповнені приятелями і звеличниками Шевченка. Тяжке було прощання, невимовно тяжке, згадує мистець Л. Жемчужников, було останнє прощання. Всіх перейняла туга! Щира любов і повага до Шевченка міцно всіх сприятелювала. Під час прощальних промов П. Куліша, М. Костомарова, В. Білозерського, поляка Хорошевського і поета Курочкіна кожен, чуючи прилюдну оцінку поета-людини, і плакав і ридав. Микола Костомаров почав був промовляти зворушливо і глибоко, але не докінчив: заридав, замовк і відійшов.

Тараса Шевченка поховали на Смоленському цвинтарі у Петербурзі. Тим часом приятелі покійного старалися дістати дозвіл від влади перевезти тіло поета на Україну, згідно бажання його в „Заповіті”. Студенти університету несли тіло на власних плечах до самої могили. Могила викопана на тому місці кладовища, де часто пересиджував поет у задумі і те місце за свого життя змалював собі в альбом. В день смерті поета ще того самого дня розіслано було телеграми по всіх визначніших українських осередках. Завдяки цьому майже вся Україна оплакувала невіджалувану втрату свого генія і молилася за його душу.

Відгукнулася на смерть поета майже вся російська преса, ба — навіть світова. Знаменною була стаття критика Аполлона Григор’єва в часописі „Время”; він писав тоді: „Красою і силою поезії багато ставить Шевченко нарівні з Пушкіном і Міцкевичем. Ми підемо далі — у Шевченка сяє та гола краса народної поезії, якої у Пушкіна й Міцкевича лишень іскорки блищать. Натура Шевченка світліша, простіша і щиріша від натури Гоголя, високого поета України, що поставив себе у фальшиве становище бути поетом зовсім чужого йому побуту великоруського. Шевченко останній кобзар і перший великий поет нової великої літератури”.

В квітні місяці прийшов дозвіл на перевезення тіла Шевченка в Україну. У 40-ий день від смерті поета зібралися коло могили Шевченка на Смоленському кладовищі усі українці і поляки, що жили в Петербурзі, відкопали труну, вложили її в другу труну,

цинову, запаяли її і поклали на віз. Виряджали тіло Шевченка в дорогу, в Україну. Промовляв П. Куліш, закінчивши своє прощальне слово такою глибоко проникливою думкою в майбутнє: „Наш єси, поете, а ми нарід твій і духом твоїм дихатимемо во віки і віки”

Проводили труну з Петербургу до Києва поїздом історик, тоді ще студент, Олександр Лазаревський, наймолодший брат Михайла Лазаревського, і Григорій Честахівський. У Києві в церкві під час панахиди одна пані, вся в чорному, поклала на труну терновий вінок. (Хто була вона — ніхто не знав. Може Ганна Закревська — Беатріче Шевченкова?) Цей глибокий символ страждання поетового й терпіння промовив найкращою мовою без слів. Всім стало зрозуміле його значення.

З церкви понесли тіло до Дніпра на пароплав; на пароплаві провадили тіло поета Шевченкові брати Микита і Йосип та сестри Катерина і Ярина. По дорозі у Канів і на пароплаві промовляли студенти: В. Антонович, М. Драгоманів і О. Стоянов. Після похоронної Літії, панахиди і знаменитої проповіді священника Мацкевича, процесія рушила на Чернечу Гору. На найвищому вершку Чернечої гори навіки опустили в землю тлінні останки пророка і співця України і на могилі над Дніпром поставили високий хрест, який свідчив, що поет боровся за Україну, за її визволення і в нерівній боротьбі упав, але не склав зброї і кликав свій нарід: „Свою Україну любіть... любіть її. Во время люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть!”

Смерть Т. Шевченка замаяла вічним життям над його високою могилою! І могила — місце спочинку тлінних останків генія України, стала церквою і символом життя, відродження й волі української нації та святим місцем, куди зо всіх кінців України потягнувся український народ і тягнеться по нинішній день, як на прощу.

Від часу смерті Тараса Шевченка розвинувся такий великий його культ в українському народі, що рівного немає ніде у світі. Праджерелом цього культу не є геніальний талант Тараса Шевченка як поета, бо ж геніальних поетів має чи не кожний нарід. Українці поклоняються Тарасові Шевченкові як Пробудникові української нації, як основникові української новітньої політичної думки, який більше зробив для викристалізування тієї думки, ніж усі програми політичних партій. До часу появи творів Шевченка таких як „Заповіт”, „Сон”, „Кавказ”, „Великий Льох”, „Суботів”, „Юродивий” і інші, ніхто не писав на Україні так про боротьбу за волю, про кривду народу, як Шевченко, і він тими творами перевів революцію у світі думок і почувань. Це був творець новітнього українського „Вірую” — важливого, актуального й ісповідуваного по нинішній день.

Сьогодні одинокий Тарас Шевченко об'єднує своєю велетенською постаттю всіх українців у світі сущих. Вони його святкують, вони влаштовують йому щорічні концерти та наукові конференції, пишуть про нього, вивчають його і несуть на своїх прапорах. Віщий дух Шевченка передбачує, що Україна діждеться колись волі і ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом.

В основу цього есею-статті легла знаменита праця найсумліннішого шавченкознавця, світлої пам'яті проф. Павла Зайцева, книга „Життя Тараса Шевченка”, написана ним у 1939 році і видана заходами Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в 1955 році, на чужині.

Тарас Шевченко

*Бували війни й військові свари:
Галагані і Киселі, і Кочубеї-Ногаї,
Було добра тогд чимало.
Минуло все, та не пропало, —
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого дуба ...
А од коріння тихо, любо
Зелені парості ростуть.
І віростуть. І без сокіри
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфіру,
Роздавить вашого кумира,
Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого
І вас не стане. — Будяки
Та кропива — а більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
Смердячий гній, — і все те, все
Потроху вітер рознесе,
А ми помолимося Богу,
І небагатії, небогі.*

26 листопада 1860 Петербург.

«Це п. Шевченко. Він говорить до себе:

— Мені б хотілося образ намалювати,
а хазяїн каже хату замітати.

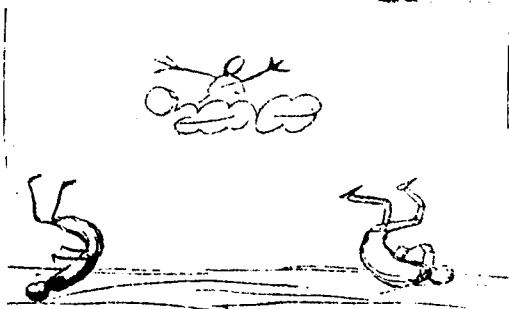
В одній руці в нього пензель, а в другій віхоть, і йому дуже сутужно».

«Брюлов малює
портрет Жуковського.
Оподаль Шевченко
замітає хату.
Та це вже востаннє».

«Це Шевченко й
Жуковський; обидва
перевертаються
через голови з
радощів».

(Після купу
Шевченка з неволі.)

Василь Жуковський, часто бувзючи в гостині в Карла Брюлова, заприязнився з Тарасом Шевченком, який мешкав і вчився малярства у тоді найславнішого петербурзького мистця, творця манументальної і легендарної картини „Останні дні Помпеї“. Ці карикатури й підписи під ними самого Жуковського свідчать про гумор поета і його миле ставлення до Шевченка, як до рівні, а не до кріпацького невільника, що його якраз тоді звільнено з неволі.

Тарас Шевченко. Портрет Василя А. Жуковського. Аквареля. (1839-1844).

...Нешлюбний син полоненої туркені-кріпачки і росіянина-поміщика, цей поет-романтик умів без якихбудь колізій із сумлінням погодити відданість цареві та його родині із своїм широким, гуманним світоглядом. Використовуючи свою близькість до царської родини, він часто уживав своїх впливів на те, щоб полішити чийсь долю, поправити якусь несправедливість або визволити когось із біди. Жалісливий і сантиментальний, робив це щиро. Його особисте походження й замилювання до мистецтва, (а він був одним із добрих його знавців), могли лише поглибити його співчуття до долі українського „алмаза в кожусі”. Перед тим, як активно виступити у справі викупу Шевченка, Жуковський постарався добре до Тараса придивитися й міг довідатися про його здібності та невимовне тяжке й безнадійне життя. Бажаючи ближче пізнати Шевченка, Жуковський загадав йому „описати життя мистця” (твір цей або ще не знайдений, або взагалі не зберігся). Прочитавши цей твір на замовлену тему, Жуковський від того часу „почав енергійно дбати” про визволення Тараса від поміщика.

(Павло Зайцев. Життя Тараса Шевченка, Наукове Товариство ім. Шевченка, Нью Йорк — Париж — Мюнхен 1955)

СВЯТО В ЧИГИРИНІ

Гетьмани, гетьмани! Якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.
Базари — де військо, як море, червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А Ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою — море закипить...
Закипить — і розлилося
Степами, ярами;
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що й казать? Минулося!
А те, що минуло,
Не згадуйте, пани-брати,
Бо щоб не почули...
Та й що з того, що згадаєш?
Згадаєш — заплачеш.
Ну, хоч глянем на Чигирин,
Колись то козачий.
Із-за лісу, з-за туману,
Місяць впливає;
Червоніє круглолиций,
Горить, а не сяє,
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигирині,
Як у домовині,
Сумно, сумно. (Отак було
По всій Україні
Проти ночі Маковія,
Як ножі святили).

(уривок з „Гайдамаків”)

ГАННА — ШЕВЧЕНКОВА БЕАТРІЧЕ

Щоб поезія була вічною, щоб поетична творчість раз-у-раз зворушувала і хвилювала до глибини серця все нові і нові покоління, та особливо, щоб серед тих адораторів творчості поета були молоді люди, тобто молоді люди останнього, того наймолодшого покоління, потрібно їй такі елементи: любов, правда, краса і ерос, але й також — ненависть, чари (зілля), непорозуміння і смерть. Такі помічення зробив вдумливий критик, стверджуючи вічність теми Ромео і Джульєти. Але це саме стосується теми Трістана і Ізольди, Данте і Беатріче, чи Шевченка і його любови „святого дива”. Всі ці елементи виступають аж надто увипуклено в творчості Тарасовій: в „Причинній” — першій баладі його, й „Тополі” чи в „Марії” . поемі, написаній рік і чотири місяці перед смертю.

Хто надхнув Шевченка на ту творчість його? Яка Беатріче водила рукою поета?

„Тисячі сторінок списані, сотні архівів вивчені, щоб відновити образ тих, кого любив Пушкін... В ‘любовному небі’ Гете не лишилося ні одного нерозкритого сузір’я, — всі знайдені, вивчені”, — писала рівно 50 років тому Марієтта Шагінян, одна з найсумлінніших дослідників Шевченка, хоч і чужинка, нарікаючи слушно на те, що якраз у біографії Шевченка про любов, цю переважливую сторону людського існування, а тим більше поетового існування, майже цілковито промовчується. „В тому, кого і як любив творець — один з ключів до його творчої тематики, до розуміння головних його сюжетів, до розгадки його соціальних, політичних, життєвих ідеалів. І особливо це вірно у відношенні до Тараса Шевченка, що палко кохав у житті і кохав не ‘пристрастю’, не ради ‘нервового піднесення’, а кохав, шукаючи в любові той великий зв’язок з суспільством, поєднання з людськістю, розв’язки самотності — особистої і громадської, — які роблять любов наймогутнішим, найповнішим виразом внутрішнього ества людини”.

Майже лементом-голосіння звучав докір Марієтти Шагінян (не-українки, а вірменки) тим шевченкознавцям, що потрапили

навіть у дні його славних ювілеїв — 100-ліття і 125-ліття — все ще впевняти, що... „любов і жінка не грали в житті Шевченка вирішальної ролі”; тому особиста біографія поета, — каже дослідниця — шевченкознавець Марієтта Шагінян, — біографія любовна „не тільки не була розкрита і освітлена до глибини її суспільного змісту, але і взагалі залишалася вилученою з ювілейної тематики”. Це підкреслювала вона в 1941 році у її прецінному творі, 360-сторінковій докторській дисертації, п.н. „Тарас Шевченко” (ОГІЗ, Москва, 1946).

Марієтта Шагінян почала писати свою працю півстоліття тому, в році 1939-му. Очевидно за цей час змінилася ситуація у шевченкознавстві: і там і тут є дослідники, які старалися заповнити прогалину в вивченні Шевченкової особистої біографії. Але не цілком. І дивно, що якраз у вільному світі так мало вивчено інтимний бік життя Тарасового, що ось тільки одну декаду (та й тепер) про Шевченка пишуть так по-невіглаському, що соромно ті всі горе-твори читати. Наприклад, один модерний поет дав свій вірш, присвячений Шевченкові. Вірш і називається „Шевченко”. Тут є всього двадцять слів розділених (по-модерному) на 15 рядків. Чотири рядки останні хоч короткі, а скільки нещастя вмістили в собі....„Та навіть наймички його не хотіли”. А це ж повне й цілковите незнання дійсного стану речей. Не служниці, не наймички, а княжна, дочка колишнього віцекороля Саксонії, вельможі князя Миколи Рєпніна Варвара, правнучка гетьмана українського, готова була на все для Шевченка, безмірно його кохаючи. А Ганна, дружина одного з найбагатших поміщиків Полтавщини і теж нащадка гетьмана Кирила Розумовського, мало-мало не зробила того кроку, що значно пізніше таки вчинила (також Ганна) Анна Кареніна (1887 рік). Ганна Закревська, коли б Шевченко настоював на тому, могла б думати про такий крок. Але Шевченко знав, що між ним і Ганною лежить прірва соціальна, та знав теж, що українська мати занадто любить своїх дітей (а в Закревський тоді їх було двоє), щоб стати предтечею Анни Кареніної. Адже це були сорокові роки ХІХ століття — два покоління перед написанням роману „Анна Кареніна” Льва Толстого.

І Варвара Рєпніна і Марія Максимовичева та ще дехто мріяли назватися Тарасовою дружиною; і без перебільшення можна впевняти, що Шевченкові якраз дуже „везло” у коханні, а тих „очей карих” і тих „очей синіх аж чорних” було подостатком у житті поета. Вони не тільки ронили „одну сльозу”, читаючи його надхненні твори, а й пішли б за ним і на Сибір, як пішла героїня його ж таки поеми, чи як ішли жінки декабристів. То ж поетові-модерністові Юрієві Тарнавському, вірш якого згадано вище, можна було б уникнути капітальної помилки, як і кільком іншим

(молодшим) дослідникам Шевченкової творчості, якщо б вони уважно прочитали твір Марієтти Шагінян. До речі, якраз у цей рік 1989-ий, рік 175-ліття Шевченкового, нарешті твір „Тарас Шевченко” Марієтти Шагінян почав друкуватися в українському перекладі. Щоденник з Києва „Молодь України” з середини січня цього року друкує переклад (дещо скорочений) цієї монументальної праці про Шевченка, і він дійшов уже до половини тексту об’єму книги в час написання цих рядків.

Перед нами встають об’єкти адорації Шевченкової: Оксана Коваленко — його перша велика, хоч дитяча любов, яка його навчала „без мови, без слова... очима, душею, серцем розмовлять”... Молоденька польська швея Дуня Гусіковська, також чорноброва, також навчала молоденького Тараса багато чому в житті на чужині. І в творчості і у біографії згадується Паша, 16-літня натурниця, яку Шевченко „відбив” у свого друга Сошенка; і вона знову з’являється на обрії його життя 15 років пізніше, відвідує ту ж студію-майстерню „старого” Шевченка в році 1859-му. Вона була німкеню — це Амалія Кльоберг — і це для неї Шевченко підписався на двох-трьох своїх малюнках-картинах не як Шевченко, а „Чевченко”, бо так вимовляла його прізвище Маша — Паша.

У „пізнішому періоді” біограф Шевченка назве Теодосію Кошиць, гарнесеньку попівну, з якою Шевченко мав намір одружитися; татарську дівчину надзвичайної краси Забаржаду, що товаришила поетові в Оренбурзі; Агату Ускову, гарну і молоду, жінку з товариства, дружину коменданта форту; молоду й легковажну артистку Катю Піунову; кріпацьку дівчину Харитю, яка служила в Шевченкового двоюрідного брата Варфоломія, і нарешті Ликеру Полусмаківну — останній об’єкт плянів Шевченка одружитися, плянів, які проте ніколи не здійснилися. Буде ще й почуття до Марії Максимович, дружини його приятеля ученого Михайла, до чистого й незайманого типу українки, незвичайно вродливої й доброї, з якою гарно співав безліч українських пісень і через яку похмурніли відношення з приятелем до того проф. Михайлом Максимовичем. Це у них, гостюючи в 1859 році, писав поет свою „Марію” з її чистим і полум’яним еросом і їй читав свій твір для апробати, схвалення. Але це було захоплення тільки платонічне. „В ті роки особливий настрій панував над Шевченком”, — пише Шагінян, — „він згадував — пригадував минулі годи, людей, які пройшли, любов, якою він жив колись, — і це також могло утримати його від надто повного і гарячого почуття до Марії Максимович, побудивши його, проте, в той сам час до задушевних і ніжних бесід з нею, як з ‘наперсницею’ минулого і радницею у виборі нареченої”. „Не живем, а тільки ходим Та згадуємо тії годи,

як жили́ колись”... А це „колись” — це й були оті незабутні й незрівняні Три Літа, роки від 1843-го до 1946-го включно.

Тут доводить Марієтта Шагінян, що власне в ці роки Шевченко і пережив справжню свою *єдину* велику любов, до якої все раніше пережите служить немов прелюдією, а все пізніше — немов би логічним її відгомонам.

Всі названі вище жінки й панночки йому подобалися і декого з них він любив. Між ними була одна — княжна Варвара Рєпніна, яка любила Шевченка сильною і непогамованою любов’ю, але її почуття ніколи не були взаємними: Шевченко глибоко поважав її, цинив її кохання до нього, дорожив її дружбою, але любив тоді (і пізніше) іншу, свою недосяжну Беатріче — Ганну Закревську.

„Найбільш дорого́ для Шевченка сторінку його біографії”, — як називає цю добру в житті Шевченка Марієтта Шагінян, вона відновлює для читача „крок за кроком, користуючись вказівками самого поета і спираючись на всі документальні дані, які тільки можна було зібрати й вивчити”. І тут дослідниця від сторінки 135-ої до 183-ої включно, воістину „крок за кроком”, подає ціле багатство подробиць, як сама каже, „розшуканих з наймовірно великим зусиллям і призбираних, як намистинки бісеру, з архівів і родословників, — для того, щоб зберегти подвійний труд (дублювання) їх розшукування для майбутнього шевченкознавця. Вони абсолютно потрібні, щоб повнотойно воскресити ліричну сторінку з життя поета і для характеристики середовища, яке оточувало його в роки 1843-1846 і яке багато в чому вплинуло і на політичну гостроту і на песимізм його віршів тодішнього періоду.”

В житті Тарасовому з’являється ім’я Ганни Закревської з дому Заславської, з’являється в період поїздки поета в Україну в роки 1843-1847 — в період „найбільш щасливий, бурхливий, найбільш насичений документальними даними про його пересування, роботу і творчі наміри, — пише дослідниця, — але в цей же час — період найбільш ‘таємничий’ і недосліджений з погляду особистої поетової біографії”.

Ганна увійшла в його життя, як йому було всього 29 років. Сама гарна і дуже молода, але одружена і мати двох дітей, у свій щойно 21-ий рік віку ... сама втікла і повінчалась,

*А батько й мати не пускали,
Казали: — Вгору не залазь, —
Та ні, за князя. От і князь!
От і тишайсь тепер, княгине!..*

Не був князем Ганним чоловіком Платон Закревський, але був найстарший в роді, а також його прабабка Ганна Розумовська

Тарас Шевченко. Портрет Ганни Закревської. Олія. (9 — 23. XII) 1843.

була рідною тіткою матері княжни Варвари Репніної — також Варвари, з дому Розумовської. Платонові Закревському було тоді 42 роки, був він у відставці в ранзі полковника, чотири роки вже жонатий з Ганною, сам багатий полтавський поміщик, як бачимо, — нащадок роду гетьмана Кирила Розумовського. „Майже так постійно, як тема ‘покритки’, — пише Шагінян, у Шевченковій поезії і прозі зустрічається тема ‘княжни’, дівчини, яка вийшла за князя, глибоко нещасливої в шлюбі”...

Шевченко і Ганна зустрілися серед шумного балу. Це був пишний бал, повний радісного гомону й молодой романтики кохання. Шевченко „довго сидів біля неї і все просив у неї на пам’ятку хоч одну блакитну квітку, якими була оздоблена сукня. Молода жінка жартувала і, жартуючи, відмовляла. Тарас Григорович одначе умудрився і відірвав квітку. Років через два випадково побачив я в нього цей знак спогаду. Тарас Григорович зникнув...” — писав про цей вечір поет і сучасник Шевченка Олександр Афанасьєв-Чужбинський.

Було це в Мосівці, родинному осідку поміщиці Тетяни Густавівни Волховської (Вільхівської), що її любив і пам’ятав завжди Шевченко, навіть у році 1860-му, вже після заслання, коли дав до друку свій найліричніший вірш, над яким стояли лише дві вимовні літери „Г. З.”: „І те село і ті люди, Де мене, мов брата, Привітали! Чи жива ще Старенька я мати? Чи збираються ще й досі Веселії гості Погуляти у старої, Погуляти просто, По-давньому, як то кажуть, Од світу до світу!...”

Зустрічів поміж ними було чимало. Це про обід у Яготині пише Варвара Репніна, про обід і вечірнє прийняття, на якому розвивався роман поміж Шевченком і Ганною:

„Він почав пильно дивитися на неї... Вона усміхнулася і глянула на нього привітно — і поміж ними почалася німа розмова очей. Він був веселий і балакущий, вона мовчазна і уважна лише до нього одного...”

Про цей бенкет, бал чи обід у далекому холодному засланні писатиме Шевченко: „А ти, доле! А ти, мій покою! Моє свято чорнобриве, і досі між ними царицею походиш? І тими очима, аж чорними — голубими, і досі чаруєш людські душі? Чи ще й досі дивуються всує на стан гнучкий? Свято моє! Єдине свято!” — Над віршем „Немає гірше, як в неволі...” стоять дві літери — Г. З.

Є також записка Шевченкова до Віктора Закревського, Платонового брата: „А Ганні вродливий скажи... зараз й прибуду з пензлем і фарбами на цілий тиждень; скажи, і що я аж плачу, що проклята хуртовина на цей раз зо мною так пожартувала...”

Шевченко намалював її... Є портрет Ганни Закревської .

„Ні на якому іншому з портретів Т. Шевченка, — пише Шагінян, — стилізованих по моді того часу, нема таких очей, нема такого повного, трагічного, душевного життя очей, такого повного сліз і ніжності промовистого погляду, як на портреті Ганни Іванівни Закревської. І очі ці мають особливість: вони здаються чорними, але, коли придивитися, ви бачите, як старанно Шевченко утримав у них справжній їх колір, сяючу навколо великих зіниць глибоку блакить. Отже, очі Ганни були синіми...”

*„І тими очима,
Аж чорними-голубими,
І досі чаруєш
Людські душі?..”*

У рік перед смертю, як сказано, друкує він цей вірш з адресою:
„На Україну”...

*Якби зустрілися ми знову,
Чи ти злякалася б, чи ні?
Якеє тихеє ти слово
Тоді б промовила мені?..*

Але раювання святого диво-кохання мусіло припинитися. Є фатальна записка з тих часів Капніста до Шевченка, якою, — здогад висловлює Шагінян, — покладено край зустрічам, хоч і не погашено почуття, що тепер набрало ще трагічніших і міцніших форм. В цій записці читаємо: „... Мені доручено просити Вас не вступати, як Ви плянували, до Закревського (мова йде про брата Платона — Віктора. — Л.В.), а головне не писати йому ні в якому разі. Я знаю Вас і цілковито впевнений, що ви свято й ненарушимо це виконаєте. Не горюйте, добрий Тарасе Григоровичу, не засмутіться моєю відвертістю: вона не з поганого джерела. Якщо пригадаєте мої слова, то визнаєте за мною право говорити Вам зі щирістю. Тимчасове захоплення зникає як дим, але часто-густо лишаються плями невидимі й вони тьмарять нашу душу, що відкликається в сумління. Я розраховую на твердість Вашого характеру і думаю, що Ви виконаєте моє прохання не для мене...” Це прохання було, очевидно, від Ганни, що зазнавала пресії від мужа і родини.

Про Ганну вже міг тільки мріяти і перед ним стояв її недосяжний образ. А в серці росла гіркість і гнів, бо Шевченкове Свято чорнобриве, його Спокій, його єдина, що ‘царицею походжає поміж дівчаточок — одноліток’, — вже не його. Її очі, до того сині, що аж чорними здаються, може бачити лише нелюб; і

гнучкий стан її сміє обійняти лиш старий, грубий і багатий муж... І диво-диво, якщо поглянути на дату написання Шевченкових віршів — цього, що присвячений Ганні Закревській, і цього, що над ним стоять літери „П.С.” — то мимоволі домислишся, кого мав на увазі великий Тарас, коли писав вірш „Не жаль на злого: коло його і слава сторожем стоїть”. Розшифровані ці ініціали ще при кінці минулого століття, як „Петро Скоропадський, дідич з Чернігівщини”, Це мав би бути наче він. Але змальований у вірші тип самодура ще більш подібний до Платона Закревського. Вірш писаний тоді ж, коли й послання Ганні Закревській, і стоїть він на сторінці 136 рукописної Шевченкової „Більшої Книжки”, факсимільне видання якої лежить тепер переді мною. Тож вірш писаний того самого дня, бо на сторінці 137-ій вже є диво-дар для його єдиної любови (Т. Шевченко. „Більша Книжка”, Автографи поезій 1847-1860 рр. Видавництво Академії наук Української РСР, Київ, 1963 р.). Так, що це менше всього Скоропадський, а більш всього Закревський, бо „готічеській с часами дом” і „щирий пан, потомок гетьмана дурного”, є ніхто інший, як він — Платон, і справді потомок гетьмана Кирила, хоч багатьом українським антимо-нархістам бажалося б, щоб це було тільки проти гетьманського роду Скоропадських...

„Невер майнд”, — як кажуть американці, що ініціали є П. С., а не П. З., адже була потрібна містифікація; адже Ганну, яка багато пережила Шевченка, він не хотів смертельно вразити, даючи до друку цей вірш у 1860 році. Не хотів ані її вразити, ані її дітей, яких любив і яких змалював з особливою теплотою.

Образ Ганни, єдиної коханої, стоїть перед Шевченком єдиний, бо всі ті інші — це ж лише було втілення його власної мрії про неї, про Ганну кохану, яка мала прийти, яка прийшла і яка відібрала спокій незавжди, стала недосяжним ідеалом, з яким згодом порівнював кожную іншу дівчину, яку пізнавав, і яка не витримувала порівняння. Тому так легко розходився з кожною іншою, без крихітки жалю і без жадної туги пізніше, навпаки, кількох з них згадував неприхильно.

Бо „колишнєє святее диво” і було власне єдиним дивом-красою, і всі інші, хоч які сильні його захоплення, блідли в порівнянні з ним. Він пам’ятатиме її довгі-довгі роки. До самої смерти.

*„А я зрадів би, моє диво!
Моя ти доле чорнобрива!
Якби побачив, нагадав
Веселеє та молодес
Колишнє лишенько лихес.
Я зарідає би, зарідає!
І помолівсь, що не правдивим,*

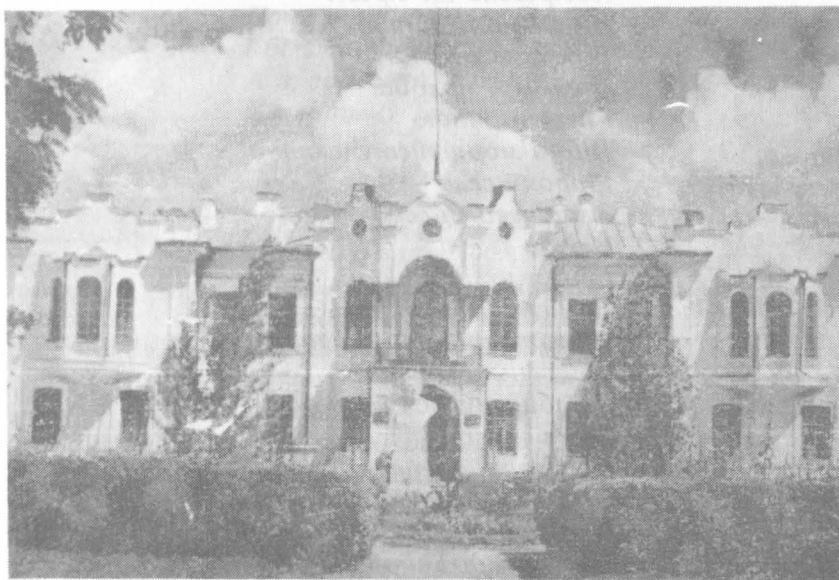
*А сном лукавим розійшлося,
Слізьми-водою розлилося
Колишнє сятеє диво!"*

А Ганна Закревська?

І її велике переживання, справжнє, глибоко сховане, так глибоко, як і його, Тарасове. І тільки пісня, яку співатиме, нагадуватиме їй про нього:

*„Ой піду я не берегом — лугом,
Зустрінуся з несудженим другом.
Здоров, здоров, несуджений друже,
Любилися ми з тобою дуже..."*

Березові Рудки на Полтавщині. Колишній палац Платона Закревського, де бував неодноразово Т. Шевченко: „Готіческій с часамі дом..."

Г. 3.

Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать... а я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую. — Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою свіжомолодою
І прехорошою такою
Як нині — в дальній стороні
Та й ще в неволі. Степ і море
Посиніли синіше,
І лютее лихе горе
Погіршало ще гірше.
А ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії,
І передо мною
Ніби з моря виступають
Широкії села
З вишневими садочками
І люди веселі.
І те село, і ті люди,
Де мене, мов брата,
Привітали!... Чи жива ти,
Старенькая мати?
Чи збираються ще й досі
Веселії гості,
Погуляти у старої,
Погуляти просто
По-давньому, як то кажуть,
Од світу до світу!...
А ви, мої молодії,
Веселії діти,
Рожевії дівчаточка...
І досі в старої
Танцюєте, красуєтесь...
А ти, мій покою!
Моє свято чорнобриве!
І досі між ними
Царицею походжаєш?

*І тими очима
Аж чорними — голубими
І досі чаруєш
Людські душі?... Люди й досі
Дивуються всує
На стан гнучкий... Свято моє!
Єдине свято!
Як зійдуться коло тебе
Рожеві дівчата,
Защебечуть по-своєму
Доброму звичаю,
Нагадають про торішнє,
Дудочку*) згадають.
Може яка і про мене
Скаже яке лихо.
Усміхнися, моє серце,
Тихесенько — тихо
Почервоній, моє любе,
І більше нічого,
А я, зоренько, в неволі
Хвалитиму Бога!*

* *

*Якби зустрілися ми знову,
Чи ти б злякалася, чи ні?
Якєє тихєє ти б слово
Сказала б, серденько, мені?
Ніякого... і не пізнала б?
А може б потім ізгадала,
Сказала б — снилося дурній! —
А я зрадів би, моє диво!
Моя ти доле чорнобрива,
Коли б недавнє нагадав,
І заридав би, заридав,
Що не осталося правдивим,
А сном лукавим російшлось,
Сльозами в воду розлилось...
[Колишнєє святєє диво!]*

---

*) Танець. (примітка Шевченка в „Малій книжці”, з факсимільного видання якої і взято цю „найліричнішу поезію” Шевченка, коли ще над нею не було посвяти „Г.З.”). Ці автографи поезій 1847-1850 рр. надруковано офсетним способом у В-ві „Наукова думка” в Києві 1966. Всі знаки оклику — Шевченкові, як переважно і всі інші розділові знаки.

Тарас Шевченко. Портрет Михайла Шепкіна. Чорний і білий олівець. 1853. Геніальний актор-українець, хоч був старшим за Шевченка на 26 років, але щиро товаришував з Тарасом, опікуючись не раз ним зовсім по-батьківському.

Княжна Варвара Рєпніна, праправнучка останнього гетьмана України Кирила Розумовського, щира приятелька Тарасова. Портрет роботи Глафіри Псьол. Олія. 1845.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І МИСТЕЦТВО ТЕАТРУ

Театральне мистецтво — важливий елемент культури. Театральне видовище, відомо, не лише відображає дійсність у мистецьких образах, але воно є формою суспільної свідомости, засобом естетичного й ідейного виховання народу. Воно часто-густо зачіпає до Чину.

Як винятково розвинений, це з зарання своїх років усвідомлював і дуже добре розумів Тарас Шевченко. Зацікавлення театром почалось у Шевченка, коли він хлопчиною вперше побачив виступ сільських хлопців із вертепом.

Будучи козачком в Енгельгардта, коли той проживав у Вільні (1829-31) як ад'ютант губернатора, Шевченко хлопчиком-слугою був не раз у театрі із своїм паном на польських виставах Великого і Малого театрів. У Вільні крім польських зчаста гостинно виступали й інші театри. Ходив він до театру тут і сам, як ходив пізніше і в Петербурзі.

У Петербурзі діяли два публічні театри — Великий і Новий, а також два придворні — Ермітажний і Кам'яноострівський. У перших роках Шевченкового навчання у майстра В. Ширяєва в Петербурзі з'явилися ще два театри: 1832 року врочисто відкрито Александринський, а 1833 року — Михайлівський.

Василь Ширяєв, один із відомих на той час майстрів декоративного живопису (в нього Енгельгардт законтрактував Шевченка на чотирирічне навчання і працю, щоб мати свого дворового маляра), з підмайстрами й учнями виготовляв у 1836 році в театрах Петербургу театральні декорації. І саме тут Шевченко познайомився із сценографією.

Того ж року, ставши підмайстром і здобувши деяку незалежність, Шевченко не опускав цікавіших театральних вистав. Два роки пізніше (1838 р.), тобто, коли Шевченко став вільною людиною, він відвідував театральні вистави, п'єси й опери в товаристві людей, які

драматургії. Очевидно саме в той час він ознайомився з першими зразками української драматургії — п'єсами Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Миколи Костомарова, Василя і Миколи Гоголів та Якова Кухаренка.

У 1843 році в Києві Шевченко вперше зустрівся з геніальним актором, другим визначним діячем культури, як і Шевченко, викупленим з кріпацької неволі Михайлом Щепкіном особисто, і ця дружба тривала до кінця їхнього життя. Повернувшись до Петербургу в другій половині лютого 1844 року, Шевченко продовжував часто відвідувати театри. У вересні й жовтні того ж року Шевченко захоплювався грою Михайла Щепкіна в Александринському театрі, та найбільше — виступами цього „возлюбленника муз і грацій” у „Наталці Полтавці” й у „Москалі-чарівнику” Івана Котляревського.

Виступи геніального актора — українця-земляка в українських п'єсах, сприяли створенню українського аматорського театру в Петербурзі.

В листопаді 1844 року Шевченко листом повідомляв Я. Кухаренка, що український аматорський гурток петербурзької Медико-хірургічної академії готує вистави — „Москаля-чарівника” І. Котляревського, „Шельменка” і „Сватання на Гончарівці” Гр. Квітки-Основ'яненка та Шевченкового „Назара Стодолю”, і просив надіслати йому п'єсу самого Кухаренка — „Чорноморський побит на Кубані”.

Подорожуючи по Україні з квітня 1845 до квітня 1847, Шевченко бачив вистави українською, російською та польською мовами в Києві й інших містах, як і по великих панських маєтках. Між іншим, у Ромнах, на відомому тоді Іллінському ярмарку, де виступала харківська драматична трупа, в липні був на виставі п'єси „Москаль-чарівник” та інших спектаклях, зокрема на опері „Дочка полку” Доницетті у виконанні польських акторів-співаків.

На початках Шевченкового десятирічного заслання у нього не було можливості на багато культурних розваг, але вже з листопада 1849 року, коли експедиція Олексія Бутакова, в якій Шевченко працював рисівником, повернулась до Оренбургу, Тарас мав більше нагод дізнатися про новини театрального життя, побувати в декого з місцевої інтелігенції, користуватися приватними книгозбірнями, а також інколи відвідувати аматорські вистави і навіть брати в них участь. (О.І. Бутаков, помер в 1869 році в ранзі контр-адмірала, — учений гідрограф, справді був не лише командиром, а й товаришем Шевченка під час Аральської експедиції. Про нього так Шевченко і пише в листі до Княжни Варвари Рєпніної з листопада 1849 року: „...може зустрінете Олексія Івановича Бутакова, він —

сприяли його духовому зростанню, як — Карл Брюллов, Іван Сошенко, Семен Гулак Артемовський, Василь Штернберг та інші.

Шевченко, крім багатьох гарних прикмет, притаманних йому, визначався ще й тим, що всі, які його знали, любили і шанували за його відкритість, безпосередність і щирість та зразкове відношення до людей. А поруч з цим Шевченко любив товариство, був погідної вдачі, мав велике почуття гумору, був вродженим актором — вміло наслідував різні типи людей, схопивши в них щось найбільш характерне, дуже гарно співав, мав хист оповідати, а ще більше вмів по-мистецьки читати чужі і свої вірші, прозу і молитви. Над усе однак всі цінили його поетичний і малярський талант. Тому Карл Брюллов, професор Шевченка в Академії, став одним із його найближчих друзів, учителів і добродіїв. І багато інших людей були в дружніх, дуже близьких відносинах із Шевченком. Наприклад, Олександр Елькан, поліглот, перекладач, журналіст, фейлетоніст, поряд з тим, що — кажуть — вєднував у Цензурному комітеті Петербургу дозволи на друкування деяких Шевченкових творів („Гамалія” 7 березня 1843 р.), ще допомагав Шевченкові вивчати французьку мову, без якої в той час не можна було обійтись в кращих товариствах. Це той Елькан, про якого в листі з кінця лютого 1843 року до генерал-майора Якова Кухаренка, що був уявним „Кошовим Отаманом” для гуртка молоді, в який входили і Шевченко, і Гулак, і Елькан та інші, писав Шевченко: „У Гулака був концерт, і він Вам кляняється. Елькан джеркоче на всіх языках так, як і перше, теж кляняється; Семененко оженився. Кіндрат рисує та сумує та згадує Вас, а я гуляю собі на безголов'я...”

З Шевченкової автобіографічної повісті „Художник” довідуємося, які він відвідував вистави і які йому найбільше подобались або не подобались. У Михайлівському театрі був на виставі „Тридцять років або життя картяра” В. Дюканжа у виконанні Александринського театру. У товаристві Брюллова та Штернберга був на виставі Александринського театру „Зачарований дім або смерть Людовіка XI” Й. Авфенберга (переробка повісті О. Бальзака „Метр Корнеліус”). Із сердечним приятелем „однокашником” Штернбергом був на виставі „Розбійників” Й.Ф. Шіллера.

У повісті згадано теж оперні вистави — „Роберт-диявол” Д. Маєрбера і „Фанелла” Д. Обера.

Ближчому знайомству Шевченка з театром сприяла зокрема його особиста дружба з Семеном Гулаком-Артемовським, співаком і композитором, перед і потім, коли артист повернувся з Італії.

На початку 1840-их років зацікавлення Шевченка театром зростає настільки, що він вирішив спробувати свого пера в

фльотський офіцер і буває іноді в Одесі; в нього в Миколаєві є родичі й кривні. Це мій друг, товариш і командир при описі Аральського моря. Зійдіться з ним, подякуйте йому за його добре, братнє відношення до мене. Якщо зустрінетеся з ним, він Вам усі подробиці про мене розкаже”.)

У Новопетровському укріпленні, після повернення з Каратау-ської експедиції, Шевченко дістав змогу брати участь у хоровому ансамблі й аматорському театральному гуртку. Тоді, зокрема, він організував аматорську виставу комедії Олександра Островського „Свої люди — поквитаємось”, у якій Шевченко виконав роль стряпчого Рисположенського, про що збереглися мемуарні захоплені свідчення глядача вистави про гру Шевченка. Вистави відбувались у спеціально обладнаній казармі. Декорації виготовили свої мистці враз із Шевченком. Акторами були тільки чоловіки. Капітан Є. Косарев у своїх споминах згадує, що Шевченко на сцені „удавав з себе приказного, який ніби з’явився з похмілля і недоспав після надмірного перепою. Взагалі Шевченко зумів чудово зіграти свою роль...”. Комендант Новопетровського укріплення А. Маєвський після вечері, влаштованої для учасників вистави, звернувшись до Шевченка, сказав: „Багато тебе, Тарасе Григоровичу, обдарував Бог — і поет ти, і живописець, і скульптор, та ще, як виявляється, і актор...”. Інші сучасники подавали, що Шевченко на різних вечорах вдало копіював представників різних соціальних станів, на превелику втіху присутніх. Чергова вистава складалася з двох водевілів. Шевченко, щоправда, вже не грав у них, але натомість був ініціатором постановки цих п’єс і, можна догадатись, — режисером.

Шевченко великого значення надавав сатирі, і за приклад зразкової сатири ставив Гоголевого „Ревізора”.

У Нижньому Новгороді Шевченко мав змогу часто відвідувати театр, читати драматичні твори, зокрема праці про сценічне мистецтво, знайомитися з критичною літературою на цю тему, а навіть самому писати рецензії.

Вистави нижньгородського театру Шевченко оцінював з позиції вимогливого критика, глядача і знавця, тому не всі вистави були йому до вподоби, наприклад, не сподобалась йому п’єса М. Полевого „Мати-еспанка”, однак він виділив Є. Климовського в ролі короля Філіппа IV. Також, побачивши виставу „Святковий сон перед обідом” О. Островського, Шевченко критично висловився про п’єсу, і його оцінка збігалася з оцінками тогочасних кращих театральних критиків. Шевченко не тільки частіше відвідував театр, а й ходив на вечори з участю акторів.

Михайло Щепкін, що прибув до Нижнього Новгорода спеціаль-

но для побачення з поетом, був тут з 24-го по 29-го грудня 1857 року. Він при тій нагоді гостинно виступив у таких ролях: Матрос у „Матросі” Соважа і Делур’є, Вальдорф у „Мірандоліні” Блюма, Любим Торцев у „Бідність — не порок” Островського, Городничий у „Ревізорі” Гоголя та Чупрун у „Москалі-чарівнику” Котляревського. (Побачення з дорогим приятелем Щепкіном було однією з найвизначніших подій у духовому житті Шевченка в Нижньому Новгороді, коли Шевченко по дорозі з заслання, затриманий жандармами, був змушений прожити зиму в цьому місті. І тоді, не хто інших, а 70-річний Щепкін, приїхав до нього з Москви побачитись після 10-річної розлуки, така міцна була між ними дружба, — пише Павло Зайцев, найкращий і найсумлінніший досі біограф Шевченка, який писав і про Шевченка — театрала. Тоді саме Шевченко подарував Щепкіну автопортрет і присвятив йому поему „Неофіти”; як перед тим, у році 1844-му, вірша „Заворожи мені, волхве, друже сивоусий”, „Чигирин” і вірш „Мені здається, я не знаю, а люди справді не вмирають”...).

Виконанням ролей Щепкіна в гостинних виступах у Нижньому Новгороді Шевченко був очарований, а ще більше радів ним, як своєм сердечним приятелем, про що читаємо у „Щоденнику” Т. Шевченка на багатьох сторінках і про що маємо чимало в Шевченковому листуванні.

Шевченко продовжував відвідувати театр. 21-го січня 1858 року Тарас був присутній на бенефісі Катерини Піунової в мелодрамі „Паризькі старці” Барр’єра й у водевілі „Спритна бабуса” Баженова. Після цих вистав Шевченко написав у „Нижегородских губернских ведомостях” прихильну рецензію п.н. „Бенефис г-жи Пиуновой, января 21 1858 года”. Рецензія з характеристикою акторської гри Каті Піунової є доказом, що Шевченко був справжнім знавцем театрального мистецтва.

У Москві з 11-го до 26-го березня 1858 року Шевченко жив у Михайла Щепкіна. В першому тижні хворів. Щепкін і його родина доглядали Шевченка, співали українських пісень, згадували запорозьку старовину, давню Україну.

27-го березня того ж року Шевченко приїхав до Петербургу, а вже наступного дня зустрівся з приятелем Семеном Гулаком-Артемовським. Уславлений співак відновив знайомство Шевченка з театральним Петербургом, у першу чергу — з італійською оперою, театром. Тарас 2-го квітня 1858 року був на оперній виставі Д. Обєра „Бронзовий кінь” і подивляв у ній виступ свого сердечного приятеля Семена. Від 14-го до 19-го травня Шевченко бачився знову з Щепкіном, який приїхав до Петербургу на ювілей визначного якогось діяча, але найбільше на те, щоб бачитися з Тарасом.

На сцені театру-цирку 10-го листопада 1858 року в ролі Отелло в однойменній трагедії Шекспіра виступив славний негритянський трагік Айра Олдрідж. Олдрідж виступав ще в таких Шекспірових трагедіях: „Король Лір”, „Венеціанський купець”, „Річард III” і „Макбет”. Шевченко, спостерігаючи гру Олдріджа, став палким прихильником його унікального таланту, захопившись його грою до нестями; згодом став Шевченко приятелем Олдріджа. Саме в тому часі Шевченко виконав портрет цього трагіка.

Під кінець кравня 1859 року, в гостях у М. Тютчева Шевченко знову до слів зворушив Щепкіна читанням власних віршів, як зворушував його і перед тим і після того.

*
* *

Драматургічний хист, органічно властивий Шевченкові, вже проявлявся в його поетичній творчості — в „Гайдамаках”, у „Сотнику”, „Великому Льоху”, „Відьмі”, „Марині” та інших.

Його „Назара Стодолю” (написаного 1843 року й опублікованого в журналі „Основа” в 1862 році) першим поставив Таганрозький Театральний Ансамбль у Ростові на Дону.

З 1862 році „Назар Стодоля” успішно йшов в Україні та в Росії. Різні театри цей Шевченковий драматичний твір ставили в Прибалтиці, Білорусі, Польщі, Молдавії, на Закавказзі, Середній Азії, Уралі, Сибірі та Далекому Сході.

У третю річницю смерті Шевченка 5-го травня 1864 року відбулася вперше в Галичині вистава „Назара Стодолі” у виконанні Театру Товариства „Руська Бесіда” у Львові. Режисером був Омелян Бачинський; декорації виконав Ф. Польман.

Не згадуючи Галичини, на великій території України в різні часи було біля тридцяти пересувних театрів, у репертуарі яких був „Назар Стодоля”.

Марко Кропивницький поставив „Назара Стодолю” в Одесі 20-го листопада 1872 року. У Петербурзі йшла ця п’еса у перекладі М. Біцина п.н. „Вночі проти Різдва” в театральному сезоні 1874 року. У Москві „Назара Стодолю” ставив Малий театр 22-го лютого 1877 року.

Наші славнозвісні актори й актриси, корифеї української сцени, залюбки виступали в „Назарі Стодолі”. Марія Заньковецька виконувала ролі Галини й Стехи. Ганна Затиркевич-Карпинська створила неперевершений образ Стехи. У ролях Назара та Гната на повну силу виявився акторський талант Миколи Садовського та Панаса Саксаганського братів Тобілевичів. У ролі Хоми Кичатого

природністю виконання ролі відзначався Іван Карпенко-Карий (третій брат, теж Тобілевич).

„Назара Стодолю” ставили деякі провінційні трупи — в Єлисаветграді (тепер Кіровоград) — 1880 року, в Одесі — 1881 року. Влітку 1881 року цю п'єсу ставила українською мовою трупа Григорія Ашкаренка, репертуар якої проходив російською і українською мовами.

Українська театральна група Григорія Деркача показала „Назара Стодолю” під час гостинних виступів у Парижі в 1893 році. У драматичному гуртку міста Олександрії в 1912 році Гнат Юра дебютував як режисер вистави „Назар Стодоля”.

Театр „Тернопільські театральні вечори” в 1916 році, під мистецьким керівництвом Леся Курбаса, ставив „Назара Стодолю”.

Цей Шевченковий драматичний твір і посьогодні не сходить із репертуару не лише українських театрів, але його виставляють і театри чужонаціональні, зокрема в СРСР, згадати хоча б тільки деякі — Удмуртський Музично-Драматичний Театр ставив „Назара Стодолю” в 1960 році, Киргизький Державний Театр — в 1963 році, Чуваський Музично-Драматичний Театр — у 1964 році та Адигейський Театр ім. О. Пушкіна — в 1964 році.

Поза советськими республіками згадаємо ще Вільний Театр у Софії, Болгарія, та болгарський Народний Театр у Ямбол. Перший ставив „Назара Стодолю” в 1914 році, другий — у роках 1954 і 1960-му.

Аматорських драматичних гуртків не злічити, що грали та під сьогодишню пору грають „Назара Стодолю” на землях, де живуть українці, не згадуючи рідних земель і заокеанських країн, — в Європі: у Польщі, Чехо-Словаччині (Пряшів), Румунії й Югославії. До „Назара Стодолі” музику написали — Петро Ніщинський (1875) і Григорій Верьовка (1941).

*
* *

На мотивах Шевченкових творів створено чимало сценічних текстів. П'єсу „Катерина” інсценізував Степан Карпенко під кінець 1845 і початок 1846 років. П. Свенціцький — 1862 року.

За поемою „Невольник” Марко Кропивницький написав однойменну п'єсу 1872 року. Він теж здійснив інсценізацію „Титарівни”. Між роками 1898 і 1894-им двічі заборонила ставити її царська цензура. У новій редакції під назвою „Глум і помста” її дозволено щойно в 1896 році.

Інсценізація поеми „Гайдамаки” П. Барвінського п.н. „Жерт-

ва” одержала цензурний дозвіл у 1899 році. Того ж року І. Тогобочний написав драму „Маті-наймичка”.

Пройняту кольоритом української пісенности оперу „Катерина” за власним лібретто на сюжет однойменної Шевченкової поеми створив Микола Аркас 1891 року. Клавір видано в Москві 1897 року, оркестровку того ж року зладив Ф. Воячек. Вперше її поставив із своєю трупною Кропивницький у Москві в 1899 році. „Катерина” Аркаса ввійшла в репертуар Театру Товариства „Руська Бесіда” у 1902 році. В самому тільки 1914 році, до вибуху Першої світової війни, ця опера йшла 14 разів. У київському Театрі Миколи Садовського „Катерина” йшла впродовж десяти років, від 1917-го.

Між іншим, 1901 року І. Тогобочний чотири рази подавав до цензури інсценізації поеми „Катерина”. Згодом вона йшла під назвами: „Кохайтеся, чорнобриві...”, „За свій гріх”, „Дорогбю ціною”. Оперу „Пан сотник” Григорія Козаченка за поемою Шевченка „Сотник”, 1902 рік, ставив Маріїнський Театр у Петербурзі.

В 1911 році „Матір-наймичку” показала театральна група Олекси Суходольського в болгарських містах — Софії і Русе.

„Іван Гус” і „Великий льох” поставив у 1919 році на сцені Молодого Театру в Києві Лесь Курбас.

На сцені Нового Драматичного Театру ім. Івана Франка у Вінниці Гнат Юра поставив власні інсценізації поем „Іван Гус”, „Великий льох” і „Лілея” в 1920 році.

„Гайдамаки” в інсценізації та режисерії Леся Курбаса йшли наприкінці 1920 року в т.зв. Державному Мандрівному Зразковому Театрі НКО УССР в Умані, в Українському Драматичному Театрі ім. Марії Заньковецької в 1922 році, в Театрі „Березіль” у Києві в 1924 році.

У Болгарії, у Варні Театр „Пробуда” і Громадський Театр ставили „Матір-наймичку” І. Тогобочного в роках 1921 і 1922.

Багато було авторів, що інсценізували Шевченкові твори: поеми „Великий Льох”, „Відьма”, „Сон”, „Чернець”, „Суботів”, „Варнак”, „Минають дні”, „Розрита Могила”, „Іржавець” й інші.

Інсценізації та нові переробки постійно прибувають; в советах, наприклад, 1956 року Д. Бобир зробив нову літературну редакцію оперного тексту „Катерина”, а композитор Г. Таранов дав нову музичну редакцію й нову оркестровку; такі перерібки дуже часто мотивувалися „там” ідеологічними міркуваннями; з ідеологічних мотивів під советами не ставлять поем. Шевченка з „націоналістичним ухилом” таких, як „Великий Льох”, „Іржавець”, „Розрита Могила”, „Суботів”, „Чигирин” та багатьох інших.

Костянтин Данькевич на шевченківські теми написав балет

„Лілея” (1939) й оперу „Назар Стодоля” (1960). Вадим Гомоляка за поемою Шевченка „Слепая” створив балет „Оксана”. Михайло Вериківський за творами Кобзаря написав оперу „Сотник” (власне лібретто, 1939) і „Наймичку” (лібретто в співавторстві з К. Герасименком, 1943); фантазію для солістів, хору та фортепіано „Гайдамаки” (1919), літературно-музичну композицію „Кавказ” (1939), поему для баса в супроводі симфонічної оркестри „Чернець” (1942). Михайло Вериківський, автор музики до конофільму „Назар Стодоля” (Українфільм, Одеса, 1937). За оперою Вериківського „Наймичка” на київській Кіностудії ім. О. Довженка в 1964 році поставлено однойменну кінооперу.

Згаданий уже Костянтин Герасименко написав за сюжетом „Катерина” п'єсу „При битій дорозі” (1939).

Студії телебачення екранізували опери — „Катерина” М. Аркаса та „Сотник” М. Вериківського в 1961 році.

Окремо слід згадати б про постановки Шевченкових творів, за кордоном поневоленої вже 70 років України, у вільному світі, але це окрема тема і немало, тож про це колись пізніше.

Погляди Шевченка на театр, висловлені в „Щоденнику” та листах, стосовно головним чином нижньгородських вистав та концертів, свідчать про велику ерудицію Шевченка в питаннях історії і теорії сценічного мистецтва.

У кожній театральній виставі Шевченко визначав мистецьку цінність літературної п'єси та якість сценічного втілення, підкреслюючи роль музики як важливого компонента у відтворенні загального настрою вистави.

Шевченко глибоко цікавився театральним мистецтвом у всіх його проявах, а над усе дбав про високу мистецьку майстерність.

ЛІТЕРАТУРА

О. Боршаківський, М. Йосипенко. Шевченко і театр, Київ, 1941.

П. Рулін. „Шевченко і театр” в кнж. На шляхах революційного театру. Київ, 1972.

А. П. Шамрай. Вибрані статті і дослідження: Київ, 1963.

П. І. Рулін. До сценічної історії „Назара Стодоли”, журн. „Україна,” 1925.

П. Козицький. Тарас Шевченко і музична культура, Київ, 1959.

С. Дубенко. Тарас Шевченко та його герої на екрані, Київ, 1963.

„Шевченко Т.Г. у театральному мистецтві” — т. II Шевченківський словник, Київ, 1978.

Шевченкознавство. т. II цього ж Шевченківського словника.

Т. Шевченко, том X, Листи, за редакцією Павла Зайцева, 2-ге видання, з доповненнями В. Міяковського, В-во Миколи Денисюка, Чікаго, 1960.

П. Зайцев. Життя Тараса Шевченка, Нью Йорк-Париж-Мюнхен, 1955.

Остан ТАРНАВСЬКИЙ

ОКСАНА

*Поволі сонце котиться на захід,
Звисає з вікон виноградом тьма
і вишні в тихім вечорі запахли,
як привид, Україна запашна.*

*І знов, і знов чекаю я на тебе,
заслуханий у ніжний шелест трав,
біля тополі, що торкає небо,
як ще давно на тебе я чекав.*

*Кохана, ти живеш зо мною завше,
крім тебе — я нікого не любив:
постарівсь я і, радості не знавши,
згубив її, мов птаху серед нив.*

*Але любов одна. Як нині бачу:
пливуть під вітром золоті жита,
а між житами я іду і плачу,
в подертій свиті вбогий сирота.*

*Топлю́ свій плач у тихім морі збіжжя,
сховавшись від світу в колосі,
тоді уперше ти, ясна і свіжа,
прийшла до мене в золоті роси.*

*Твоїх очей тих карих не забути,
ніколи не забути чорних кіс!
Ти сполохала з серця мого смуток
і ніжно очі витерла від сліз.*

---

*І раптом світ став милий і ласкавий,
здавалося, що все кругом моє:
далекі гори, запахи відві
і серце добре, віддане твоє.*

*І я — малий ясноволісний хлопець,
уперше чув, як просторінь співа,
і я мовчав, з тобою сівши попліч,
в твої снівки заслуханий слова.*

*Від слів твоїх у мене серце встало,
у простір вилітало, наче птах...
А ти мене в чоло поцілувала
і, мов русалка, зникла у житах.*

*Я знав, що томишся у панських наймах,
кріпацьку чорну долю кленучи:
та як до тебе крізь шляхи розстайні
було достатись у пітьмі, вночі?*

*Зимою в кучмі, в батькових чоботях
не раз під панським я стояв вікном,
аж хтось виходив з двору, що напроти
і проганяв мене звідтіль ізнов.*

*І панський крик змивав ясний твій образ
і дер малюнок неспокійних мрій.
Та не зуміла панська лють недобра
затерти в серці світлий привид твій.*

*І скоро значила мені дорогу гулко
мандрівка хмар у синій вишині,
щоб знову у віленському завулку
зустріти тінь твою в вузькім вікні.*

*А потім шум веселої столиці
і Брюлов, Академія, і знов...
Здавалося: це сон, це тільки сниться,
що друзів я на чужині знайшов.*

*У тебе, може, жаль, що на сальони,
на зимний усміх дівної княжні
я проміняв задуму безгомінну
вкраїнських піль під теплим сонцем жнив?*

*Та вір мені: в далекім зімнім місті,
проходжуючись в сумі самоті,
я знав, що серце туги не помістить,
що там мені від себе не втекти.*

*І знову сні в кімнаті на піддашші,
нічні прогулянки у Літній Сад,
де місяць з півдня від загонів наших
на Україну закликав назад.*

*У тім саду, в чудно́му хвилюванні,
здавалось, знову ти до мене йдеш;
і я чекав, аж тінь зорі остання
топилась в темній синяві небес.*

*До тебе вітер ніс заляту тугу,
що в темну ніч писала перший вірш:
він нам казав, чи зійдемо́сь удруге,
чи нам ніколи не зійтися більш.*

*А потім привид: степ, Дніпро ревучий —
знайомий образ пізнає душа.
Там, як — бувало — мачуха докучить,
я до стовпів залізних вирушав.*

*І, мов хлопчак, я їхав в Україну,
де під вітрами клоняться житá,
де у садах вишневих пісня лине —
така велична і така проста́.*

*Здавалося, там радісним промінням
життя мережить сонце, мов рукав...
А довелось! Довелось незмінно
зустріти те, що перше покидав.*

*Тоді я знав, що не пора вже марить,
що мріями кайдан не розірвать!
— І піднімався гнівний Костомарів,
і віщим словом чавив рабства гать.*

*І знову сні в кімнаті на піддашші:
шум моря, рев гармат і людський гам.
Пливлі човни, йшли коні, люди, мажé —
свободу Гамалія ніс рабам.*

*Вбігали в хату люті гайдамаки —
минулих днів невмóвклива луна́, —
і Україна, наче цвітом маків,
повстаннями зривалась вогняна́.*

*Тобі, Оксано, проспівав Ярема
те, що ховав я у своїй душі.
В його словах тобі привіт від мене,
в його слова́х — мої думки усі.*

*Так не було рятунку ні від кого,
рабам лишився гайдамацький ніж.
І я — проклявши самодержця злого —
свій заповіт доказував мужніш.*

*А потім із-за ґрат, з-за темних мурів
дививсь я сумно в сіру далечінь,
чи сонце не мигне́ в вікні похмурім,
чи не мигне́ твоя жада́на тінь.*

*А там, солдат-вигнанець у шинелі,
я виглядав чи хоч листа нема.
Та не було! Лише піскі пустелі,
щоденна му́штра і нудьга німа́.*

*Вночі, мов злодій, вийшовши з казарми,
у сірій про́стір кликав я, кричав.
Та крик лунав са́мітно і надармо:
вгорі лиш місяць сторожем стояв.*

*Пливли літа́. Каті́ скували серце
і кинули його в пустель глибінь.
Та там воно кричало і тепер ще
живе, товчеться і дзвенить, мов дзвін.*

*Ще раз воно забілося міцніше
в запалих грудях хворого старця́,
як день надію квітами розвісив,
ясний світанок волю обіцяв.*

*Ще раз летів я пта́хом в Україну
стрічати волю давнім юнаком.
Здавалося, що там тебе зустріну
в хатині над омріяним Дніпром.*

*Не довелось! І знов я на чужині,
в кімнаті на піддашші — сам один.
І знов я жду тебе, як там під тином,
нанизуючи довгий лік хвилин.*

*Тобі уже назустріч зорі вийшли,
і місяць просить хоч на мить зайти.
— Це вітер навів ає запах вишні?
Чи твій це ніжний пóдих? — Ах, це ти!*

Львів, 1939.

З Надгорбного казання протеієрея О. Мацкевича, в Каневі, у соборі над труною Тараса Шевченка, в неділю, 10-го травня 1861 року.

„Хай так просвятиться світло ваше
перед людьми, щоб вони бачили ваші
добрі діла й прославляли Отця вашого
Небесного” (Мат., V, 16).

„.... Яке ж це світло, про яке говорить Господь і яке повинне просіяти перед людьми? Це світло чисте, непідроблене, не омана, а світло справжнє...

„Ось, браття-християни, перед вами світло, що світило всій Україні, перед вами — Тарас Шевченко!

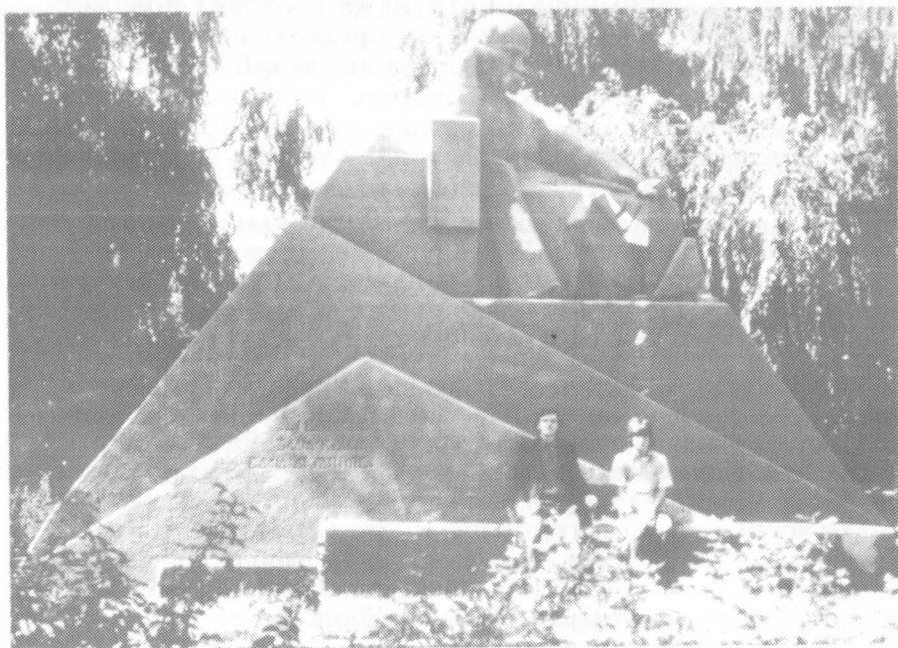
„Гори канівські, луки й доли українські! Ви бачите перед собою освіченого рідного мужа, що любив Україну і що його Україна любила взаємно. Від північної столиці Росії і до нашого скромного містечка — чий прах шестує? Кого проводять так далеко з такою пошаною? Чи мужа, сповненого бойових заслуг, чи достойника, що прославив себе на полі політичної діяльності, що діяв силою влади і закону? Ні, браття, — це Тарас Шевченко!... Хто його не знає?...

„.... Ти, древній Бористене, що хизуєшся сивими хвилями своїми, — Дніпре! Ти, кому судилось нарешті на хребтах своїх хвиль принести до нас прах Шевченка, — повідай ти нам про мужа цього — дорогого кожному українцеві Кобзаря!...

„Так, в Бозі спочилий брате, — бажання серця Твого сповнилося: Ти хотів жити в Каневі — от і зажив Ти тут до кінця віку. Благочинний же до граду нашого, Україно: у нас покоїться прах Тараса Шевченка! Тут, на одній з найвищих гір Дніпрових, упокоїться прах його і, як на горі Голготі, що її видно всьому Єрусалимові й Юдеї, — подібно Хресту Господньому, водрузиться хрест, що його буде видно по цей і по той бік нашого славного Дніпра”.

Могила Шевченка в Каневі на горі Чернечій. Первісний вигляд.

Пам'ятник Шевченкові в Полтаві, Україна. Скульптор Іван Кавалерідзе, 1926.

ШЕВЧЕНКО І СТУС — ПРОФІЛІ СПАЯНІ В ОДНО

Тарас Шевченко — геніяльний поет, титан слова і духовний батько — мертвих, живих і ненароджених земляків його; поет, на якого і за яким безустанно повертаються зіниці його народу; поет і Учитель, на якого з обожнюванням задивлені творці слова. Та й тепер, хоч їхнього Пророка вже поміж ними немає, вони, розпалені його прометеївським вогнем, — горять і далі горітимуть, доки земля ще жива, доки не спалахнув і не погас увесь світ.

У Шевченка — глибокий, неustraшимий патріотизм і пристрасна, безмежна любов до України. Любов, що порушена струнами його душі, найінтимнішими струнами поетових почувань — задзвеніла і досі дзвенить, начебто предковична сріблом лита українська бандура віршами-піснями, вкарбувавши у віках апотеозу України. Шевченко її любить, страждає разом з нею над її поневоленням. Ось кілька рядків із поеми „Іржавець”: „Мій краю прекрасний, розкішний, багатий! Хто тебе не мучив? Якби розказать Про якогонебудь одного магната Історію правду, то перелякать Саме б пекло можна. А Данта старого Полупанком нашим можна здивувать?” А у вірші „Чи ми ще зійдемося знову” Шевченко закликає і молить земляків: ....„Годіть, Смирітеся, молитесь Богу І згадуйте один одного; Свою Україну любіть, Любіть її во врем'я люте, В останню, тяжкую минуту, За неї Господа моліть!”

Шевченко ще в дитинстві, надхненний оповіданнями свого діда Івана про часи козаччини, сповненої романтики і героїки, в поемі „Гамалія” — одній із багатьох пронизаних-пройнятих тематикою козаччини, відзивається із сторінок „Кобзаря”: „Скутар, мов пекло те, палає; Через базари кров тече, Босфор широкий доливає. Неначе птахи чорні в гаї, Козацтво сміливе літає: Ніхто на світі не втече! Огонь запеклих не пече. Руйнують мури; срібло, злото Несуть шапками козаки І насипають байдаки. Пала Скутар, стиха робота, І хлопці сходяться; зійшлись, Люльки з пожару закурили, На байдаки — та й потягли, Рвучи червоні гори-хвилі. Пливуть собі, ніби з дому, Так буцім гуляють. Та, — звичайне запорожці — Пливучи співають: ”

Це лиш краплина в морі оцієї колосальної поетичної Шевченкової спадщини, де є ота безмір любови до України, оте над нею страждання і оте аж несамовите обожнювання, що особливо проявляється в описах козацьких та гайдамацьких, гордих, сповнених героїки боїв за волю вітчизни своєї.

І тут аж напрошується згадати „сина Шевченкового”, найчільнішого поета з цілої низки талановитих наших поетів із групи шестидесятників, — світлої пам’яті Василя Стуса, бо його *слово* вщерть налите Шевченковим духом і його аж неймовірним почуттям любови до України. Не кажучи вже про обидві біографії — Шевченкову і Стусову: адже і Стус, коли підійняв голову понад московсько-советську задушливу дійсність, як і Шевченко — понад московсько-царську, — ще заки згоріло його молоде життя дотла мученицькою смертю в казематі, спалахнув гордим козацьким вогнем непокірних... Його арештували, запроторювали у в’язниці, на страшне заслання; все життя його тортурували і карали духово і фізично, щоб тільки зломити, щоб тільки упокорити, — та він встоявся, як і його духовий Батько, про що в стократний раз засвідчують Стусові вірші ось хоча б у збірці „Палімпсести” (Сучасність”, 1986). В одному з них Стус, парафразуючи Шевченкове „караюсь, мучусь, ...але не каюсь!”, заявляє: „Господи, гніву пречистого благаю — не май за зле. Де не стоятиму — вистою. Спасибі за те, що мале людське життя, хоч надією довжу його в вікі. Думою тугу розвію, щоби бути завжди таким, яким мене мати родила і благословила в світі. І добре, що не зуміла мене від біди вберегти...”

Про своє перше знайомство з Шевченком і вплив Шевченка на його духово-творче життя розповідає сам Стус у своїй біографії, поміщений у книзі „Василь Стус — в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників” („Смолоскип”, Балтімор-Торонто, 1987) у спогаді „Двоє слів читачеві”, написаному в Києві 1969 року, він відхиляє заслону своєї філософської життєвої правди: „Перші лекції поезії — мамині. Знала багато пісень і дуже інтимно вміла їх співати. Пісень було стільки, як у баби Зуїхи, нашої землячки. І таких самих. Найбільший слід на душі — од маминої колискової: ‘Ой, люлі-люлі, моя дитино’. — Шевченко над колискою не забувається. А співане тужно: ‘Підеш, мій сину, по Україні, нас кленучи’ — хвилює і досі. Щось схоже до тужного надгробного голосіння з ‘Заповіту’: ‘Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров’ю волю окропіте’, — як перше почуття немовляти на білому світі. Це були враження від дитинства. Гарного дитинства”.

Один з ув’язнених, що коротко перебував із Василем Стусом на засланні в Колимі, проводить (за Зоряном Попадюком) паралелю Шевченка і Стуса, пишучи: „Ляйтенантові Улеватову я намагався довести, що в карцері сидить людина, ім’я якої з любов’ю і

глибокою повагою повторятимуть у майбутньому діти й онуки сьогоднішніх українців. Шевченко також був 'зеком' і виструнчувався перед взводним чи поручником, але хто пам'ятає поручника, а й от ви, громадянине лейтенант, сиділи в школі під портретом 'зека' Шевченка і вчили напам'ять поезії, за які його посадили, біографію його відповідали біля дошки. Я розумію, вам здається, що я вас повчаю, і в вас все внутрішньо протестує, але зрозумійте мене правильно. Кожен з нас має свій фах. Ви набагато молодший від мене, але значно краще знаєте радянське кримінальне і каральне право — ви бо фахівець, вас цього вчили. Так ось мій фах — літератор, мене вчили цієї справи. І як фахівця послухайте мене без упередження... Стус величезне явище в українській літературі. І якщо ви замордуєте його, український народ неминуче прокляне вас, як він досі проклинає Шевченкових катів". (Михайло Хейфец, „Українські силуети", „Сучасність", 1984).

Героїчний Київ, наче коштовна срібно-злата емаль, вилита на гравюрі найкращих поетів і прозаїків України. Київ окрилений героїкою і постатями його легендарних і шляхетних лицарів. Тарас Шевченко у численних своїх творах підносить святий і великий Київ на найвищий п'єдесталь, а в поемі „Варнак" він славить його, заспіває для нього вірш: „...Дивлюся, Мов на небі висить святий Київ наш великий! Святим дивом сяють Храми Божі, ніби з самим Богом розмовляють". І у Стуса бачимо аж космічну — велику-превелику відданість для Києва, для Святої Софії, будованої ще славним князем Київським Ярославом Мудрим; і поруч любови-відданости — молитва і надія, що Бог воздасть катам за поганьблений вівтар Батьківщини... у вірші: „Сосна із ночі впливля, мов щогла" читаємо: „Сосна росте із ночі. Роем птиць благословенна свінула Софія, і галактичний Київ бронзовіє у мерехтінні найдорожчих лиць. Сосна пливе із півночі й росте, як полохке вітрило всечекання. А ти уже — по той бік, ти — за гранню, де відиво гойдається хистке. Там Україна. За межею. Там. Лівіше серця. З горя молодого сосна спливає ніччю, ніби щогла, а Бог шепоче спрагло: Аз воздам".

У поезії „Церква святої Ірини" Василь Стус згадує, нав'язує до Києва і ніби часів Батия, думаючи про советський режим та встановлюючи туди, як це часто бувало у Шевченка, старослов'янські слова: „Рідна сестра, як зигзиця, б'ється об мури грудьми. Глипає оком в'язниця, наче сова із п'тьми. Київ за ґратами. Київ весь у квадраті вікна. Похід почався Батиїв, а чи орда навісна?"

Вслухатись лиш у Стусовий вірш „У Прохорівці сни, мов ріки", а звідти носталгічною струною обзивається голос Шевченкових марень про те, що „було колись на Вкраїні": „У Прохорівці сни, мов ріки. Так увижається не раз: Заснеш — не чути й третіх півнів, І сновигають тіні дивні — то Максимівич і Тарас бредуть

Михайловим узвозом угору й гору — аж до хмар, де виткався Волосожар, де марення Чумацьким возом пускаються у Крим по сіль”. А ось Шевченківське: „За тими лозами та чумацькими возами: Ідуть його воли, воли половії, Ідуть, ремигають, А чумаченька мого, мого молодого, коло воликів немає”. Цією чумацькою, як і в Шевченка, тематикою перетканий не один Стусовий вірш.

І чутно відлуння Шевченкових кроків — у Стусових слідах: „Ідуть етапи без кінця, без краю. Реве шафар. Світ обляга пільма”. Чи згадаймо знову Шевченкове: „Чого ти ходиш на могилу? — Насилу мати говорила. — Чого ти плачеш ідучи, Чому не спиш ти уночі, Моя голубко сизокрила?” — І тут із Шевченковими строфами перекликається — Стусове віщування: „Чого ти ждеш? Скажи, чого ти ждеш? Кого ти виглядаєш з-перед світу? Кого ти сподіваєшся зустріти?” Або: „Та жди мене. Чекай мене. Чекай нехай і марне, але жди, блаженна. І Гóсподові помолись за мене. А вмуру — то й з того світу виглядай”.

І коли Шевченко в „Заповіті”, доведений до відчаю гнітом російського самодержавства над його народом, гнівно каже, що він не знає Бога (хоч це лиш хвилиний бунт проти Божества, бо Шевченко — наскрізь віруюча людина), то Стус, караний і мордований у в’язниці, де й загинув незабаром, зовсім закономірно закінчує Тарасову думку, пишучи: „Немає Гóспода на цій землі: Не стёрпів Бог — З-перед очей тікає, Аби не бачити нелюдських кривд..” „Світ безнебим став. Вітчизною шалєних катіваних катів. Пан Бог... помер”...

Шевченко у „Посланії” передбачає: „Настане суд, Заговорять і Дніпро і гори! І потече сторіками Кров у синє море Дітей ваших”, а Стус у відгомін у поезії „Сумні і сині птиці” вторує: „Тоді сторіками пливуть і жалощами душі студять і будять мертвих — не розбудять і, не докликавшись, — кленуть”.

Вимовним є і останній передсмертний Шевченковий вірш: „Чи не покинуть нам, небого”, де він відходить з цього світу „Через Лету бездóнну Та каламутну, Перепливём, перенесём І славу святую, безвічну, молодую...” І тут Стус перекликається з Шевченковими словами: „Покіріні вітру, нахлюпали щедрот з убогого жебрацького бенкету, відвирувавши, котяться у Лету”...

Василь Стус на Півночі мав нагоду надивитися на со́сни і стати навіть їх звеличником, але, як і Шевченко, він закоханий в українську тополя. В його віршах зустрічаємо часті про неї згадки: „Перелетить мене, перелетить через драти, паркани й огорожі на Україну! До смертного джожу бачу — тополя до мене спішить”. Чи ..., але брати все йдуть і йдуть, щоб свічка не згасала. Ще німує материк, прищухли корогвами тополі тихі. Їхній крик аж то́питься піснями”. Або у вірші Крайкіл: „Крайкіл — скрикнуло ізліва, перейми но, переймай! Україно, будь щаслива. Сон — тополе,

прощай.” Символічна українська тополя стає немов Україною у Стусовому вірші: „Послухай вересня”: „Тополя ламле руки — їй сил нема — пірвати тіло в лет...”.

Як і Шевченко Стус ненавидить перевертнів, що допомогли окупантові поневолити і сплюндрувати його Україну, якої може вже й немає. Ще грізніше, ще більш розторошуючо, ніж у Шевченковому першовзорі, в Стуса у вірші „За Літописом Самовидця” дістається повною мірою і „варшавському сміттю” і „грязі Москви”: ..., „Стенаються в герці скажені сини України, Той з ордами ходить, а той накликає Москву. Заллялися кров’ю всі очі пророчі. З руїни вже Мати не встане — розкинула руки в рову. Найшли, налетіли, зом’яли, спалили, Побрали з собою увесь тонкогльбсий ясир. Бодай ви пропали, синочки, Бодай ви пропали, Бо так не карав нас і лях-бусурмен-бузувір. І Тясмину тісно од трупу козацького й кр’ови, і Буг почорнілий загачено тілом людським, Бодай ви пропали, синочки, Були б ви здорові у пеклі запеклим, у раї страшнім. Паси з вас наріжуть, Натягнуть вам гузна на палі, І крові наточать — упийтесь кривавим вином. А де ж Україна?” Або ж у поезії „І що кигиче в мертвій цій пустелі” з гіркістю пише: „Кигі-кигі — за ким ти тужиш, пташко? Киги-киги — й тобі своя біда? Терпи, хоч як і тяжко. Тут наша кров солоні і руді. Сюди ми йшли — Займанщину обсісти, козацькими кістками облягти...”.

Шевченкова безмежна, полум’яна любов до його бездоленого народу, до України, його дзвінка щирість, його завжди щось вагоме і нове в тематиці і мислях — наскрізь пройняли Василя Стуса. Тому і така подібність поміж ними. Шевченкові мислі знайшли свій відгомін, свій відбиток у Стуса, створили „Святая Святых” у Стусовому житті, примусили його йти за Шевченком до смерті. Проте це тільки тотожність, духова тотожність, духова спорідненість, насичена Шевченковим геніальним духом, насичена скорботою, стражданням України і вічною, незгориною любов’ю до неї, але це не тотожність у віршуванні, у поетичній структурі. Бо Стус наскрізь самостійний поет. І моральна сила їх обох — оцих поетів є саме у величезному їхньому таланті, у незламній, непокірній вольовій вдачі, у неймовірних стражданнях, що гігантською міццю винесли їх на найвищі шпиль людського духу. І як же спаялися один з одним ці велетні: Шевченкове „У нас нема зерна неправди за собою...” відбулося у Стусовому кредо:

*„Як добре те, що смерті не боюсь я
І не питаю, чи тяжкий мій хрест.
Що перед вами, судді, не клонюся
в передчутті недовідомих верств.*

*Що жив, любив і не набрався сквѣрни,
ненависти, прокльбну, каяття.
Народе мій, до тебе я ще вѣрну
і в смерті обернуся у життя
своїм страждѣнням і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюся
І чесно гляну в чесні твої вічі
І з рідною землею поріднюся.*

Обидва — як Шевченко так і Стус, залишили у віках України
невмирущий заповіт — заповіт Непокірних.

---

*Не міг великому чарові Шевченкової особовости опертися і царський
двір, той сам, що раніш — правда позаочно — засудив його на жорстоке
заслання.*

*Коли в листопаді 1860 р. виставив Шевченко на виставці образів
Академії Мистецтв свій автопортрет, російська преса підняла крик,
мовляв, Шевченко змалював себе у вигляді гетьмана України.*

*„Мистецьке виконання цього портрету — писала „Северная Пчела”
з цього приводу — прегарне, лише схожість не зовсім вражає... При цьому
всьому Шевченко змалював себе не у справжньому своєму вигляді. Вің,
скромний і миролюбивий мистець, змалював себе в українських смушках і
свиті, тимто іноді раптом лунали з задніх рядів публіки голоси: „Чи то
Палій, чи то Дорошенко, чи то Сагайдачний?”...*

*Така „рецензія” в тих часах не віщувала нічого доброго ні для
Шевченка, ні для Академії Мистецтв; сам портрет годилося з виставки
зняти...*

*Що ж діється? Велика княгиня Єлена Павловна, сестра Миколи І,
може за намовою великої княгині Марії Миколаївни, доньки тої цариці,
що її так висміяв Шевченко в „Сні”, яка одначе Шевченка знала особисто,
тим то теж так само підпала під його вплив, як і всі інші,— купує
демонстративно цей портрет за великі гроші, запрошуючи рівночасно
поета маляра на царський двір, щоб особисто їх йому передати. Розмова
з великою княгинею тривала кілька годин... Самособою, що з тим
моментом усі протиукраїнські виступи російської преси з приводу
портрету вмовкли, а образ залишився на виставці.*

Є.Ю.Пеленський. Чар Шевченка, Сідней, Австралія, 1961, взято з 13-го тому
Повного Видання Творів Тараса Шевченка, за ред. Павла Зайцева і Богдана
Кравцева, Видавництво Миколи Денисюка, Чікаго 1963.

Тарас Шевченко. Автопортрет. Олія. (1-ІІ 1861). Даний автопортрет є авторським повторенням автопортрета, експонованого на академічній виставці 1860 року, що його купила велика княгиня Єлена Павловна, про що згадує Є. Ю. Пеленський.

Петро ОДАРЧЕНКО

ЩИРИЙ ПРИЯТЕЛЬ Т. ШЕВЧЕНКА

(Пам'яті генерал-майора Якова Кухаренка)

Восьмого жовтня цього року минає 127 років з дня смерти Якова Кухаренка — українського письменника, етнографа, нащадка славних запорожців, наказного отамана Чорноморського козацького війська. Листування Т. Шевченка з Я. Кухаренком свідчать про їх щирі дружні відносини і становить важливий матеріал до біографії й творчости Шевченка і Кухаренка.

Яків Кухаренко народився 1800 року в родині запорозького полковника. У цій родині з великою любов'ю зберігалися старовинні козацькі звичаї. Тут панував дух запорозької старовини. 1)

1814 року Якова Кухаренка — за тодішнім звичаєм — зарахували на військову службу. У цей час він навчався в Катеринодарській військовій гімназії. 1821 року при цій гімназії відкрили клясу воєнних наук — артилерії та фортифікації. Яків Кухаренко закінчив її одним із перших.

1823 року Я. Кухаренко одержує чин хорунжого й починає військову службу в різних артилерійських частинах. Починаючи від 1823 року й до самої смерти — до 1862 року, — Яків Кухаренко увесь час служив у війську.

У жовтні 1831 року Я. Кухаренка обирають до військової канцелярії Війська Чорноморського асесором (засідателем у військовому суді).

30-го листопада 1834 року військова канцелярія ухвалила постанову про складання „Історичних записок про Військо Чорноморське” і запропонувала керівництво цією справою доручити осавулові Я. Кухаренкові. У цей час Яків Кухаренко був уже відомий як людина здібна, освічена, з нахилом до літературної діяльності.

1835 року Я. Кухаренко виконав це доручення й написав „Історичні записки про Військо Чорноморське”. Але цю працю Я. Кухаренка видали лише через 25 років після його смерти (1887 р.) та

ще й за підписом Кухаренкового співавтора — Олександра Туренка.

На початку 1830-их років Яків Кухаренко часто бував у Харкові. Тут він познайомився й зблизився з українськими письменниками й культурними діячами — з М. Костомаровим, О. Корсуном, І. Срезневським та іншими.

1836 року Я. Кухаренко написав драматичний твір під назвою „Чорноморський побит на Кубані між 1794 і 1796 роками”. „Точна хронологічна фіксація подій, — зазначає Микола Зеров, — річ для Кухаренка важлива. Кубанський патріот, причетний до культу запорозької традиції, він збирає у п'єсі чимало рис, характерних до місцевих обставин і доби перших колонізаційних заходів”. 2).

Під час однієї з своїх поїздок до Харкова Я. Кухаренко передав свою п'єсу І. Срезневському, сподіваючись, що вона буде надрукована у Харкові. Але Кухаренкова п'єса пролежала там аж до 1861 року і тоді була нарешті надрукована в Петербурзі в журналі „Основа”.

У п'єсі Кухаренка змальовано життя й побут козаків, які після ліквідації Запорозької Січі переселилися на Кубань.

Короткий зміст п'єси такий. Дівчина Маруся, дочка козачки-вдови, кохає молодого козака Івана, але мати хоче віддати дочку за немолодого вже курінного Харка. Перемагає молода пара. На допомогу їй приходить Іванів хрещений батько, його брат і сусідська дівчина. Спільними зусиллями вони повинчали п'яного Харка з старою дівкою Кулиною, яку Харко раніше одурив і покинув, а Маруся одружується з Іваном.

П'єса Якова Кухаренка подібна до „Наталки Полтавки” Івана Котляревського не тільки своїм сюжетом, а й уведенням у текст великої кількості українських народних пісень.

1878 року Михайло Старицький і Микола Лисенко переробили Кухаренкову п'єсу в оперету „Чорноморці”. Лібрето написав драматург Михайло Старицький, а музику — композитор Микола Лисенко. У такому переробленому вигляді оперети „Чорноморці” мала великий успіх на сцені впродовж багатьох десятиліть.

Яків Кухаренко написав також поему „Харко, запорозький кошовий”, яка подібна своїм змістом до „Енеїди” І. Котляревського. Етнографічний характер мають його нариси „Пластуни”, „Вівці й чабани в Чорноморі”, переробка народної казки „Вороний кін” та „Чабанський словар”.

Збірка творів Я. Кухаренка вийшла в Києві 1880 року.

1851 року Я. Кухаренко був призначений наказним отаманом Озівського війська. А 1853 року був підвищений до звання генерал-майора. 1861 року Я. Кухаренко виконував обов'язки наказного отамана Чорноморського війська.

Не зважаючи на свій високий пост, Яків Кухаренко був щирим українським патріотом і приятелював із українськими письменниками, зокрема з Тарасом Шевченком.

Життя повного сил і енергії козацького отамана раптом увалося в таких обставинах: 19-го вересня 1862 року Я. Кухаренко їхав із своїм зятем з Катеринослава до Ставрополя. На дорозі на них напали вісім черкесів. Старий козарлюга люто оборонявся від нападу, та не рівні були сили. Дві ночі їхали черкеси ярами та балками, ховаючись від людського ока. Кілька разів падав Кухаренко з конем, кілька разів перепливав через холодну воду річок і, змучений фізично й морально, опинився в черкеському аулі в полоні, де незабаром — 26-го вересня — (8-го жовтня нового стилю) — й помер.

Син Якова Кухаренка осавул Степан поспішав визволити батька з неволі, але застав уже холодний труп, за який черкеси вимагали 6,000 карбованців. Син заплатив викуп і привіз домовину батька до Катеринодара, де 6-го (18-го) жовтня й поховано козацького отамана.

Люди, які знали Якова Кухаренка, згадували про нього як про дуже добру людину. У той час, коли більша частина козацької старшини, одержавши дворянство, чини й землю, ставала байдужою до своєї історії і навіть ворожою до своєї нації, Яків Кухаренко, за свідченням сучасників, ще до знайомства з Костомаровим і Шевченком був щирим українським патріотом.

На поминках по Кухаренкові в Петербурзі Зосим Недоборовський характеризував козацького отамана: „Натура покійного Якова Герасимовича справді ж була щира, козацька; своєю любов'ю до України й до рідної мови він оставив по собі дорого́у пам'ять... Поважали ми його й за те ще, що не було в нього тієї пихи панської, що він дивився на кожного як на рівного, і обходився з кожним по-братерськи, як слід вірному потомкові козака-запорожця. Бачили ми його веселий сміх, бачили й його дорогі сльози”.³⁾

Павло Зайцев додає таке пояснення: „Мова тут ішла про... повні національного трагізму сльози старого запорожця над Шевченковим ‘Кавказом’, власне над цим місцем із поеми:

*І тебе загнали, мій друже сдиний,
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру — не чорну; довелось запить
З московської чаші московську отруту!
О, друже мій до́брий! Друже незабу́тий!
Живою душею в Україні витай...*

Ці слова поета стосуються офіцера Якова де Бальмена, приятеля Шевченкового, який загинув на Кавказі, куди його загнала доля, в бою з черкесами. Кухаренка також звали Яковом, і доля його була подібна до долі Якова де Бальмена.

Друкуючи промову Недоборовського, редакція журналу „Основа” не могла, звичайно, з цензурних причин вмістити цієї цитати, але щоб громадянство розуміло, про що йде мова, редакція подала останні два рядки:

*О, друже мій добрий! Друже незабутий!
Живою душею в Україні витай!*

Усі свідомі громадяни знали тоді поему „Кавказ” з рукописних копій або з нелегального лляпцігського видання 1859 року „Новые стихотворения А. Пушкина и Т. Шевченко”. 4)

Яків Кухаренко познайомився з Тарасом Шевченком 1840 року в Петербурзі. Не зважаючи на велику різницю в віці — Кухаренко був на 14 років старший від Шевченка — і не зважаючи на велику різницю в суспільному становищі, — їхня приязнь була міцною і тривалою. Буваючи в Петербурзі, Яків Кухаренко зблизився не тільки з Шевченком, а й з іншими молодими українцями — Семененком, Ельканом, композитором і співаком Гулак-Артемовським та іншими.

Яків Кухаренко — як великий знавець козацької історії та життя й побуту кубанських козаків — на думку деяких критиків міг допомогти Шевченкові в написанні творів на історичні теми, зокрема таких творів як „Сліпий” („Невольник”) і „Кавказ”.

Дружні взаємини між Шевченком і Кухаренком яскраво відбиваються в їхньому листуванні. На жаль, тільки частина листів дійшла до нас: 12 листів Шевченка до Кухаренка і сім листів Кухаренка до Шевченка.

У листі з 30-го вересня 1842 року Шевченко дякує Кухаренкові за його лист і далі пише: „Переписав оце свою „Слепую” (мова йде про поему „Слепая”, написану російською мовою в першій половині 1842 року) та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом”. І далі Шевченко пише: „Не хочеться, дуже не хочеться мені друкувати „Слепую””. 5) Так ця поема й не була надрукована за життя поета. Вперше цю поему Шевченка опубліковано 1886 року в журналі „Кіевская Старина”.

В лютому 1843 року в листі до Кухаренка Шевченко повідомляє, що він хоче намалювати портрет кошового отамана Чорноморського козацького війська Антона Головатого (1744-1797) і зробити літографію (200 примірників): „Я зроблю рисунок і пошлю його в

Париж літографувати". І далі Шевченко розповідає про свій задум: „Я думаю його нарисувати, що він стоїть сумний коло Зімнього дворця, позаду Неви, а за Невою кріпость, де конав Павло Полуботок". Як відомо, чернігівський полковник, а з 1722 року наказний гетьман Павло Полуботок помер ув'язнений в Петропавловській фортеці.

2-го листопада 1844 року Яків Кухаренко пише листа, звертаючися до Шевченка такими словами: „Брате, курінний товаришу Тарасе Григоровичу". І далі запитує: „Що ти, брате, думаєш з ‘Побитом’ — напиши мені по правді, а я не тільки ‘Побит’, готов і душу свою послать тобі”.

Особливо цікавий лист Шевченка з 26-го листопада 1844 року: „Був я уторік на Україні — був у Межигорського Спаса. І на Хортиці, і скрізь був і все плакав, сплюндрували нашу Україну катової віри німота з москалями, щоб вони переказилися”.

Межигірський Спас — це монастир під Києвом. Побудовано його десь у XII столітті, а з 1672 року він став запорозьким. А 1787 року цей монастир згорів. Хортиця — це острів на Дніпрі, де в XVI столітті була Запорозька Січ. В кінці XVIII столітті цариця Катерина II заселила ці історичні місця німецькими колоністами.

У цьому ж листі Тарас Шевченко повідомляє, що в Петербурзькій Медико-хірургічній академії організовано український аматорський гурток, який готує до вистави п'єси „Москаль-чарівник”, „ Сватання на Гончарівці” і Шевченків твір „Назар Стодоля”.

У грудні 1844 року Шевченко в своєму листі просить Кухаренка прислати свою п'єсу „Чорноморський побит”. І далі цей короткий лист закінчує такими промовистими словами:

„Отамане, якби ти знав, що тут робиться. Тут робиться таке, що цур йому й казати. Козацтво ожило!!!

*Оживуть гетьмани
В золотім жупані,
Прокинеться доля,
Козак заспіва...*

Український шевченкознавець Олександр Дорошкевич дає такий коментар до цього цікавого листа: „З листування Шевченка ми знаємо, що в Петербурзі утворився з української молоді ‘кіш’ на чолі з ‘отаманом’ Кухаренком і з участю ‘курінного товариша’ Шевченка... Цей інтимно-товариський гурт складався майже виключно з досить демократичної різночинської молоді... Це ‘земляцтво’ було далеко свідоміше й активніше, як Гребінчине коло; за головну рису його соціальної психології, на мою думку, правила активна національна романтика. Певна річ, світоглядом своїм ця

Генерал-майор Яків Кухаренко, Наказний отаман Чорноморського війська, військовик, що мав права військового генерал-губернатора в Чорноморії. (за П. Зайцевим „Життя Тараса Шевченка”).

молодь не була одноманітна: там були й радикально настроєні інтелігенти, і помірковані обивателі, і активні українські культурники. Шевченко серед них був найяскравіший хистом і найвиразніший ідеологією, хоч його світогляд у ті роки ще остаточно не сформувався. Проте це оточення віджило Шевченка в товариському колі і дало йому стимули до корисної роботи. З певним наближенням до істини можна сказати, що 'Кобзар' 1840 року, почасти й 'Гайдамаки' 1841 р. відбивають світогляд і літературні смаки цього оточення".

23-го березня 1845 року Шевченко пише Кухаренкові: „Я сьогодні Петербург покидаю. Буду літом у Таганрозі, то, будь ласкав, напиши до мене, як там шлях найти до твого гнізда”.

25-го квітня того самого року (1845) Кухаренко відповідає: „Курінний товаришу! Брате! Тарасе Григоровичу! Із Таганрога дві дороги на нашу Україну...” І далі він докладно пояснює, як можна найкраще дійхати до того місця, де він живе.

У цьому ж листі Кухаренко повідомляє, що Таганрозька трупа грає його п'єсу „Чорноморський побит”. І закінчується цей лист такими словами: „Нічого більше тобі не скажу, надіюсь балакати, побачившись, а до того часу будь здоров як вода, багатий як земля; бий лихом об землю, як швець мокрою халявою об лаву, а я поки світа сонця

Тобі, брате!

Буду щиро слугувати, 7)

Я. Кухаренко

Але обставини так склалися, що Шевченко не відвідав Кухаренка в Таганрозі, і взагалі Шевченкові ніколи не довелося побувати в Таганрозі й на Кубані.

Коли Шевченка заарештували й заслали в солдати до Казахстану, листування урвалося. Кухаренко не знав, де перебуває Шевченко. Настала майже десятирічна перерва в листуванні. Перерване листування відновилося 1854 року, коли Шевченко написав Кухаренкові довгого листа з Новопетровського укріплення. У цьому листі, датованому 1-им, 10-им і 16-им квітня, Шевченко розповів про своє тяжке життя на засланні. Кухаренко одержав цього листа з дуже великим запізненням, бо Шевченко послав листа на стару адресу, де Кухаренка в той час уже не було.

Тільки через два з половиною роки Яків Кухаренко зміг нарешті відповісти Шевченкові. У листі з 18-го грудня 1856 року Кухаренко пише, що він ні від кого не міг дізнатися, де „дівся” Шевченко, і тому не міг написати йому листа. У цьому листі Кухаренко пише: „У Москві Щепкін прочитав мені напам'ять 'Пустку'. Я зараз одгадав. Хіба дивно пізнати мову Тарасову,

знавши Тараса добре? Потім приходив до мене Щепкін... Я йому прочитав твоє письмо до мене. Він заплакав. Довгенько говорили об тобі, хто що знав". Далі Кухаренко пише, що всі твори Шевченка, надруковані до арешту („до твоєї лихої години") у нього є. Кухаренко просить, щоб Шевченко прислав йому свої нові твори. Разом із цим листом Кухаренко послав Шевченкові 25 карбованців.

Одержавши цього листа, Шевченко був дуже зворушений і 22-го квітня 1857 року він пише своєму щирому приятелеві:

„Христос Воскрес! Батьку отамане кошовий! Якраз на Великдень привезла мені астраханська пошта твоє дуржнєє ласкавеє письмо і 25-рублевою писанку. Зробив ти мені свято, друже мій єдиний! Таке свято, таке велике свято, що я його і на тім світі не забуду!"

Про цей лист Кухаренка Шевченко згадав пізніше і в своєму „Щоденнику" такими словами:

„Від 1847 року, з розпорядження вищого начальства, всі друзі мої мусіли були припинити зо мною всякі зносини. Кухаренко не знав про таке розпорядження. Але не знав також і про місце мого перебування. І, будиши в Москві під час коронації депутатом свого війська, познайомився із старим Щепкіном і від нього довідався про місце мого заслання. І, найблагородніший друг! — написав мені найщирішого, найсердечнішого листа. За десять літ — і не забути друга, та ще й друга в недолі... З цим самим листом прислав він мені 25 срібних карбованців... І я не знаю, чим і коли я віддячуся йому за таку щирю й нелицемірну жертву".⁸⁾

У листі з 22-го квітня 1857 року Шевченко пише, що він одержав від М. Лазаревського вістку про те, що скоро буде звільнений з заслання. І далі він з великою тугою пише про свої змарновані роки в неволі:

„І плачу, і молюся, і все-таки не вірю. Десять літ неволі, друже мій єдиний, знівечили, убили мою віру і надію, а вона була колись чиста, непорочна, як те дитятко, взятєє од купелі, чистая і кріпкая, як той самоцвіт... Десять літ! Друже мій єдиний! Вимовить страшно. А витерпїть?"

У цьому ж листі Шевченко пише, що як він уже буде вільний, то хотів би поїхати на Чорноморію:

„Я ще її зроду не бачив. Треба хоч на старість подивиться, що то таке та славна Чорноморія".

Шевченко висловлює надію, що може на волі він „на старість попробує писати прозу". А про вірші, — каже він, — „уже нічого й думать".

Але ця зневіра в свої сили скоро минає, і Шевченко в наступному листі — 5-го червня 1857 року — пише:

„Батьку отамане кошовий! і друже мій єдиний!.. Я писав тобі...,

що вже не втну нічого віршами... Правда, я сам думав, що я вже зледащів, захолюнув у неволі, аж бачу — ні. Нікому тільки було огню положити під моє горем недобите старе серце. А ти, друже мій догадався, взяв та й підкинув того святого огню”.

Звістка про волю і щирий приятельський лист Кухаренковий воскресили в змученій душі поета пригаслі сили, і знову українська муза обняла й приголубила його. Шевченко кидає свої російські писання, які були, як каже академік Сергій Єфремов, — „супутниками злиднів, ознакою й показником психічної депресії”.⁹⁾ І далі цілком слушно С. Єфремов пише: „Безпросвітня неволя, одноманітне животіння вбили були в ньому до самого себе віру — він ‘сам думав, що вже зледащів, захолюнув в неволі’, загасили іскру надхнення. Йому треба було, щоб хтось підложив ‘того святого огню’, щоб ‘серце заплакало’. Цим святим огнем і був великодній лист Кухаренка. Подих свободи повернув Шевченкові творчі сили. Першим твором Шевченка після виходу з „незамкнутої тюрми” був новий варіант поеми „Москалева криниця”. Написану раніше на цей сюжет поему Шевченко переробив і присвятив її Кухаренкові. Цю поему, а також давні твори, написані раніше — „Вечір”, „Чернець” — Шевченко послав Кухаренкові, щоб той порівняв їх і сказав свою думку: „Чи помолодшав я через 10 літ неволі, чи постарішав серцем, скажи мені, мій брате рідний”.

1-го липня 1857 року Шевченко в „Щоденнику” писав:

„Не знаю, чи дістану я тут од Кухаренка його думку про моє останнє чадо (‘Москалева криниця’). Я ціную його думку чутливої, благородної людини і як думку широкого самобутнього земляка мого”.

З поеми „Москалева криниця”, присвяченої Кухаренкові, відновляється перервана нитка поетичної творчості Шевченка. Таке велике значення для Шевченка мав щирий прихильний лист Кубанського отамана Якова Кухаренка.

У листі з 7-го серпня 1857 року Кухаренко знову заохочує Шевченка писати поезії:

„Не кидайся діла, сірич, не оставляй писати, бач сам здоров: погасило кляте лихо огнище твого таланту, але добрий вітерок повіяв, позносив золу, найшов іскорку, що не погасла, та й почав роздувати огонь, отже і гляди, як покотить пожаром”.

Передбачення Кухаренка здійснилися. Сім років Шевченко не писав поезій — від 1850 до 1857 року. Тяжкі обставини підневільного життя примусили його припинити поетичну творчість. Але після цієї вимушеної семирічної перерви вітер волі роздув вогонь і справді „покотив пожаром”. Починаючи від 1857 року й до кінця свого життя, себто за останні три роки свого життя — Шевченко написав свої найвидатніші твори: великі поеми „Москалева криниця”,

„Неофіти”, „Марія” і 50 інших поетичних творів великої художньої майстерності й глибокого ідейного змісту.

Останні три роки життя геніяльного українського поета — це були роки найбільшого розцвіту його могутнього таланту. Після семирічної перерви справжнім „пожаром” запалав його творчий геній. Кухаренкове передбачення здійснилося!

15-го серпня 1857 року Шевченко пише Кухаренкові, що він уже звільнений із заслання, що він уже в Астрахані, але він не зможе поїхати в Чорноморію: „Думав я, їдучи в столицю, завернуть до вас на Січ, поцілувать тебе, твою стару і твоїх діточок, але не так воно робиться, як нам хочеться”.

Довго чекав Шевченко відповіді на свого листа. Розпитував у листах своїх друзів, що сталося з Кухаренком, чому він не пише. Але Кухаренко не винен був у цьому. Кухаренків лист блукав шість місяців, поки, нарешті, потрапив до адресата.

16-го лютого 1858 року Шевченко пише Кухаренкові:

„Батьку отамане кошовий! Письмо твоє од 7 августа того року (1857) із Єкатеринодара получил я 10 февраля сього року, аж у Нижньому Новгороді. Попошукало таки воно мене немало часу та спасибі, що хоч колинебудь, а все-таки нашло. А то вже я не знав, що й думать про тебе”.

У цьому ж листі Шевченко пише, що йому не пощастило здійснити свого наміру — приїхати до Кухаренка в гості на Кубань. У цьому ж листі Шевченко посилає свої нові поезії „Доля”, „Дума”, „Слава”.

21-го лютого 1858 року Кухаренко повідомляє про одержання „Москалевої криниці” та автопортрета Шевченка. Цей автопортрет Кухаренко показував в Одесі тим, „хто не цурається нашої мови”. І далі Кухаренко пише: „Бачив, як тебе, мій друже єдиний, українці дуже люблять і радуються, що ти жив єси”. У цьому ж листі Кухаренко розповідає, що він зустрівся з салдатом Петром Шевченком і, повіривши, що він брат Тараса Шевченка, пригостив його і дав йому 10 карбованців.

З приводу цього Павло Зайцев у своїх коментарях пише: „Якийсь спритний ошуканець-салдат почав на Кубані грати ролю поетового брата, а Кухаренко давав йому гроші й гостив його в себе та ще й Шевченкові докоряв, чому не написав йому про ‘рідного’ брата, що служить на Чорноморії”.¹⁰⁾

Шевченка ця історія тільки розважила. В листі з 17-го січня 1859 року він писав: „Спасибі тобі, мій друже єдиний! У мене єсть брати Микола й Йосип, а Петра нема. Бог його знає, відкіля він узався? Та дарма! Нехай собі здоровий буде”.

Останній відомий нам лист Шевченка до Кухаренка датовано 25-го березня 1860 року. У цьому листі Тарас Шевченко писав:

„Батьку отамане кошовий! Посилаю тобі к Великодню замість писанки ‘Хату’. І не журнал, а тільки альманах, попередник нашого майбутнього журналу ‘Основа’... Збирай, батьку, чорноморську запорозьку старовину та й присилай на моє ім’я, а я передаватиму в редакцію”.

Цей альманах під назвою “Хата” видав 1860 року Пантелеймон Куліш. В альманасі опубліковано твори Євгена Гребінки, Панька Куліша, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Якова Щоголева й десять нових поезій Шевченка.

Та не судилося Шевченкові працювати в журналі „Основа”. Наступного року 1861 березнєве число „Основи” вийшло з жалобним повідомленням про смерть великого поета та про його урочистий похорон, що перетворився у величну демонстрацію великої любови й глибокої пошани до геніального пророка України і великої ненависти до російського царського самодержавства, що тяжкою 10-літньою неволею призвело до передчасної смерті Тараса Шевченка на 47-му році його життя.

Через рік після смерті Тараса Шевченка — зимою 1861-1862 року Кухаренко під час перебування в Петербурзі в колі своїх приятелів слухав читання поеми Шевченка „Кавказ” і від великого зворушення гірко плакав, немов передчуваючи, що й його чекає така доля, як Шевченкового приятеля Якова де Бальмена.

Дружба між Шевченком і Кухаренком може здаватися дивною: між ними були великі різниці і в віці і в соціальному становищі. Але обох їх ріднила велика любов до України, до українського народу, до рідної мови, до рідної культури. Їх приязнь почалася на ґрунті спільних літературних інтересів. Кухаренко був широко захоплений „Кобзарем” Шевченка. Поетичні твори великого українського поета, крім глибокого ідейного змісту та високої художньої майстерності, імпонували й запорозькому патріотизмові кошового отамана Якова Кухаренка. Шевченко впровадив Кухаренка до гуртка своїх приятелів, „курєня”. У цьому „курєні” Шевченко став „курінним товаришем”, а Кухаренко „отаманом-кошовим”. „Шевченко не переставав ніколи його шанувати й мало перед ким іншим так широко звирявся з своїми найінтимнішими думками”.¹¹⁾

Яків Кухаренко був дорогий Шевченкові, як зазначає Ананій Лебідь, — „своєю безпосередністю, ширістю, чутливістю. Кухаренко *вірив* у Шевченка, і це як моральна підтримка, особливо в тяжкі часи сумнівів, набувало великої ваги для поета”.¹²⁾

Шевченкова приязнь до Кухаренка, крім особистих моральних якостей цього козацького отамана, мала ще один стимул — вона була зв’язана з великою любов’ю Шевченка до героїчного минулого українського народу, до славного Запорозжя з його братерською волею, з його славними лицарями-запорозжцями.

В особі Кухаренка Шевченко бачив гідного нащадка борців за волю України.

ДЖЕРЕЛА.

- 1) Василь Орел. З біографії та літературних зв'язків Я. Кухаренка. „Радянське літературознавство”, 1969, 2, стор. 84.
- 2) М. Зеров. Лекції з історії української літератури. Видання Канадського Інституту українських студій. 1977, стор. 52.
- 3) П. Зайцев. Примітки до 10 тому творів Шевченка за ред. П. Зайцева. 2-ге видання. Чікаго, 1960, стор. 285-286.
- 4) Там же, стор. 286.
- 5) Всі цитати з Шевченкових листів до Кухаренка беремо з 6-го тому Повного зібрання творів Шевченка. К. В-во Академії Наук Української РСР, 1964.
- 6) Олександр Дорошкевич. Етюди з шевченкознавства. Х.-К., 1930. ДВУ (Інститут Тараса Шевченка), стор. 74-75.
- 7) Всі цитати з Кухаренкових листів до Шевченка беремо з книжки: Листи до Т.Г.Шевченка. К. В-во Академії Наук Української РСР. 1962.
- 8) Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в шести томах. Том п'ятий. К. В-во Академії Наук Української РСР. 1963, стор. 14.
- 9) Акад. С. Єфремов. Спадщина Кобзаря Дармограя. „Україна”, 1925, кн. 1-2, стор. 13.
- 10) Т.Шевченко. Твори. Том X. Чікаго. 1960, стор. 367-368.
- 11) Там же, стор. 285
- 12) А.Л. Шевченко і Кухаренко. Коментарій до „Щоденника” Шевченка. Шевченко, Твори. Том IV. За ред. акад. С. Єфремова. К. Видання Української Академії Наук. 1927, стор. 241-247.

Тарас Шевченко

*І широку долину,
І високу могилу,
І вечірню годину,
І що снилось-говорилось,
Не забуду я.*

*Та що з того? Не побрались,
Розійшлися, мов не знались.
А тим часом дорогії
Літа тії молодії
Марне пронеслись.*

*Помарніли ми обоє:
Я в неволі, ти вдовою,
Не живем, а тільки ходим
Та згадуєм тії гóди,
Як жили колись.*

(Кос-Арал 1848)

Микола СТЕПАНЕНКО

„В РЯДІ НАШИХ МУЧЕНИКІВ..., НАЧЕ СТЯГ БОЙОВИЙ”

(ДО 175-ЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І
125-ЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО)

І. МАРТИРОЛОГО-КАЗЕМАТНА ДОБА

Ще рік чи два — і „заокруглиться” стоп’ятдесятилітня Мартиролого-казематна доба української літератури. Заокруглиться, але чи нарешті коли-небудь скінчиться? Це вже не „буржуазно-націоналістична пропагандивна тирада”, а стогін і крик, молитва й надія на справедливий суд...

Рік тому, в лютому 1988 року — на партійних зборах Київської організації Спілки Письменників України з доповіддю „Про громадську позицію літератури і перебудови” виступив історик літератури, прозаїк і журналіст Олекса Мусієнко. Він пригадав про те, що 12-го червня 1934 року, отже 55 років тому — відбувся Перший з’їзд письменників України, приймальна комісія якого розглянула близько 400 заяв тих, що бажали стати членами Спілки. З цього числа поталанило тільки 120-ом літераторам, а 73-ох залишили „в резерві так званих стажистів-кандидатів”. Олекса Мусієнко далі говорив:

...Із 193-ох членів і кандидатів у члени СРПУ в наступні три-чотири роки (себто: 1935, 36, 37 і 38-ий, — М.С.) було репресовано понад 97 чоловік. (Вживаю слово „понад” тому, що цифра 97 не вичерпує всіх жертв періоду культу особи Сталіна із письменницького середовища, вона охоплює тільки реабілітованих і поновлених у СПУ літераторів...).

Хто ж були ті українські „радянські” письменники, що ніби-то становили „найбільшу потенційну небезпеку для сталінського режиму?” — слушно запитує Олекса Мусієнко й тут таки відповідає: „...Суцвіття талантів, яскравих

і різних", (що) було злочинно вигублене в розквіті життєвих сил ...

Згадав Олекса Мусієнко і 22-ох письменників-„зеків", що мучилися в ГУЛаг-ах аж до хрущовської відлиги та повернулися недовстріляними з сибірських і соловецьких „білих дач". Це з його боку — добре й відважно.

На жаль, не згадав тих, яких було „злочинно вигублено" або кинуто до концтаборів, казематів і психушок після розгрому шестидесятників, а також і тих, які „врятувалися втечею" в роки Другої світової війни: Юрія Клена, Михайла Ореста, Івана Багряного, Тодося Осьмачку, Докію Гуменну, Василя Барку, Леоніда Полтаву, Михайла Ситника, Леоніда Лимана, Василя Онуфрієнка, Олексу Веретенченка, Олексу Гай-Головка, Яра Славутича, Миколу Щербака і десятків інших, які цю таки правду проголошували й відстоювали ще більш відважно й послідовно, почавши від 1941 року, себто від того часу, як „репнула" вперше трухлява бочка сталінської імперії страху й терору. Одначе, й це вже добре, що Олекса Мусієнко підтвердив те, про що ми невпинно пишемо й говоримо протягом сорока восьми років. Сподіваємося, що сказавши „А", Олекса Мусієнко колись скаже „Бе", то знайдеться ще відважніший правдолюбець серед нашого нездоланного народу.

II. „ПЕРШ НАД УСЕ УКРАЇНЕЦЬ..."

Майже на середині мартиролого-казематної доби в 1918 році молодий Павло Тичина якось підсвідомо й з іншої нагоди зробив підсумок і понуре пророцтво на другу її половину, пишучи в поезії „Пам'яті тридцяти" поляглих під Крутами „мучнів українців, славних молодих..." такі знаменні слова: „По кривавій, по дорозі Нам іти у світ".

Криваву дорогу українського письменства й культури загалом започаткував у сорокових роках XIX століття Тарас Шевченко з кирило-методіївськими братчиками. Услід за ними через сорок років „у ряді наших мучеників", як писав Іван Франко у журналі „Житє і слово" за 1897 рік, пішов каторжною сибірською дорогою також перший свідомий націоналіст і поет-революціонер — Павло Грабовський. (Здається, що до Павла Грабовського ніхто з українських письменників і політичних діячів, зокрема ж революціонерів-каторжан, не вживав слова націоналізм і ніхто перед ним так високо не оцінив цього світогляду й державно-політичної дії, як Павло Грабовський).

В листі з 10-го серпня 1893 року, адресованому Василеві Лукичеві (псевдонім редактора журналу „Зоря", західньоукраїнсь-

кого політичного діяча й журналіста Володимира Левицького) Павло Грабовський писав:

Націоналізм — конечна умова поступу вселюдського: від загибелі нації терпить не тільки вона сама, а і вселюдськість взагалі, бо кожна освітна народність вносить і дещо свого в скарбницю всесвітню...Наша сила в народі, бо в нас, властиво, і нема нічого, крім народу...Яко вивід, додаю: мусимо бути європейцями на ґрунті українському!

В згаданому листі Павло Грабовський згадує про своє молодецьке захоплення народовольським рухом („але то тривало недовго”), про арешти, поневіряння і про каторгу. Під впливом читання українських книжок і української преси, під впливом розмов із іншими політичними каторжанами, під впливом роздумів над своєю долею: назавжди відірваного від України революціонера-борця, Павло Грабовський викристалізовує й остаточно оформлює свій свідомий націоналістичний світогляд і стає справжнім „європейцем на ґрунті українському”.

...Чим би я не був, як би на що не споглядав, а в мені, в мені завжди жив перш над усе українець, — писав у тому листі Павло Грабовський. — Прихильність до рідного слова та люду перевершила все інше...

Особливе значення у викристалізуванні новітнього патріотичного світогляду Павла Грабовського мала гнітюча перспектива „вічного поселення в Сибіру” й дальших поневірянь на каторзі :

Коли я опинився в іркутській тюрмі, з перспективою каторги або вічного поселення в Сибіру, тяжкий сум за Україною стис моє серце; вона являлась перед мене в якомусь надзвичайно принадному світлі, панувала моїми думками... Тільки тут я відчув правдиве значення знаних слів славного Міцкевича, що не любив як слід свого краю той, хто його ніколи не втрачував. З надзвичайною жагою накидувався я на всяку книжку, в котрій міг відшукать щонебудь про Україну, її історію, письменство; я перечитав у тому напрямі все, що тільки можна було дістати з волі і що проносилося з необхідности крадькома...Про себе власне я перестав з того часу овсі вживати московської мови, а всякі виписки, замітки тощо роблю не інак, як по-українськи...

Це ствердження є дуже вимовним і визначальним для характеристики перелому в свідомості Павла Грабовського на межі 90-их років і для його визрілого свідомо українського світогляду, що зовсім певно формувався й під впливом приязних відносин та листування з західньо-українськими політичними та культурними діячами: Іваном Франком, Василем Лукичем, Михайлом Павли-

ком, Костянтином Паньківським та з великим трудівником-патріотом з Наддніпрянщини — Борисом Грінченком. Відтепер Павло Грабовський у своїх писаннях послідовно вживає поняття „московська мова” й стверджує, що в народі великоросів поспіль називають москалями:

...Словом „москаль” у нас лякають дітей (і москалем у нас звуть тільки великоруса, а солдата так і звуть солдатом); на селі в мене не раз питалися: „яка в москаля душа?” і навіть — „чи є в москаля душа?”

Ставши „врівень з найвищими думками віку” і спостерігаючи високо розвинену національну свідомість серед багатьох „простих письменних селян”, Павло Грабовський дуже гостро переживав брак почуття національної свідомості й гордості серед певної частини української інтелігенції взагалі й зокрема серед своїх найближчих земляків-наддніпрянців. У згаданому листі до Василя Лукича Павло Грабовський з великим боєм стверджував:

...Ніде я не стрічав таких заклятих ворогів українства, як межі інтелігентними українцями; та то вже наша історична болячка: на весь світ ми вславили себе своїми козацькими виблисками, а в ролі підніжків-запроданців ми (треба сказати) виблискували ще кращ, виблискуєм і донині... — Брак національного самопізнання; а те самопізнання у нас дуже мале, як і завжди в нашій історії його було небагато....

Павло Грабовський послідовно наголошував як головну засаду пекучу потребу „освіти народу на його рідній мові” й виявляв постійні турботи про розвиток „його національного самопізнання”, що мали б іти в парі з боротьбою „за економічну безпеку народну”, розуміючи, що не може бути всебічного соціального визволення без визволення національного.

Виконуючи заповіт Тараса Шевченка — навчатися чужому й не цуратися свого, — Павло Грабовський виріс понад рівень багатьох своїх земляків і став справжнім „європейцем на ґрунті українському” з передовим націоналістичним світоглядом і з високою художньою поетичною творчістю. На доказ цього слід хоч би згадати, що Павло Грабовський був, мабуть, чи не найуспішнішим серед своїх сучасників перекладачем творів західноєвропейських, американських і слов'янських поетів: в коло його зацікавлення увійшло понад сто визначних письменників, а їхні перекладені твори могли б скласти окрему кількасотсторінкову антологію світової літератури.

ІІІ. ВІДГОМІН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Окреме місце в перекладацькій, поетичній, літературно-естетичній, публіцистичній і епістолярній творчості Павла

Грабовського займає геніяльний Тарас Шевченко, що був для нього найяскравішим життєвим прикладом і зразком до наслідування та найвищим мистецьким авторитетом.

Як відомо, близько двадцяти років (вперше його арештували перед Різдвом 1882 року, а помер на каторзі в Тобольську 12-го грудня 1902 року) Павло Грабовський пробув під поліційним наглядом, у в'язницях і на засланні. Як і Тарас Шевченко, перебуваючи на каторзі, Павло Грабовський познайомився, близько зійшовся й став приятелем багатьох політичних в'язнів інших народів, які виявляли великий інтерес до української поезії

й до нашої національно-визвольної боротьби, але не знали нашої мови. Власне для них поет-революціонер створив цілу антологію української поезії в перекладі на мову російську. Розуміється, чільне місце в цій антології під назвою „Песни Украины” займали поезії Тараса Шевченка, а також Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка, Пантелеймона Куліша, Миколи Костомарова, Маркіяна Шашкевича, Степана Руданського, Павла Чубинського, Осипа Федьковича й інших — разом понад сорок — найхарактерніших поетів.

Ледве чи треба ще раз вияснювати той незаперечний факт, що, народившись рівно через 50 років після великого поета-пророка і успадкувавши його систему національно-політичної філософії й життєвої долі, Павло Грабовський почав писати, щедро черпаючи з бездонної шевченківської традиції. Деякі його ранні твори навіть повторювали шевченківський мовостиль (наприклад, „Тяжко, важко сиротині...”). І чимало поезій, написаних на засланні, мало відлуння шевченківської невольничої музи.

З великим пієтетом висловлюється Павло Грабовський про Тараса Шевченка у своїх літературно-критичних есеях, називаючи його „першим поетом України”, „великим”, „дорогим нам”, „котрому... немає рівного у всій багатій літературними талантами Московщині!” В своєму проникливому оглядові „Московських перекладів творів Шевченкових” Павло Грабовський непомилково відзначив неповторну сутність Шевченкової музи:

Шевченко настільки був дитиною своєї країни та народности, а яко поет-українець так художницько та непередадно зачепив у своїх творах вияв духу та життя властиво українських, так поставив та показав перед очі світові ту окремішню самобутню в межах свого ґрунту породу українську з її багатими в зародку дарами краси та сили внутрішньої, внісши тим щось нового, доти незнаного або малознаного, в скарбництво духових здобутків всьогосвітніх, як не міг зробити ніхто другий, — а тим паче — чужи-

нець та ще в мові чужій, далекій від самої природи української .

Тут Павло Грабовський має на увазі „московську мову”, що нею робили недолугі переклади поезій Шевченка Гербель, Крестовський, Плещеев, Михайлов, Мей, Берг і Курочкин; а в своєму літературно-естетичному трактаті „Дещо про творчість поетичну” Павло Грабовський дав усеохопну оцінку багатогранної діяльності нашого Пророка:

Шевченко був поетом-борцем, найкращим діячем громадським; він завжди знав, куди йде і за чим. В своїй праці поетичній він мав на оці тільки людину та її щастя; з цього погляду він є для всіх нас найкращим прикладом, дає найпевніший провід не дріб'язками, які ми хапаємось переняти, а цілим напрямом своєї творчості поетичної, напрямом своїх думок та почувань громадських, на що у нас досі мало звертали уваги .

Також і в своїй журналістично-публіцистичній діяльності Павло Грабовський звертається до Тараса Шевченка як до найвищого суспільного й мистецького авторитету, постійно пригадуючи його безсмертні заповіді — національні гасла. Наприклад, у статті „З далекої Півночі”, надрукованій у 21-му числі журналу „Зоря” за 1894 рік, пише про пекучу біль каторжанських думок, що „мов той москаль, кажучи словами незабутнього Тараса, так і преться в душу, так і змагається, щоб понівечити останній проблиск надій невмирущих...” В „Листі до молоді української” згадує про виняткові успіхи вистави „Назара Стодолі” в Іркутську й осуджує тих добродіїв, що „цураються українщини, як чогось убогого та мізерного”; й пригадує Шевченків рядок: „Хто матір забуває... — знову згадав я Тараса Шевченка, нехай царствуй!” Епіграфом до замітки „Слівце на слівце” Павло Грабовський узяв уривок

„Учітеся, брати мої...”, а, закінчив цю замітку закликом читати поруч з московськими авторами твори Нечуя-Левицького, Мирного, Федьковича, Франка, бо вони можуть

засталити в серці читача любов до рідного люду, призвичаїти думку писати про нього його ж власною мовою, себто, кажучи зокрема — українцеві писати про свій люд та край по-українському... Не цурайтесь свого, але й чужому поучайтесь, коли воно того гідне, — закінчимо ми розумним заповітом батька Тараса.

Листування Павла Грабовського, — на жаль, дотепер майже недосліджене, — розкриває перед читачем багатющий образ високоосвіченої й вельми обдарованої людини з великою гамою найрізноманітніших зацікавлень — справжнього „європейця на ґрунті українському”, якому невблаганна доля виважила „криваву

дорогу” страждань у азійському Сибірі. В його листах завжди присутній не лише „дух Шевченка — дух революціонера-борця, що карається, мучиться, але не кається”, але і його ім’я та названі його іменем українські національні установи. Так, наприклад, у листі до Бориса Грінченка з 8-го вересня 1901 року Павло Грабовський писав про непереможне бажання прожити решту часу з найбільшою видайністю свого таланту, щоб виправдати пошану, надії й довір’я українських читачів:

...Жити мені, може, не довго, то як би зробити по такому, щоб прожити з найбільшою користю для себе і для людей? Не можна мені рівнятися до Шевченка, бо то людина великої вдачі та геніяльного таланту, а я людина слаба з усіх боків; та й Шевченків талант, дарма що такий надзвичайний, неволя понівечила... Починаючи з 1882 року я всього кілька місяців прожив на волі, а се могло убити і не таку ледачу вдачу, як у мене... Замірів багацько, та крила обтято. Одного б ще бажав — перед смертю побачити Україну та українців; коли б се сталося, то мені, певно, здалось би, що се не дійність, а казка... Се було б нагородою за довгі літа неволі...

А в листі також до Бориса Грінченка з 2-го січня 1900 року Грабовський згадує про свій намір подарувати свої книжки бібліотеці НТШ у Львові і питає його поради:

Хочу я послати деякі книжки в дар Науковому Товариству імені Шевченка, — як се краще зробити? Просто одіслати на заграничний адрес?

До речі, листи до Бориса Грінченка цікаві також тим, що розкривають його справжні погляди на марксизм, московський шовінізм і на український націоналізм та доценту розбивають твердження совєтського літературознавства про те, що Павло Грабовський був марксистом, мало що не лєнінцем „соціал-демократом”. Наведемо тільки два велемовних уривки. В листі з 31-го серпня 1900 року він писав:

Що тичеться марксизму, то я не прихильник марксіського догматизму...

В листі з 17-го березня 1900 року Павло Грабовський пошевченківському оцінює московське шовіністичне псевдонародництво і тих наших земляків, які його підтримують та діють в ім’я „єдиної, невіддільної”. Належить пригадати, що в цьому питанні погляди Грабовського не змінилися від того часу, коли він сам свідомо перестав уживати московську мову і коли раз і назавжди збагнув облудність усяких „общеруських” і москвофільських доктрин і гасел. Ще в „Листі до молоді української” з лютого 1894 року він писав:

Револуціонери російські в значній частині є общерусами — поєднаними якщо не по програмі, то по духу... Я закликаю і буду закликать земляків у тому напрямку до праці на ґрунті українському, коло народу українського, в мові українській .

Відтоді в писаннях і в світогляді Павла Грабовського щоразу більш виразно виступають націоналістичні засади й формулювання:

Справжній націоналізм, — писав він у листі до Б. Грінченка з 17-го березня 1900 року, — почався з того часу, як українська інтелігенція доросла слідом за другими до думки, що вага... в народі, що просвіта не в рабському наслідуванні, а в науці та вільній думці...

IV. „НАЧЕ СТЫГ БОЙОВИЙ...”

Відгукуючись на заслання Павла Грабовського до Вілюйська, де було замучено багатьох революціонерів, Іван Франко у наведеній на початку цього огляду статті з журналу „Житє і слово” писав, що те „прокляте місце пам’ятне буде і в нашім українськім мартиролозі”. А на закінчення статті дав таку високу оцінку діяльності Павла Грабовського:

Доконали людодіи ще одну молоду силу, понівечили гарний талант, що міг би був зробити чимало доброго серед своєї рідної суспільности... Терпи ж, наш нещасний, сердешний товаришу! Неси до могили свій важкий хрест та знай, що тут, далеко, в рідному краю, тебе знають і люблять, і що ім’я твоє яснїтиме в ряді наших мучеників, що наче стяг бойовий ведуть і вестимуть цілі покоління до боротьби з усякою сваволею, з усяким гнітом, чи то індивідуальним, чи національним!”

Іван Франко не помилився ні в своїх оцінках, ані, на жаль, у своїх передбаченнях кінця „кривавої дороги”. Тодішні й найновіші „людодіи”, як ми читали і в ревеліціях Олекси Мусієнка (їх назвав Чорновіл канібалами) „доконали” або понівечили сотні й тисячі талантів. Мало потіхи в тому, що про них пам’ятають, що їхні імена бодай тепер любовно згадують, що своїм дорогоцінним життям вони освятили хресну дорогу українського народу...

Подібно до того, як Тарас Шевченко став стягом бойовим для Павла Грабовського, життєвий подвиг і полум’яна творчість цього мученика яснїли і яснїють у нашому національному (й націоналістичному!) Пантеоні й просвічують шлях боротьби дальшим поколінням за всебічне визволення, за справедливість і за державну незалежність.

Ось так принагідно зринає в пам’яті образ найновішого каторжанина-мученика, для якого Павло Грабовський, свідомо, а

може й підсвідомо, міг бути „стягом бойовим”. Це Святослав Караванський. Біографічна канва багато де в чому повторюється. Як пише у книзі „Лихо з розуму” Вячеслав Чорновіл, Караванський „залишає інститут і йде в армію”;

...на початку 1942 року... сходиться з нелегальним гуртком української молоді, зв'язаної з ОУН ; зазнає переслідувань від румунської сигуранци ; 7-го лютого 1945 року військовий трибунал Одеської області засудив його до 25 років позбавлення волі. Відбував покарання в багатьох таборах Півночі і Сходу. Будував залізницю на Печорі, рубав ліс біля Магадану, добував золото на Колимі, будував магістраль Тайшет-Лена, шив спецодяг в Мордовії ... Подиву гідна інтенсивність літературної праці Караванського .

На каторзі розпочав працю над „словником рим української мови” (а Грабовський укладав свій власний словник української мови!). „Багато перекладав з англійських поетів”, зокрема Шекспіра, Байрона, Шеллі, Бернса, Мора. Перекладав Гайне і Гете та інших західноєвропейських і слов'янських письменників. Виступав на захист української мови й проти русифікації рідного шкільництва.

Зовсім закономірною, зрозумілою в обох буде спільність казематної тематики. І зовсім часто на гадку приходять — подібний мовостиль, віршовані ритми і загальний визначальний мотив творчости обох поетів-борців: мотив нещадної боротьби зі зломом і злом! Наприклад, у Грабовського: „*Стань проти зла, доки його не знищим!*” (Поезія „Співець”) — у Караванського: „Думку родити, щоб совість будила! / Троїла мужність і нищила зло! / Щоб маяком негасущим світила! / Думку родити — моє ремесло!” (поезія „Моє ремесло”)... Але це вже зовсім окрема й дуже цікава тема.

І закінчимо початком: Коли і чи нарешті ж скінчиться стоп'ятдесятилітня смертоносно-казематна доба української літератури?

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Історія Української Літератури, т. I., В-во АН УРСР, К. 1954.
2. „Біо-Бібліографічний Словник” — „Українські Письменники”, т. 2, Держ. Вид-во Худ. Літ., К. 1963.
3. Павло Грабовський, Зібрання творів у трьох томах, I, 2, 3, В-во АН УРСР, К. 1959.
4. „Наше слово”, Орган ГП УСКТ, ч. 18, 1 травня 1988 р., Варшава
5. „Лихо з розуму” (Портрети двадцяти „злочинців”), збірник матеріалів, уклад В. Чорновіл, 1-ша Укр. Друк. у Франції, 1968.
6. Святослав Караванський, „Моє ремесло”, поезії, Укр. Вид. Спілка в Лондоні, 1981.
7. Юрій Лавріненко, „Розстріляне Відродження”, Антологія 1917-1933, Інститут Літерації, Париж, 1959.

З МРІЄЮ У ДОЛОНЯХ...

(Розповідь фільмара)

Чверть століття від дня посвячення пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні пролетіли повз мене стрімголов, мов шпаркі коні, присипали сивизною мою чуприну. З молодця, я зробився статечним батьком двох нащадків, з яких один літає, як я колись, тільки не мріями, а справжнім таки літаком.

Пам'ять моя залишилася все ще живою, бо не можу забути того історичного дня і мою молодечу пригоду, які записалися в спогадах фантазійними video візерунками.

...Я вже у Вашингтоні, фільмую хвилюючі кадри із посвячення пам'ятника.

Фільмарам приділено точно окреслені функції. Десь там на своїй стійці стояв із камерою „Пезьо” (мій „бос”) і ловив на плівку промову президента Айзенгавера. Десь з іншого боку Юрій Тамарський (професійний фільмар) зафіксував політичні персони, палких промовців і всю делегатську еліту.

Мені, молодому фільмареві з мріями у долонях, казали знімати все те, що цікаве юному бистрому оку, і я це сумлінно робив.

Прапори, прапори, прапори, тризуби, тризубики, хустини, маршуючі, молоді ноги в постолах, чобітках, тенісівках, в черевиках і подекуди — босі.

Ловлю обличчя, облиті краплями патріотичного поту, сльози, усміхи, цілунки й пісню на молодечих устах.

Парило жагуче сонце, стояв немилосердний жар. Я бігав, перепихався, згинався, клався на землю, спинався навшпиньки, інколи ставав на коліна, переступав чийсь ноги, як виконував із захопленням довірене мені завдання, тримаючи мою мрію цупко в руках — студіювати фільмарство як професію.

Години за годинами бігли стрілою, дедалі ставало пізно, і я, мокрий мов миша, голодний мов вовк, навантажений мов верблюд, черепашим кроком подався у напрямі залізничної станції. Поворотний квиток Вашингтон — Ньюарк прилип до грудної кишені, зім'явся, зів'яв, але був. Я захопив ідеальне для мене місце (темний куточок), запхав за плечі всі мої фільмові мастики і зразу пірнув у небуття.

— Гей, ю, вилазь з криївки, де твій квиток? До Ньюарку? Та ж ти вже переїхав Ньюарк, ти в Нью Йорку!

Я схопився, наче опарений, і не знав, що робити. В голові щось шуміло, ноги тяжіли колодами, з лівої тенісівки визирало три брудні пальці, а рукав від сорочки висів на волоску.

— Ти напився і тепер відсипляєш, накурився якогось паскудства, — лаяв мене кондуктор.

— Я фільмар, повертаюся втомлений додому, — і я розповів йому, де був і що робив у Вашингтоні.

— It is so? I am ukrainian too, but I do not speak ukrainian. My parents roots...— і він розповів мені історію свого коріння. Недокінчивши її, кондуктор сягнув до кишені, вийняв бльокнот і написав дармовий білет до Ньюарку: All right, all right. Підожди півгодини і тим самим поїздом повернешся, сину, додому. Тільки, під милість Божу, — не спи...

Я знову прижмурих очі і мої мрії, що їх я тримав у долонях, широко розгорнули буйні молодечі крила.

Гадаєте, — я не заснув? Заснув, і збудився одну станцію за Ньюарком...

Тарас Шевченко

(Уривок)

*Ти вічний без краю!... Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співають тобі думу, що ти нашептав.
Порай мені ще раз, де дітись ж журбою?
Я не одинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? — Гріх: душа жива.
А може, їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.*

з „Гайдамаків”

Наталія КІБЕЦЬ

27 ЧЕРВНЯ 1964 РОКУ

Спогад

*„Твої діла, твої думки —
Вони лишаються з народом,
Вони живуть, не згаснуть зроду
І будуть з нами на віки.*

Ю. Тулуб

Бути на відкритті пам'ятника було моєю метою і старанням ще з моменту переведення збірок на його будову. Через деякі обставини я не могла бути на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вінніпегу, тому поставила собі за мету за всяку ціну бути у Вашингтоні. Намічена дата 30-го травня 1964 року була для мене зручна, бо це добрий час дістати відпустку на роботі, що я і зробила. Але, як завжди, без змін не обходиться, і дата відкриття була перенесена на 27-ме червня 1964 року.

Плян відпусків на моїй праці був вже укомплектований, — це значить, я б мусіла просити когось помінятися зі мною або пересунути вакації на пізніше, узгодивши справу з начальником мого відділу і особового. Після довгих розшуків і переговорів нарешті все полагоджено. Маю відпуск з 26-го червня до 6-го липня. Починаю умовлятися з чоловіком; конкретної відповіді не дістаю. Його пляни були — взяти два тижні вакацій і виїхати з Ігорем (сином) побачити знайомих, а при тому заїхати до Вашингтону.

Ігор на пропозицію батька не пристав. Тоді я умовилась з донькою і зятем; Ігор пристав до нас. Маємо двох водіїв авта. Проблема розв'язана, виїжджаємо автом з Міннеаполісу в четвер по праці, щоб у суботу бути у Вашингтоні. Дорога довга, але, як кажуть, ціль оправдує засоби. Ми вже мріяли про цю подорож і можливість зустрітися зі знайомими, яких не бачили кільканадцять років. З Міннесоти виїздила група людей автобусом, до якої пристав чоловік. Він взяв відпустку лише на кілька днів.

В четвер, 25-го червня, о 8:30 ранку виїхала перша група міннесотців автобусом з прапорами, транспарантами й піднесеним

настроєм. Решта, так як і ми, виїжджала автами, а дехто літаком. Всього з Міннесоти виїхало біля двох сот осіб.

Пакування ми почали за кілька днів наперед, щоб чогось не забути. Сам день від'їзду пройшов досить швидко і метушливо, і все ж лишалось ще дещо недоробленим. Настрій піднесений, трохи нервовий. Нарешті всі з'їхалися додому. Спішимо обідати, щоб скорше почати пакуватися в авто. На дворі спека. Їмо без апетиту — бо треба. Пакування забрало дві години. Одно вкладали, друге викидали. Врешті всілися, попрощалися з бабцею — вона, бідненька, сама лишалася на господарці. Рушили о 7:15 вечора. Я подумки прочитала „Отче наш” і попросила Господа Бога опікуватися нами під час подорожі і мамою в час нашої відсутності. Від'їхали пару десятків миль, нам захотілося їсти. Познака нервового заспокоєння.

Їхали ми цілу ніч. Наші шофери Ігор і Роберт змінювали один одного. В найвигіднішому положенні були я і Інна. Але ми боялися заснути, а як очі дуже хотіли спати, то одна з нас була насторожі — підтримувала розмову з водієм авта, аби не заснув. Найгірше було ранком у п'ятницю при сході сонця. Чудова природа навколо. Повітря насичене пахощами сосни і польових квітів. Проміння сонця пробиваються крізь ранішню мряку, приємно пригріває і тяжко встояти від цього зрадливого тепла, щоб не полиннути в світ дрімотливого відпочинку. Цей час є найнебезпечніший для водія авта. Інна й Ігор спали. Я приглядалася до Роберта, його очі були напівприкриті, видно було, що він бореться з дрімотою. Я запропонувала йому з'їхати з дороги, зупинити авто і переспати хоч годинку-дві. На початку він не згоджувався, але чим далі — то гірше. Масаж спини й плечей не допомагали. Проснувся Ігор. Роберт передав йому керівницю. Ігор довів авто до першого офіційного місця постою, — за дві хвилини обидва спали безтурботним сном невинних немовлят.

Була шоста година ранку. Я запропонувала Інні піти помитися і випити кави. Не дивлячись на те, що ми також не мали нормального відпочинку, чулися досить бадьоро. Свіжий вітерець холодив розпалене обличчя. Хотілося бігати або швидко ходити, що ми й зробили.

Не зважаючи на такий ранній час, у кафетерії було досить гостей. Ми з'їли добрий сніданок, випили міцної кави і послали листівку мамі з першого місця нашого постою. О дев'ятій годині ранку ми знову вирушили в дорогу. Сонце піднімалося вгору, передбачався гарячий день. Зупинки наші на дорозі були короткими. Ми спішили до Вашингтону.

На задньому вікні нашого авта ми мали жовтоблакитну наліпку з написом по-англійськи про день відкриття пам'ятника

Тарасові Шевченкові. Ці наліпки й прапорці приготував Центральний Шевченківський Комітет, їх мали всі ті, що їхали на відкриття. Наліпка давала можливість бачити і розпізнавати всіх, хто їхав з тією ж самою метою, що і ми. Начебто дрібничка, але яке зворушливе почуття вона викликала, коли бачилося авто з різних стейтів: Іллиной, Айова, Каліфорнія, Арізона, Фльорида, Огайо, Кольорадо й інші, людей в них, хоч і незнайомих, але знаєш по наліпці, що вони — українці і їдуть туди, де і ми, — до нього, до бронзового постументу з живою, безсмертною душею.

Зустрічалися нам автобуси з прапорами українськими й американськими. Ми їх обганяли. Люди з автобуса махали нам руками, щось кричали, але за шумом годі було розібрати слова. Наші почування зливалися в якомусь внутрішньо не завжди вимовному відрусі. Що ближче ми підїздили до Вашингтону, то більше зустрічалися українські авто з різних частин Америки. Спостерігаючи обличчя Роберта, Ігоря й Інни, я бачила, що це робить на них велике враження, особливо на Роберта. Про те, що я ковтала клубок, який ніяк не хотів мені проходити скрізь горло, нема що й говорити.

У п'ятницю в одинадцятій вечора нарешті добралися ми до Вашингтону. Наш готель „Феєрфєкс” був всього бльок від площі з пам'ятником. Замовлення ми зробили місяць наперед. Це був старий готель, будований ще в ХІХ столітті. Зовні і фойє виглядали люксусово; щодо кімнат, а їх ми мали дві, — були скромні. У п'ятницю ввечері був концерт бандуристів, але нам на ньому не довелося бути. Біля пам'ятника була метушня останньої хвилини: прибиралися візки з-під бетону, накладався травник, натягали полотно на статую, розставляли стільці для гостей. Ми були вдоволені, що вже на місці і що наша мрія відпочити цієї ночі здійсниться. В суботу о восьмій ранку ми мали б бути на збірному пункті біля Вашингтонського Монументу, але вулиці вже були закриті і нам нічого не лишалося, як чекати на хідникові проти нашого готелю.

На вулицях, що розходилися від нашого готелю в усі боки, було повно людей. Більшість з них мали на собі вишивані блюзки, повні народні строї з усіх частин України, вишивані сукні, торбинки, капелюшки. Чоловіки мали вишивані сорочки, краватки; дехто був у цілому козацькому убранні. Діти тут же знайомилися між собою. Кругом лунала українська мова. Почулися звуки оркестри. Ми пропхалися до місця головного маршруту. Рушили колони, тисячі людей з різних країн: Канада, Франція, Австралія, Німеччина, Англія, Америка. Лише по транспарантах можна було розпізнати, звідки приїхали люди, і все українці. Боже, яка сила. Сльози здушують горло, а люди йдуть і йдуть. А скільки молоді в одностроях організацій, до яких належать! Майорять прапори в

небі. Негритянська шкільна оркестра з Нью Йорку відбиває на бубнах такт маршуючої молоді. Щаслива нація, яка має таке підрастаюче покоління!

Починається офіційна частина програми. На підвищенні повно, а навколо — немає вільного місця. Вітер тріпоче прапорами, транспаранти плывуть понад людськими головами. Зустрічаємо знайомих. Багато новин. Сонце почало припікати. Почали роздивлятися за питвом і тінню під деревами. Виступають з промовами члени Комітету й запрошені гості. Нараз чуємо могутній ЗАПОВІТ. Бандуристи, оркестра і всі люди спонтанно почали співати Шевченкову волю для нас.

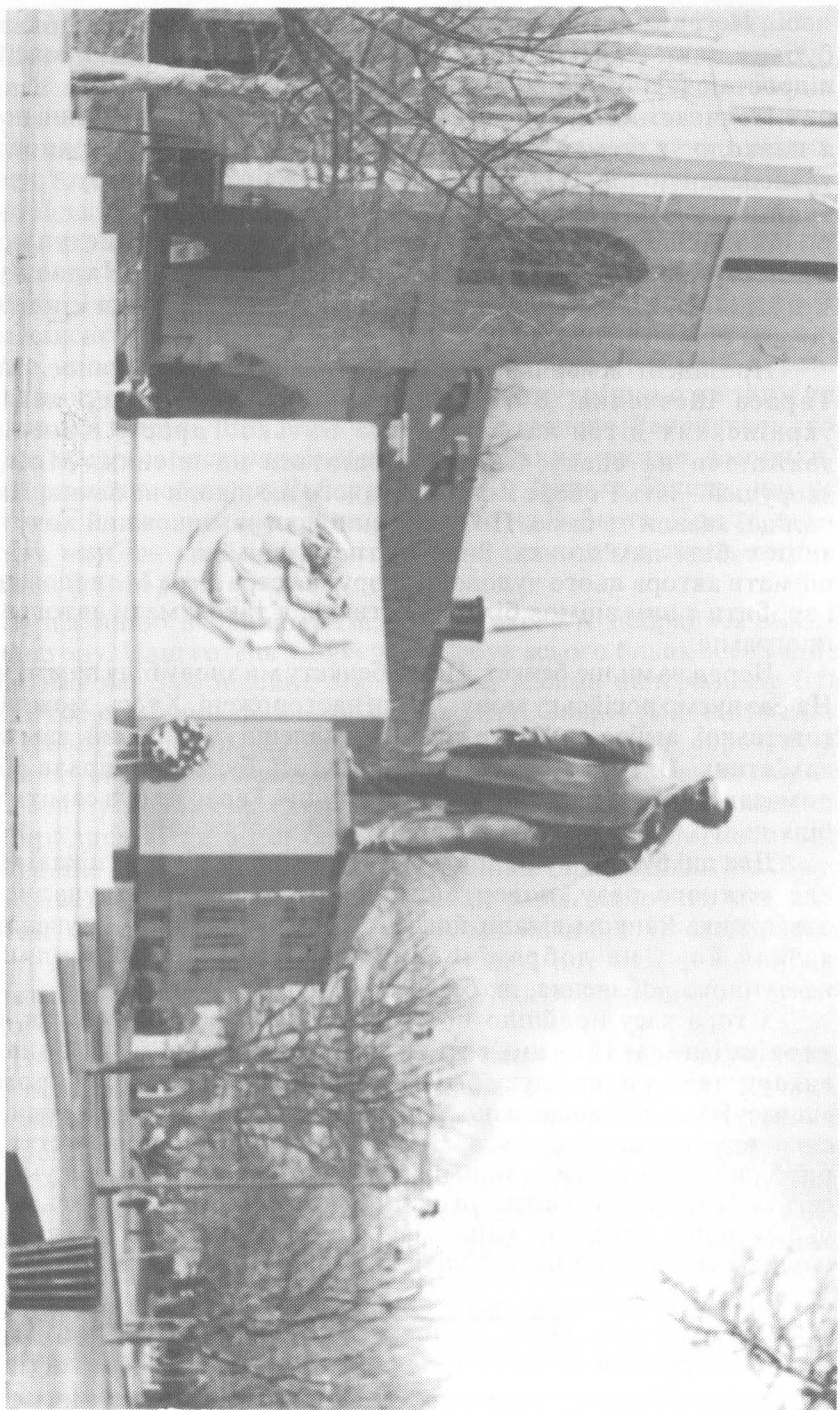
Президент Америки Двайт Д. Айзенгавер відслонює статую Тараса Шевченка. В той мент мені здавалось, що цей спів українських дітей на чужині чув Батько Тарас у Каневі. Не зважаючи на спеку, люди лишаються на місцях. Мої діти зворушені. Зять Роберт каже, що такого ще ніколи не бачив. Навіть поліцаї казали те саме. По закінченні програми кожний хоче мати знімок біля пам'ятника. Знімки, тисячі знімок, — і нам удалося піймати автора цього чудового твору, маестра Лева Молодожанина, і зробити з ним знімок біля пам'ятника, а також мати автограф на програмці.

Перед нами ще бенкет. Після бенкету ми знову біля пам'ятника. На раз чуємо російську мову. Люди насторожені. Хтось, можливо, з советської амбасади!? І вже в їх уявленні можливий замах на пам'ятник. Цілу ніч дижурили, щоб хтось бува не підірвав або не помазав фарбою пам'ятника. Але в ту ніч Тарас не був самітний — біля нього були і молоді і старші.

Два дні були ми у Вашингтоні. Відвідали майже всі цікаві місця, але кожного разу, повертаючись до готелю, навідувались до пам'ятника. Ранком вітали його — з добрим ранком, а увечорі — казали йому на добраніч! Від'їжджаючи — попрощалися до наступного побачення, як будемо живі.

З того часу пройшло не багато, лише чверть століття, коли українці показали, що тільки в єдності може бути сила. Чи використали ми цю науку розумно? Як багато й намарно прогаяли ми часу! Але ніколи не пізно. Хоч наші голови з того часу посивіли і сила вже не та, але, дяка Богові, маємо молоді паростки, що пробиваються на світ з-поміж різного оточення і простують до світла Правди, до світла пізнання свого рідного українського. В цьому наша гордість, наше майбутнє. Шевченко живе в серцях наших і живе нарід наш. Українська нація невмируща!

Пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні, ЗСА. Скульптор Лев Молодожанин, 1964.

Ярослав ПАДОХ
Президент НТШ й секретар КПШ

У ДВАДЦЯТИП'ЯТИРІЧЧЯ ПАМ'ЯТНИКА ШЕВЧЕНКОВІ У ВАШІНГТОНІ (1964-1989)

*Коли
Ми діждемося Вашінгтона
З новім і праведним законом?
А діждемось такі колись!*

Т. Шевченко: „Юродівий”

Від раннього 1857 року, коли Тарас Шевченко написав ці золоті, сповнені віри, пророчі слова, ми — Шевченкові нащадки — ждемо на їх тривале здійснення. Праведний народоправний державний і суспільний лад на зразок ладу землі Вашінгтонової ще далі залишається нашою національною метою, а його тривале здійснення, — нашим історичним призначенням.

Ждемо на сповнення пророцтва, але не зі заложеними руками. Кращі нащадки Шевченкові присвячують свої труди, а нерідко свободу й життя для виконання Шевченкових заповітів. Визвольні збройні змагання після Першої світової війни й у добі Другої світової війни тільки тимчасово порвали кайдани неволі; за тривалу свободу йде боротьба далі як в Україні, так і поза нею.

З Шевченковим „Кобзарем” у подорожніх клунках і з його Заповітом у серці прибували українські поселенці і до нашого благословенного Вашінгтонського краю, щоб знайти гостиннішу землю й в міру змоги здалеку допомагати батьківщині в її потребах. Шевченкові заповіти й сам Шевченко зберегли давній пріоритет у їх духовості й у громадському житті, найвищим авторитетом якого лишився як завжди й всюди Шевченко.

перешкодила Перша світова війна, а згодом і Друга. Ожила ідея пам'ятника серед кіл нової післявоєнної еміграції з нагоди наближення сторічних роковин смерті Шевченка, які припадали на 1961 рік.

Безпосереднім ініціатором пам'ятника став новий імігрант із центральних областей України Іван Дубровський, автор статті „За пам'ятник Т.Г.Шевченкові у Вашингтоні”, яку надрукувала „Свобода” з 23-го червня 1956 року. У своїй статті він підмітив близькість сторіччя й запропонував відзначити його поставленням пам'ятника у Вашингтоні заходами Наукового Т-ва ім. Шевченка, УВАН і УККА.

Його пропозицію піднявся реалізувати редактор „Свободи”, св. п. Антін Драган. Не проволікаючи діла, він зв'язався з кореспондентом газети д-ром Юрієм Старосольським у Вашингтоні, якого попросив прослідити можливості побудови пам'ятника й написати про це статтю до газети. Проф. Старосольський, колишній адвокат у Львові й урядовець Конгресової бібліотеки у Вашингтоні, журналіст і маляр-аматор, виконав прохання, надіславши дуже основну й розлогу статтю-справоздання про правні, мистецькі й топографічні вимоги та можливості побудови пам'ятника, яка під назвою „Чи Вашингтон діждеться Шевченка?” була надрукована в „Свободі” 27-го вересня 1956 року. Ці цінні, вичерпні інформації та заохота до реалізації думки І. Дубровського стали й основою цього великого діла. Сподіваймося, що історія не забуде згадану трійку — Дубровського, Драгана й Старосольського як справжніх ініціаторів нашої гордості — пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні.

ПЕРШІ КРОКИ І ДОЗВІЛ КОНГРЕСУ

Приготовляючись до спорудження пам'ятника, зразу плянували його відкрити у сторіччя смерти поета, тобто в 1961 році. Але скоро виявилось, що заходи правничого, адміністративного й технічного порядку, в сполучі з проблемами мистецькими, вимагатимуть довшого часу, тому відкриття відложено до 1964 року, тобто до 150-річчя народження Шевченка. За цим промовляло ще й те, що на наступний рік було заплановано відкриття пам'ятника Шевченкові роботи Олександра Архипенка на Союзівці, оселі УНСоюзу, що й відбулося серед великого здвигу народу (біля 10,000 осіб), як і членів-союзівців Українського Народного Союзу, так і ширших кіл громадянства, 16-го червня 1957 року.

Здобувши досвід і успіх у відкритті погруддя Шевченка на Союзівці, Культурна комісія УНС, головою якої був я, а секретарем ред. А. Драган, взялася за підготовку акції побудови пам'ятника у

Вашінгтоні, беручи до уваги інформації, одержані від проф. Старосольського. Екзекутива УНС запропонувала 24-й Конвенції УНС, яка відбулась у травні 1958 року, ухвалу відносно спорудження пам'ятника. Конвенція винесла таку постанову з дорученням увійти в порозуміння з іншими громадськими організаціями, щоб пам'ятник став ділом усієї української громади в Америці. Восени того року св. п. Дмитрові Галичинові пощастило запевнити співпрацю ньюйоркського сенатора Якова Джевітса, члена уряду Дистрикту Колюмбії, на терені якого мала стати статуя Шевченка. Сенатор зголосив у місяці лютому 1959 року т.зв. Спільну резолюцію, якою дозволяється збудувати пам'ятник Шевченкові на публічній площі Дистрикту Колюмбії, на терені якого положене місто Вашінгтон. Мотивація проєкту резолюції являє з себе прегарний опис життя й заслуг для України й культурного світу Тараса Шевченка. При допомозі сенатора та конгресменів Алвина М. Бентлі та Джана Ласінського й за великими стараннями проф. Лева Добрянського, президента Українського Конгресового Комітету Америки, цю спільну резолюцію схвалили обидві палати американського Конгресу: 24-го червня 1960 року Палата Репрезентантів, а 31-го серпня — Сенат, після чого збірну резолюцію підписав президент Двайт Айзенгавер 2-го вересня 1960 року. Так вона, після проголошення в урядовому віснику з дня 13-го вересня 1960 року, стала законом.

КОНГРЕСОВИЙ ЗАКОН І ЙОГО ВИМОГИ

Цей закон, спертий на Спільну резолюцію ч. 311 обох палат 86-го Конгресу, після проголошення став Публічним законом ч. 86-749, уповноважуючим побудову статуї Тараса Шевченка на публічному ґрунті в Дистрикті Колюмбії. У його вступі подані мотиви, які довели до схвалення цього закону, а саме факти, що Шевченко є поетом-лауреатом України, твори якого блискуче зображають аспірації людини до свободи, особистої й національної незалежності, що він доцінював американські традиції свободи й боротьби проти імперіялістів й колоніальних завойовників і духово пов'язав Америку зі сорокамільйоновою українською нацією.

Закон зобов'язував створити до двох літ товариство або комітет, які до п'яти років мали б побудувати пам'ятник Шевченкові, давши запевнення, що існують фонди на цю ціль, що їх секретар внутрішніх справ країни визнає вистачальними. Цей же секретар має призначити місце під пам'ятник, а Мистецька комісія і Національна плянувальна комісія столиці мають апробувати вибрану площу, проєкт і плян будови пам'ятника. Застережено ще,

що пам'ятник має бути побудований без ніяких коштів від З'єднаних Стейтів Америки.

Як у першій стадії акції у справі пам'ятника головну роль відіграв УНСоюз разом зі своєю Культурною комісією, так згодом таку ж роль, зокрема в справі схвалення дозволу на поставлення пам'ятника, перейняв Український Конгресовий Комітет Америки, що 20-22 лютого 1959 року відбув у Вашингтоні свій сьомий Конгрес Американських Українців. Конгрес схвалив резолюцію „посилити і підтримати морально і матеріально законопроекти, спрямовані на відкриття у Вашингтоні пам'ятника Тарасові Шевченкові”, подібно, як це схвалила раніше, 29-го травня 1958 року, Конвенція УНСоюзу.

Три дні після офіційного проголошення державного закону про дозвіл на побудову пам'ятника, заходами УККА і УНСоюзу 16-го вересня 1960 року в Нью Йорку відбулися громадські збори, на яких основано нову установу: Комітет Пам'ятника Шевченкові, в скороченні КПШ, який перейняв далші заходи побудови пам'ятника. Так як три особи: І. Дубровський, А. Драган і Ю. Старосольський, поробили перші кроки в справі пам'ятника, так три громадські установи перейняли на себе по черзі обов'язок і труди переведення цієї справи в життя: Український Народний Союз, Український Конгресовий Комітет Америки, Комітет Пам'ятника Шевченкові який докінчив діло при гармонійній співпраці зі своїми попередниками й усією українською громадою в Америці. З уваги на точні реченці, поставлені законом, слід було негайно приступити до праці, щоб їх дотриматися.

КОМІТЕТ ПАМ'ЯТНИКА ШЕВЧЕНКОВІ

У конституюючих зборах КПШ взяли участь представники численних центральних громадських установ. Збори відкрив й ними керував головний президент УНСоюзу Дмитро Галичин, а функції секретаря виконував маршалок Василь Мудрий. Збори схвалили, що КПШ складатиметься з голов або їх заступників усіх українсько-американських центральних організацій і працюватиме при допомозі окремих комісій, які переберуть відповідні ділянки праці. Окрему вагу поставлено на комісію мистецьку, яка мала б подбати про проєкт пам'ятника, та комісію фінансову, яка дбатиме про зібрання фондів, потрібних для спорудження репрезентативного пам'ятника у реченнях, встановлених законом.

За спільним порозумінням обрано такі органи КПШ
Президія Екзекутиви: президент — проф. Роман Смаль-Стоцький, президент Ради Наукових Товариств ім Шевченка; перший

віцепрезидент — проф. Юрій Шевельов, президент Української Вільної Академії Наук; другий віцепрезидент — проф. Лев Добрянський, голова Українського Конгресового Комітету Америки; виконавчий директор — Дмитро Галичин, головний передсідник Українського Народного Союзу і президент УККА; секретар — д-р Ярослав Падох, дійсний член НТШ і головний секретар УНСоюзу; скарбник — Платон Стасюк, сеньйор українських бізнесменів.

Члени-Екзекутиви — референти: Святослав Гординський — мистецький; проф. Олекса Повстенко — будівельний; Ігнат Білинський — фінансовий; ред. Василь Мудрий — пропагандивний; Йосип Лисогір — зовнішніх справ; проф. Василь Стецюк — внутрішніх справ; д-р Зиновій Лисько — імпрезовий, і ред. Антін Драган — пресовий.

Контрольна комісія: Роман Слободян, головний касир УНСоюзу; Едвард Попель, касир Українського Робітничого (Братського) Союзу; Теофіль Кульчицький, фінансовий секретар „Провидіння”; М. Дуткевич, секретар „Народної Помочі”; Олена Лотоцька, голова Союзу Українок Америки; Юліан Ревай, голова „Самопомочі”; д-р Володимир Калина, Наукове Товариство ім. Шевченка; д-р Роман Осінчук, лікар, зв'язковий з професіоналістами, і Іван Поритко, ОБВУА (Об'єднання бувших Вояків Українських Армій).

В недовгому часі відбулися деякі персональні зміни: першим заступником УВАН став проф. Олександр Архімович після вибору його президентом УВАН; виконавчим директором, на місце несподівано померлого в наслідок і досі невиясненого випадку св. п. Д. Галичина, став Йосип Лисогір, новообраний головний передсідник УНСоюзу, а на місце Платона Стасюка, який зрезигнував, касиром став Ігнат Білинський.

З часом членами Екзекутиви стали ще такі представники громадських установ: Антін Батюк, голова УРСоюзу; д-р Матвій Стахів, д-р Роман Сухий, ред. Володимир Душник, Василь Шабатура, ред. Євген Зиблікевич, д-р Володимир Галан, о. монс. Степан Ціханський, проф. Олександр Грановський, проф. Дам'ян Горняткевич, Володимир Мазур, інж. Аполінарій Осадца й інші. До Контрольної комісії ввійшли згодом: мгр Іван Винник, мгр Євген Лозинський і проф. Михайло Лисогір. В останні роки мгр Іван Винник став головою Контрольної комісії й зладив останній ліквідаційний касовий звіт, датований 15-им грудня 1965 року. Звіт крім нього підписали Роман Слободян, заступник голови, Теофіль Кульчицький, секретар; Євген Лозинський, Михайло Лисогір і Едвард Попель — члени.

Крім згаданих членів статутових органів КПШ, з відданням

працювали в його канцелярії й поза нею: мін. Юліян Ревай, адміністратор й керівник канцелярії; його асистенти — мгр Іван Базарко і Франк Савчур; пресовий референт ред. Леонід Полтава й референт фільмовий Юрій Тамарський. Всі вони несли тягар адміністрації КПШ, зв'язку з громадою, а передовсім переведення загальної національної збірки фондів. Окремими дуже відповідальними завданнями канцелярії КПШ було зорганізування великих публічних зібрань з нагоди посвячення площі під пам'ятник та відкриття пам'ятника, про що буде ще мова. Успіх збірки грошей, яка не завела надій і заспокоїла зобов'язання КПШ, це в значній мірі заслуга всіх цих названих осіб і більше.

БЛИСКУЧА ЗБІРКА: 22,000 ЖЕРТВОДАВЦІВ ІЗ 300 ГРОМАД СКЛАЛИ ТРЕТИНУ МІЛЬЙОНА ДОЛЯРІВ!

Після заснування КПШ й оформлення його керівних органів на цілий зріст стали перед ними два завдання: придбання проєкту пам'ятника та збірка грошей на його виконання. Обидва завдання були нелегкими й відповідальними, бо треба було додержати реченці, встановлені Конгресом. КПШ звернувся до української громади, проголошуючи 1961 рік Шевченківським Роком з уваги на сторіччя смерті Шевченка та закликаючи складати фонди для побудови пам'ятника і його відкриття в 1964 році, в якому сповниться 150 років від народження Шевченка. За мету збірки встановлено суму чверть мільйона доларів, яка на той час та дотогочасні громадські збірки була велика. Збірка перейшла сподівання Комітету, принесла кругло 328,000 доларів. Враховуючи відсотки й прибутки з різних імпрез та акцій, прибутки КПШ дійшли до імпонуючої суми 424,000 доларів.

Це була справді загальнонаціональна збірка, яка краще за всі інші досягнення виявила й підтвердила повну соборність й об'єднання нашої американської громади, принаймні, якщо йшла мова про Тараса Шевченка і його ідеї. Вона обняла 300 українських громад, де збірку переводили окремі збіркові комітети, клітини КПШ. Ще далеко до закінчення збірки й відкриття пам'ятника число жертводавців на пам'ятник досягло 22,000 осіб. Мабуть досі наша американська громада не виявила такого ентузіазму й жертвенности, як при побудові пам'ятника Великому Кобзареві.

ПРИДБАННЯ ПРОЄКТУ ПАМ'ЯТНИКА

Перед КПШ стало друге переважливе завдання: придбати проєкт пам'ятника, достойний Шевченка, нашої нації і столиці Америки, де пам'ятник вічно стоятиме.

Екзекутива вже на перших своїх засіданнях обмірковувала це нелегке питання, маючи дві можливості: віддати виконання проєкту пам'ятника вибраному нею та Мистецькою комісією КПШ різьбареві, або проголосити конкурс на проєкт пам'ятника й доручити виконання пам'ятника за проєктом, що його вибере журі. Для цього Екзекутива разом із Мистецькою комісією поклікала журі у складі мистецтвознавців, мистців і шевченкознавців, у тому шість українців і чотири не-українці. Між не-українцями були різьбар, професор університету, куратор музею та архітект, колишній голова Мистецької комісії Вашингтону.

Рішення в цій справі було нелегке, скомпліковане тим, що в Нью Йорку проживав і працював різьбар Олександр Архипенко, який здобув світове ім'я як один з найкращих і наймодерніших скульпторів нашого часу. Але крім Архипенка у вільному світі, зокрема в Америці, проживало тоді значне число і інших українських скульпторів, щоб назвати лише кількох з них: Сергій Литвиненко, автор пам'ятника-гробника Івана Франка у Львові, який здобув велике признание; Андрій Дараган, автор пам'ятника Шевченка, недавно здвигненого у Вінніпегу; Григор Крук, вельми шанований різьбар у Німеччині; Богдан (Микола) Мухин, творець незрівнянних виображень української історичної тематики; „Слава“, „Чумаки“, „Рапсодія козаччини“, „Камінь ридає“, та інші.

Погляди членів Мистецької комісії, головою якої був відомий маляр і поет Святослав Гординський, були поділені. Більшість була за проголошення конкурсу, щоб дати змогу усім українським й евентуально чужим мистцям взяти участь у цій національній справі. До того за конкурс висловилися деякі професійні товариства, зокрема впливове й найчисленніше Товариство Українських Інженерів.

Доцінюючи світове ім'я Архипенка, автора декількох погрудь Шевченка, одно з яких було поставлене тоді щойно в парку Союзівка, Екзекутива уповноважила С. Гординського, а згодом голову КПШ проф. Р. Смаль-Стоцького і секретаря Я. Падеха обговорити з Архипенком питання його участі у процесі здвигнення пам'ятника. Названі відвідали декілька разів Архипенка й запропонували йому виготовити три платні проєкти, з яких міг би КПШ вибрати один, призначений для пам'ятника. Коли Архипенко відмовився від цієї пропозиції, КПШ на пропозицію Мистецької комісії 26-го червня 1961 року проголосив конкурс, на який наспіло 17 проєктів, з-поміж яких журі вибрало, призначивши першу нагороду, проєкт Леоніда Молодожанина. Другу нагороду признано Андрієві Дараганові з Брукліну, авторові пам'ятника у

Вінніпегу. В цьому конкурсі обидва мистці помінялися успіхами. Другу нагороду на конкурсі у Вінніпегу одержав був Л. Молодожанин. П'ять почесних грамот признано різьбарям Сергієві й Надії Сомко-Макаренко з Нью Йорку, Мирославі Німцеву та Валентині Сім'янцеву з Вашингтону, Сергієві Литвиненкові з Нью Йорку, Григорієві Крукові з Мюнхену і Романові Ковалеві з Вінніпегу. Проєкт був декілька разів обговорений з автором, який його дещо змінив й доповнив. Один оригінальний проєкт голови Шевченка зберігається в домі Наукового Товариства ім. Шевченка в Нью Йорку.

УРЯДОВЕ СХВАЛЕННЯ ПРОЄКТУ ПАМ'ЯТНИКА Й ПЛОЩІ

На цьому не закінчилися турботи з пам'ятником. Рішення журі, яке схвалив КПШ, мала ще затвердити Мистецька комісія міста Вашингтону, а також треба було здобути схвалення площі під пам'ятник, яку вибрало КПШ. Цими нелегкими завданнями зайнялися провідні члени Екзекутиви КПШ проф. Лев Добрянський, проф. Роман Смаль-Стоцький та Йосип Лисогір, заходи яких при допомозі Л. Молодожанина та архітекта Радослава Жука, який піднявся оформлення площі, й Аполінарія Осадци врешті увінчалися успіхом.

Деяких зусиль коштувало підшукування і затвердження площі, що її КПШ вибрав з-поміж більшого числа площ. Вибрана площа між вулицями 22-ою і 21-ою та вулицею "Р" (Пі) лежить у сусідстві відомої Массачусетс авеню, де розташовані іноземні амбасади.

ДЕДИКАЦІЯ ПЛОЩІ ПІД ПАМ'ЯТНИК

По дорозі до відкриття пам'ятника, здвигнення якого мало швидко розпочатися, відбулася урочиста дедикація площі під пам'ятник, що було неначе винагородою для всіх тих, які трудилися й складали пожертви на це велике діло. Окремим завданням цієї імпрези було бажання подякувати урядовим чинникам та законодавцям-конгресменам і сенаторам за допомогу здобути те, про що недавно ми лиш мріяли, та запевнити пам'ятникові й українській справі взагалі їхню дальшу прихильність і — в потребі — допомогу.

Дедикація відбулася в суботу, 21-го вересня 1963 року. Її розпочала оркестра Морської фльоти, яка відіграла два гимни, спершу український, а потім американський, що надало тон цілій імпрезі. Слово на відкриття мав екзекутивний директор КПШ Йосип Лисогір, по нім промовляв голова КПШ проф. Р. Смаль-Стоцький і проф. Лев Добрянський. Спеціальний асистент Білого Дому передав привіт президента Джана Ф. Кеннеді, а директор парків Сеттон Джет, крім привіту, склав подяку українській громаді

за те, що вона „дарує столиці чудовий подарунок для країни”, модель якого він знав. Промовляли ще син сенатора з Коннектикута Том Дадд, мол., та конгресмен Алвін Бентлі, який був внескодавцем у Конгресі резолюції у справі пам'ятника. У своєму слові, яке прихвально прийняли гарячими оплесками, Бентлі сказав, що ухвала закону поставити пам'ятник Шевченкові у столиці є історичним фактом, бо це є своєрідне визнання існування України як незалежної нації. Дальшими промовцями були сенатор Павло Юзик, гості з Аргентини Іван Григоращук і Михайло Мушинський та інші. Василь Шуст і Йосип Гірняк, корифей української сцени, рецитували твори Шевченка. Після традиційного викопання „першої лопати” землі, що провів Сеттон Джет, урочистість на площі закінчив виступ хору під орудою композитора Антона Рудницького співом Шевченкового „Заповіту”.

Увечорі відбувся в готелі Мейфлавер концерт і бенкет, яким проводив св. п. адвокат Степан Ярема; промови виголосили: конгресмен Майкель Фіген з Огайо, Рей Мадден з Індіїни, Тадей Дульські з Бофало, голова КПШ у Вашингтоні Валентин Сім'янців і секретар КПШ Ярослав Падох.

НОВА НЕБЕЗПЕКА

В розпалі підготовки здвигнення пам'ятника КПШ не очікував ніякого організованого спротиву в цій країні у протилежність тому, що коїлося в совєтах, в Москві і в Україні. Вже на початку 1960 року совєтські газети в Москві, а за ними й у Києві виступили проти побудови пам'ятника, називаючи її засобом продовження холодної війни між українським і російським народами та поміж ЗСА й Совєтським Союзом. Ця реакція загострилася, коли американський Конгрес ухвалив законодавство про дозвіл поставити пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні в серпні 1960 року.

Цю совєтську настанову перейняли прихильники совєтів у ЗСА, зокрема газета „Вашінгтон Пост”, які й почали акцію за відкликання конгресового закону, а також щоб уневажнити дозвіл на площу під пам'ятник і не допустити до затвердження проєкту пам'ятника. До цієї нечуваної доти совєтсько-американської „співпраці” долучився також совєтський представник в Об'єднаних Націях. Проте КПШ вірив у остаточну перемогу, а тривожився лиш тим, що коли не одержить потрібні дозволи на будову пам'ятника вчас, то в цей посередній спосіб може втратити і схвалений Конгресом дозвіл через, мовляв, недодержання п'ятирічного речення для спорудження пам'ятника.

А з другого боку, з метою перехопити ініціативу вільних українців у вільному світі побудови пам'ятника, розпочалося

приспішене готування пам'ятника Шевченкові в Москві, і це для того самого Шевченка, якого люто поборював ще Белінський і якого ненавидить кожний марксист і кожний російський шовініст. Це були, проте, часи Хрущовської відлиги, та й Хрущова знали в світі як...українця. Не без тенденції визначено і реченець відкриття пам'ятника в Москві на тиждень перед відкриттям нашого пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні! В Москві під пам'ятником промовляв сам Хрущов, вітаючи Шевченка як передвісника комунізму.

Теж не без тенденції і чи не з наміром внести замішання а то й роздор в українську громаду в Америці було намагання советського уряду одержати запрошення на відкриття пам'ятника для українських письменників і культурних діячів з підсоветської України, очевидно для назначених урядом УССР.

З початком осені 1963 року до мого адвокатського бюро в Нью Йорку прийшов колишній колега по професії, який саме повернувся з Києва, де відвідував Товариство „Україна“, що видає ноторійну газетку „Вісті з України“, та Спілку Письменників України. Він запропонував мені, секретареві КПШ, переказати Екзекутиві, що українські письменники бажають взяти участь у відкритті пам'ятника у Вашингтоні й чекають нашого запрошення. Я пропонував йому прийти на засідання КПШ й самому передати прохання киян, від чого колега відмовився, бажаючи зберегти в таємниці своє посередництво. Погодилися ми на тому, що я передам його слова Екзекутиві КПШ під умовою, що виявлю його прізвище, що я і зробив. Екзекутива ж відмовилася вислати пропоноване запрошення, знаючи *хто* за ним стояв.

Деякий час після цього появилось в київській „Літературній Україні“ з 29-го листопада 1963 року звернення до української громади в Америці під назвою: „Великому Кобзарю — гідну шану. Слово до українців, до всієї української громади в США, до Комітету пам'ятника Т.Г.Шевченка“. Це „Слово“ на чотирьох сторінках друку закінчилося підписами 32-ох передових українських письменників і президента Академії Наук України академіка Бориса Патона. „Слово“ було видержане в звичайному тоні советської дійсности, яка не дозволяє нікому на збереження навіть особистої гідности, а про національну гідність — нема що й говорити. Наприклад, запрошуючись на відкриття Шевченкового пам'ятника у Вашингтоні, підписані застерігалися „проти спроб деяких людців використати його світле ім'я в своїх брудних політичних цілях“ і водночас повідомляли, що советський уряд „вирішив спорудити в столиці нашої батьківщини — Москві пам'ятник Т.Г.Шевченку “.

Двайт Д. Айзенгавер, 34-ий Президент ЗСА, відкриває Пам'ятник Т. Шевченкові у Вашингтоні 27-го червня 1964 року. Відразу за ним стоїть Владика Митрополит Мстислав, Глава УАПЦеркви в ЗСА і діаспорі.

Треба сподіватися, що тепер при деяких полегшах цього часу „гласности“ можна буде довідатися, хто писав це „Слово“ й чи його підписували з власної волі? Всі ті затії ми перемогли й, здобувши потрібні дозволи, у свій час гідно відкрили наш пам'ятник.

Відомий американський журнал „Ю.С.Нюз енд Ворлд Ріпорт“ з 29-го червня 1964 року, рапортуючи відкриття пам'ятника у Вашингтоні у статті п.н. „Останній зворот у холодній війні: Битва статуй“, іронічно відмічує: „Тепер прийшло до холодної війни між Вашингтоном і Москвою на фронті поезії. Обидва міста — з окремих причин — здвинули пам'ятник українському поетові Тарасові Шевченкові ... У Москві вітають Шевченка як поета комунізму, — у Вашингтоні як борця за волю. Тарас Шевченко жив від 1814 до 1861 року. Його поезії прославляли втрачену волю і державність України. Цар Николай I заарештував його і в 1847 році заслав у російську Азію. Десять літ пізніше, одержавши амністію, Шевченко мав зламане здоров'я і вкоротці помер“. Стаття була ілюстрована світлинами обох пам'ятників. У московському під постаттю Шевченка — Хрущов: (Чи не за це йому, бідоласі, довелося попрощатися з престолом царів, де засів відразу після Хрущова Леонід Брежнєв, з жовтня місяця 1964 року, коли поступово почала зникати й хрущовська відлига).

КІНЕЦЬ ДІЛО ХВАЛИТЬ: ВІДКРИТТЯ ПАМ'ЯТНИКА

У Вашингтоні, 27-го червня 1964 року, зібралася навколо новоздвигненого величавого пам'ятника Тараса Шевченка стотисячна громада Шевченкових нащадків та високих представників американського світу з колишнім президентом Двайтом Айзенгавером на чолі. Українська громада прибула поклонитися своєму Батькові й Пророкові у 150-ліття його народження й засвідчити перед цілим світом вірність заповітам Шевченковим та готовість продовжувати свій похід до вказаної Тарасом мети. Американські достойники з'явилися на це свято, тому що „у Східній Європі минулого і цього століття ім'я і твори Тараса Шевченка блискучо віддзеркалюють аспірації людини на особисту волю й національну незалежність і тому, що Тарас Шевченко, поет-лауреат України, був виразно надхнений нашою американською великою традицією боротись проти імперіялізму і колоніальної окупації свого рідного краю“ (слова з Конгресового закону).

Описуючи це велике свято й важливу історичну подію, звеличник пам'ятникової акції й зокрема відкриття пам'ятника ред. А. Драган підмітив важливий факт, що за пам'ятником стоїть цілий американський загаль, бож пам'ятник спонзорували чотири підряд

президенти Америки: 33-ій президент Геррі Труман, 34-ий президент Двайт Айзенгавер, 35-ий — Джан Кеннеді і 36-ий Линдон Джансон, та 69 конгресменів і 16 сенаторів.

Учасники свята вранці зібрані під монументом Вашингтона, з імпазантичним видом на Білий Дім, під проводом інж. Івана Скіри ще до відкриття пам'ятника відбули парадний похід центральними вулицями столиці при звуках оркестр із Чикаго і Боффало та оркестри муринської, яка немов бажала вшанувати Шевченка за його дружбу з їхнім актором Айрою Олдріджем. Стрункі колони юнаків і юначок Пласту і СУМ'у, українських Ветеранів та дітей у народних одягах скрашляли похід, що його місцева поліція оцінила на 40,000 осіб.

Свято розпочав потужний спів цілої громади „Як умру, то поховайте мене на могилі” й американський гімн та молитва Митрополита Української Католицької Церкви в Америці Амвросія Сенишина. Після того голова КПШ проф. Р. Смаль-Стоцький виголосив слова привітання, а проф. Л. Добрянський представив президента Айзенгавера й запросив до слова, в якому він підмітив, що, підписуючи чотири роки тому закон про побудову цього пам'ятника, він не цілком доцінював його значення, але в обличчі здвигу людей, що прийшли з усіх частин Америки, Канади, Латинської Америки й Європи та навіть далекої Австралії, — він зрозумів вповні велич Шевченка і його ідей. „Тиранія і гніт сьогодні не різняться від тиранії і гніту за часів Шевченка, тому ми сьогодні презентуємо світові цю статую Тараса Шевченка, Кобзаря України та Борця за Волю, щоб увічнити віру людини в кінцеву перемогу волі”, — казав достойний Промовець. Після свого слова президент Айзенгавер відкрив Пам'ятник, після чого виголосили короткі промови конгресмени, які допомагали здобути дозвіл на спорудження пам'ятника: Дервінські, Фіген, Дульські і Фладд. Закрив офіційну частину імпрези Митрополит Української Православної Церкви Владика Іоан Теодорович молитвою, а ціла громада відспівала наш національний гімн „Ще не вмерла Україна”.

Увечорі відбувся ще фестиваль молоді у Вашингтонському Колізеї, концерт хорів „Трембіта”, „Кобзар” і „Славута”, інсценізація „Неофітів” Театру Мистецького Слова під кермою Лідії Крушельницької і Олімпії Добровольської, деклямації творів Шевченка Василя Шуста, сольоспів Марії Мурованої-Ясінської й Лева Рейнаровича, та гра на віолончелі Доріяна Рудницького. Злученими хорами диригував Антін Рудницький; кантатою Лисенка „Б'ють пороги” закінчився концерт. В часі Шевченківських днів у Вашингтоні відбулись чотири концерти при всерйозно заповне-

них залях та низка інших мистецьких виступів, про які згадувала українська й місцева англомовна преса.

Закінченням цих вашінгтонських днів був святковий бенкет у найбільшій залі столиці Нешенел Гард Арморі. Тостмайстром бенкету був Йосип Лисогір при допомозі Я. Падоха й І. Білінського. В програму Бенкету увійшли молитва Владики Мстислава, промови конгресменів Меддена, О'Гари, В. Брея, Ф. Джермена, О. Йогансена і А. Джадда. З Українських визначних діячів промовляли: президент УНР в екзилі Микола Лівницький; пралат о. Василь Кушнір, президент Комітету Українців Канади; Ярослав Стецько, голова Антибільшевицького Бльоку Народів; Степан Ленкавський, голова Закордонних Частин ОУН; Олег Штуль-Жданович у заступництві полковника Андрія Мельника від ОУНм; інж. Василь Леськів, голова Союзу Українців Британії з Лондону; проф. Аркадій Жуковський з Парижу й інші.

Рік пізніше, 22-го травня 1965 року, відбулося урочисте вмурування у п'єдесталь пам'ятника документів, зв'язаних із пам'ятником, та землі з могили Тараса Шевченка у Каневі. Між вмурованими документами й іншими пам'ятками була також „Пропам'ятна грамота”, яку відчитано на відкритті пам'ятника. Під Пропам'ятною грамотою підписалися члени Екзекутиви КПШ.

У цій церемонії взяли участь президент д-р Степан Витвицький; А. Госкі, особистий представник президента Джансона; проф. Ватсон Кірконел, приятель українців і сумлінний перекладач творів Шевченка, з дружиною; члени Екзекутиви КПШ й репрезентанти УНС, обох Церков та інших організацій. Творець пам'ятника Леонід Молодожанин та архітект Радослав Жук оповіли цікаві деталі з будови пам'ятника, а голова КПШ проф. Р. Смаль-Стоцький вручив проф. Левові Добрянському Почесну грамоту КПШ у подяці за його великий і успішний труд для пам'ятника. Мистецьку програму знову виповнив хор „Прометей” з Філядельфії під орудою д-ра А. Рудницького.

Був це останній акт п'ятилітнього труду для здійснення найбільшого й найтруднішого почину американських українців з метою прославити Тараса Шевченка, його народ і його Україну. Пам'ятник став центральним місцем для Американської України і своєрідною українською Меккою, яку щороку відвідують наші громадяни та туристи з усіх країн світу.

П'ять років тому, у 20-річчя спорудження пам'ятника, відбувся коло Тараса Шевченка другий многолюдний здвиг, який зібрав 20,000 громадян. Організував його окремо утворений комітет заходами Наукового Товариства ім. Шевченка, Українського Конгресового Комітету Америки та Української Американської

Координаційної Ради. Стверджено тоді було, що пам'ятник видержує час, але площа, на якій він стоїть, потребує направи й постійного догляду. Цю функцію перейняло Наукове Товариство ім. Шевченка, Осередок НТШ у Вашингтоні. Він опікується пам'ятником у порозумінні з міською парковою комісією столиці. Встановлено, які обов'язки для втримування пам'ятника належать до комісії, а які вона вважає обов'язком тих, що поставили пам'ятник. Зокрема вимагається від нас направи площі, яка досі не була відповідно ведена.

Ці роботи повинні бути виконані вже скоро, щоб пам'ятник Шевченка був у найкращому вигляді в часі, якщо біля нього має відбутися великий всенародний здвиг для відзначення його славного двадцятип'ятиріччя, воно бо нагадує нам дні слави з-перед чверть сторіччя. Сподіваймося теж, що зустрінемося під Шевченковим пам'ятником усі однією наново об'єднаною шевченківською громадою. Отож до побачення під пам'ятником в 1989 році!

Присвячую ці спогади покійному редакторові Антонові Драганові, ініціаторові, ентузіястові й співтворцеві Пам'ятника.

Тарас Шевченко

*Чи ми ще зійдемося знову?
Чи вже навіки розійшлись?
І слово правди і любови
В степи і дебрі рознесли?
Нехай і так! Не наша мати,
А довелося поважати.
То воля Господа... Годить!
Смиріться, молитесь Богу
І згадуйте один другого,
Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

(30 травня 1847 в казематі).
Москва. 1858. Березня 18.

Тарас ШЕВЧЕНКО

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать
Та заходиться риштувать
Вози в далеку дорогу? —
На той світ, друже мій, до Бога
Почимчикуєм спочивать...
Втомилися, і підтоптались,
І розуму таки набрались, —
То й буде з нас! — ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать...
Весела хата, щоб ти знала!...

Ой не йдімо, не ходімо,
Рано, друже, рано;
Походимо, посидимо —
На сей світ поглянем!
Поглянемо, моя доле...
Бач, який широкий,
І широкий та веселий,
Ясний та глибокий...
Походимо ж, моя зоре!
Зійдемо на гору —
Спочинемо... а тим часом
Твої сестри-зорі,
Безвічні, попід небом
Попливуть, засяють...
Підождімо ж, моя сестро,
Дружино святая!
Та нескверними устами
Помолимось Богу,
Та й рушимо тихесенько
В далеку дорогу...
Над Летою бездонною
Та каламутною

*Благослови мене, друже,
Славою святою!...*

*А поки те, да се, да оне,
Ходімо просто-навпростець
До Ескулапа на ралець —
Чи не одурить він Харона
І Парку-прялку?... І тоді,
Поки б химерив мудрий дід,
Творили б, лежа, епопею,
Парі́ли б скрізь понад землею —
Та все б гекза́метри плели,
Та на горище б однесли
Мишам на снідання... А потім
Співали б прозу — та по нотах,
А не якнебудь...*

*Друже мій,
О мій супутниче святий!
Поки огонь не захолов,
Ходімо лучче до Харона —
Через Лету бездонную
Та каламутную
Перепливём, перенесём
І славу святую —
Безвічну, молодую...
Або — цур їй, друже!
І без неї обійдуся —
Та як буду здужать,
То над самим Флегетоном
Або над Стіксом, у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю, предвічному гаю,
Поставлю хаточку, — садочок
Кругом хатини посажу:
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посажу:*

*Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах —
І веселенько заспіваєм...*

14 — (?) лютого 1864.
(С.-Петербург)

Пам'ятник Шевченкові у Вінніпегу, Канада. Скульптор Андрій Дараган. 1961. (Відкрив його тодішній прем'єр Канади Джан Діфенбейкер, великий приятель українців, якого і бачимо перед пам'ятником).

ШЕВЧЕНКО У ВІННІПЕГҀ

*Чоло — як сонце! З-під навислих брів
Зорить поет на простір Манітоби,
На злет ланів, на вуличні оздоби,
На українських добрих трударів.*

*Ще мить — і встане. І вогонь, що грів
Серця мільйонам, потече з утроби —
Як життєдайні ліки на хвороби
Братів, сестер, батьків і матерів.*

*Хвала́ тому, хто кр́сне рідне слово
Леліє в серці чисто і святково
І, наче скарб, синам передає!*

*Конайте, виродки! Варшавське шмаття,
Багно Москви, — нехай же вас поб'є,
Як Божий бич, Тарасове прокляття!*

Вінніпег, 29 червня 1961 р.

Василь Ящун

ШЕВЧЕНКОВА ЗБРОЯ

*Кобзарю віщий, в зброї нескортельній
Ти на сторожі струму сил джерельних
Поставив слово рідне, життєве!
Воно не ткане штучними думками, —
А щитом слави, боєм і сльозами
І духом волі, що кайдани рве!
Кати його топтали і в'язнили,
Буравили його коріння вогнесиле,
В'ялили люто слова звабний цвіт;
Та не змогли вогонь його згасити —
Воно в ганьбу жбурнуло паразитів
І полоніло волеспрáглий світ!*

З М І С Т

Від Видавництва	6
<i>Тарас Шевченко</i> : Заповіт	7
<i>Тарас Шевченко</i> : Безталанний (поема)	9

I. ШЕВЧЕНКО, ЙОГО ВЕЛИЧ І ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ І СВІТУ

1. <i>Вадим Скуратовський</i> : Шевченко в контексті світової літератури	22
2. <i>Тарас Шевченко</i> : Муза	32
3. <i>Іван Головінський</i> : Діаметрально-протилежні глибинні почування-емоції в поемах Тараса Шевченка	34
4. <i>Тарас Шевченко</i> : Суботів	46
5. <i>Тарас Шевченко</i> : Великий Лях (уривок з містєрії)	46
6. <i>Михайло Кучер</i> : Несамовиті переклади з „Кобзаря” російською мовою	48
7. <i>Тарас Шевченко</i> : Неофіти (уривок з поеми)	60
8. <i>Микола Руденко</i> : Божественний подвиг Тараса	61

II. ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ПОЕТА

1. <i>Анна Власенко-Бойцун</i> : Образ матері в поезії Шевченка	71
2. <i>Тарас Шевченко</i> : Марія (уривок з поеми)	81
3. <i>Ілля Гомонко</i> : Творець модерної української нації	83
4. <i>Тарас Шевченко</i> : Бували війни і військові свари	101
5. <i>Тарас Шевченко</i> : Свято в Чигирині (уривок з поеми „Гайдамаки”)	104
7. <i>Людмила Волянська</i> : Ганна Закревська — Шевченкова Беатріче	105
8. <i>Тарас Шевченко</i> : „Г.З.”	114
9. <i>Яр Климовський</i> : Тарас Шевченко і мистецтво театру	117
10. <i>Остап Тарнавський</i> : Оксана (поема)	126
11. З Надгробного казання отця протоієрея О. Мацкевича (уривок)	130

III. ТІ, ЩО ЙШЛИ ШЛЯХОМ КОБЗАРЯ

1. Любов Коленська: Шевченко і Стус — профілі спаяні водно	132
2. Є.Ю. Пеленський про мистецьку академічну виставку в Петербурзі (уривок)	137
3. Петро Одарченко: Щирий приятель Тараса Яків Кухаренко	139
4. Тарас Шевченко: І широку долину, і високу могилу ...	150
5. Микола Степаненко: В ряді наших мучеників,... наче стяг бойовий... ..	151

IV. ШЕВЧЕНКО У ВАШІНГТОНІ І МИ

1. Іванна Савицька: З мрією у долонях	160
2. Тарас Шевченко: уривок з „Гайдамаків”	161
3. Наталія Кібець: 27-го червня 1964 року	162
4. Ярослав Падох: У 25-річчя пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні	167
5. Тарас Шевченко: Чи ми ще зійдемося знову	283
6. Тарас Шевченко: Чи не покинуть нам, небого... ..	184
7. Яр Славутич: Шевченко у Вінніпеґу	187
8. Василь Ящун: Шевченкова зброя	187

VI. СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ .....

188

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

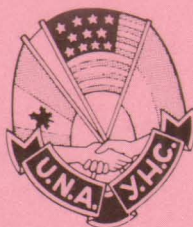
1. <i>Тарас Шевченко</i> : Автопортрет 1859.	5
2. <i>Олександр Архипенко</i> : Погруддя Шевченка. Бронза, граніт. 1957	8
3. <i>Матвій Манізер</i> : Пам'ятник Шевченкові у Каневі. Бронза, граніт. 1939	33
4. <i>Тарас Шевченко</i> : Богданова церква в Суботіві	45
5. <i>Тарас Шевченко</i> : Богданові руїни в Суботіві	47
6. <i>Матвій Манізер</i> : Пам'ятник Шевченкові в Києві. Бронза, граніт. 1939	59
7. <i>Матвій Манізер</i> : Пам'ятник Шевченкові в Харкові. Бронза, лябрадорит. 1935	70
8. Пам'ятник Тарасові Шевченкові у м. Давидові, під Львовом, Галичина. 1989	82
9. <i>Тарас Шевченко</i> : Портрет графа Федора Толстого. Чорний і білий олівець. 1859	88
10. <i>Тарас Шевченко</i> : Портрет Євгена Гребінки	88
11. <i>Тарас Шевченко</i> : Портрет Карла Брюлова	88
12. <i>Тарас Шевченко</i> : Портрет Пантелеймона Куліша	88
13. <i>Тарас Шевченко</i> : Портрет братів Лазаревських	95
14. <i>Василь А. Жуковський</i> : Історія викупу Шевченка з неволі в карикатурних ілюстраціях. 1838	102
15. <i>Тарас Шевченко</i> : Портрет Василя Жуковського	103
16. <i>Тарас Шевченко</i> : Портрет Ганни Закревської	109
17. Фотографія дому Закревських. Рік 1964	113
18. <i>Тарас Шевченко</i> : Портрет Михайла Щепкіна	116
19. <i>Глафіра Псьол</i> : Портрет княжни Варвари Репніної	116
20. Фотографія Могили Шевченкової в 1911 році	131
21. <i>Іван Кавалерідзе</i> : Пам'ятник Шевченкові в Полтаві. Залізобетон, граніт. 1956	131
22. <i>Тарас Шевченко</i> : Автопортрет	138
23. Фотографія Якова Кухаренка. 1850-ті роки	144
24. <i>Лев Молодожанин</i> : Пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні. Бронза, граніт, білий мармур. 1964	166
25. Фотографія з урочистости відкриття Пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні	179
26. <i>Андрій Дараган</i> : Пам'ятник Шевченкові у Вінніпегу. Бронза, граніт. 1961	186

Керівник друкарні: Степан Чума

Заступник: Ярослав Сидоряк

Складачі: Данута Войтович, Галина Кузьма, Данута Рігальська

Верстальники: Ярослав Сидоряк, Данута Рігальська

НАЙСТАРША І НАЙБІЛЬША БРАТСЬКА
ЗАБЕЗПЕЧЕНЕВА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНЦІВ
В АМЕРИЦІ І КАНАДІ

ЗАПРОШУЄ ВАС ТА ЧЛЕНІВ ВАШОЇ РОДИНИ ЗАБЕЗПЕЧИТИСЯ
В УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ СОЮЗІ!

Ukrainian National Association

30 Montgomery Street, P.O. Box 17A — Jersey City, N.J. 07303
Telephone: (201) 451-2200